

3e JAARGANG - OKTOBER 1957 - NUMMER 1

CHRISTELIJK HISTORISCH TIJDSCHRIFT



DRIEMAANDELIJKSE UITGAVE VAN DE
JHR MR A. F. DE SAVORNIN LOHMAN STICHTING

CHRISTELIJK HISTORISCH TIJDSCHRIFT

3e JAARGANG ● OKTOBER 1957 ● NUMMER 1

Het Bestuur van de Jhr Mr A. F. de Savornin Lohman Stichting is als volgt samengesteld:

Dr. I. N. Th. Diepenhorst, *voorzitter*, Epe — Mr. Dr. J. van Bruggen, *penningmeester*, Heemstede — Dr. P. A. Elderenbosch, Voorburg — Mevr. Mr. T. Grooten-van Boven, Amsterdam — Dr. Ir. G. A. Kluitenberg, Oegstgeest — Dr C. H. Schouten, Oudewater — Mr. W. de Bruijn, *secretaris*, Voorburg.

Vaste medewerkers van het „Christelijk Historisch Tijdschrift”: Lt.-Generaal b.d. M. R. H. Calmeyer, 's-Gravenhage — Mr. J. W. U. Doornbos, 's-Gravenhage — Ir. M. A. Geuze, Poortvliet — Mej. Mr. E. A. Haars, Breukelen — Prof. Dr. Th. L. Haitjema, Groningen — Drs. J. W. van Hulst, Amsterdam — C. J. van Mastrigt, Zeist — Prof. Dr. G. C. van Niftrik, Amsterdam — Drs. J. W. de Pous, 's-Gravenhage — Drs. A. D. W. Tilanus, Arnhem.

REDACTIE-ADRES:

Mr. W. de Bruijn, den Burghstraat 4, Voorburg.

ADMINISTRATIE-ADRES:

Wassenaarseweg 7, Den Haag, Telefoon 77.67.98.

UITGEVER:

Uitgeverij Van Keulen N.V., Houtzagerssingel 76, Den Haag, tel. 334073*
Alle opgaven van abonnementen en adreswijzigingen uitsluitend te zenden aan het administratie-adres: Wassenaarseweg 7, Den Haag. Advertentie-opdrachten aan de uitgever.

Abonnementenprijs f 3,75 per jaar, bij vooruitbetaling. Donateurs van de Jhr Mr de Savornin Lohman Stichting (minimum contributie f 5,— per jaar) ontvangen het blad gratis. Giro-nummer t.n.v. Jhr Mr A. F. de Savornin Lohman Stichting, Den Haag: 60.45.00.

Inhoud van dit nummer:

Subsidiëring van Kerkbouw van overheidswege, <i>Mr H. Mulderij</i>	1
Peking, het Moskou van Z.O. Azië, <i>Dr G. W. Overdijkink</i>	11
Boekbesprekingen	23

SUBSIDIËRING VAN KERKBOUW VAN OVERHEIDSWEGE

Inleiding.

Het onderwerp ¹⁾ brengt ons in nauw contact met het huidige achtste hoofdstuk onzer Grondwet: van de godsdienst, zonder hetwelk geen grondige behandeling van de vragen die zich rond de subsidiëring opdoen, mogelijk is.

Dat, sedert 1815 behoudens de spelling en nummering der artikelen, ongewijzigd gebleven hoofdstuk stelt voorop (art. 181) dat ieder zijn godsdienstige meningen met volkomen vrijheid belijdt, behoudens de bescherming der maatschappij en hare leden tegen de overtreding der strafwet en verleent (art. 182) aan alle kerkgenootschappen in het Rijk gelijke bescherming, maar in hun uitwerking zijn deze schijnbaar eenvoudige beginselen zo eenvoudig niet. Men bedenke slechts tot welke gecompliceerde regeling de openbare godsdienstoefening buiten gebouwen en besloten plaatsen (het z.g. processie-verbod van art. 184) in de loop der historie heeft geleid en niet minder ook tot hoevele vragen de van rijkswege aan kerkgenootschappen uitgekeerde tractementen en pensioenen bij de zich wijzigende omstandigheden leidden, een vraagstuk dat ons, gelijk het thans aan de orde zijnde, voert midden in de financiële verhouding van Kerk en Staat, hetwelk altijd de geesten heeft vermogen te boeien en waarover ook de laatste jaren commissoriaal overleg met het departement van Financiën gaande is.

De financiële verhouding wordt al sedert meer dan 140 jaren geregeld in art. 185 der Grondwet, door Abraham Kuyper in de gebeeldhouwde taal die hem kenmerkte „de zilveren koorde” genoemd, luidende als volgt:

„De tractementen, pensioenen en andere inkomsten van
„welke aard ook, thans door de onderscheidene godsdien-
„stige gezindheden of hare leeraars genoten wordende, blij-
„ven aan die gezindheden verzekerd.
„Aan de leeraars, welke tot nog toe uit 's Lands kas geen

„of een niet toereikend tractement genieten, kan een tractement worden toegelegd of het bestaande vermeerderd worden.”

De subsidiëring van kerkbouw wordt niet genoemd. Zij was in de jaren 1814 en volgende geen urgente zaak.

Bepaling van het onderwerp.

Waarom gaat het in onze verhandeling?

- a. om stichting van gebouwen bestemd voor de openbare eredienst, d.z. gebouwen van kerkgenootschappen, niet van bezinningsorganisaties en geestelijke stromingen;
- b. om nieuwbouw of daarmee gelijk te stellen uitbreiding van bestaande gebouwen, niet om onderhoud. Dit laatste ressorteert voor de daarvoor in aanmerking komende objecten van historische waarde onder Monumentenzorg van het departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen en vormt een geheel afzonderlijk hoofdstuk;
- c. om bij de nieuw te stichten kerkgebouwen, noodzakelijker wijze behorende pastoriën en dienstgebouwen, noodgebouwen daaronder begrepen.

Heeft nu de Overheid een taak met betrekking tot deze voorzieningen en zo ja, hoever reiken dan haar verplichtingen?

De historie der huidige situatie.

Voor de omvangrijke literatuur over dit onderwerp zij verwezen naar *Onze Constitutie* van A. F. de Savornin Lohman in de bewerking van 1921 van B. C. de Savornin Lohman en naar *Kerk en Staat* van J. Th. de Visser, waarvan met name dl. III een rijkdom aan gegevens en literatuur bevat.

Het reeds geciteerde art. 185 eerste lid geeft een grondwettelijke *garantie* van doorbetaling ten laste van het Rijk van die tractementen en pensioenen (het z.g. rijkstractement) die „thans”, d.i. op 24 augustus 1815, de dag der inwerkingtreding van de Grondwet van 1815, door de onderscheiden predikanten, pastoors en rabbijnen werden genoten.

En het tweede lid van dit artikel schiep de *mogelijkheid* van toekenning van nieuwe bezoldigingen en pensioenen.

Bij wijze van voorbeeld: de thans 2030 predikantsplaatsen tellende Nederlandse Hervormde Kerk had in 1952 1513 gewone predikantstractementen *met* rijkstractement en 373 *zonder*. Aan de protestantse kerkgenootschappen werd in dat jaar van rijkswege in totaal f 1.219.000.— uitgekeerd, terwijl op de rijksbegroting van Financiën voor 1954 ten behoeve derzelfde kerkgenootschappen aan tractementen, pensioenen en kosten van kerkbestuur een post van f 2.300.000.— voorkwam.

De grootte der onderscheiden rijkstractementen loopt zeer uiteen, nl. van ca. f 2.000.— tot het laagste van f 6.— 's jaars voor de Hervormde gemeente te Beilen (Dr.).

Het merendeel ervan gaat de f 1.000.— niet te boven.

Deze bijzonderheid wijst al op historisch gegroeide verhoudingen, gelijk deze gehele materie wortelt in de historie van ons land.

De rijksbijdragen van art. 185 vinden nl. voor een aanzienlijk deel haar grondslag in de naasting van kerkelijke goederen tijdens de Franse overheersing. Daarop moeten wij nu eerst nader ingaan.

Het is april 1521. In het boek der wereldhistorie wordt de belijdenis van Maarten Luther, uitgesproken ten overstaan van Keizer Karel V op de Rijksdag te Worms, opgetekend in een handschrift dat niet zal verbleken.

Ook in ons land krijgt de kerkhervorming vaste voet en zet zich door, vooral onder het volk. De leer van Johannes Calvijn, die omstreeks 1540 te Genève de hervormde Kerk stichtte, bleek alras voor ons land overtuigende kracht te bezitten. Het voorspel tot de grote vrijheidsstrijd begint, als in de 2e helft der zestiende eeuw de tegenstellingen, met name ook van godsdienstige aard tussen Philips II en zijn Nederlandse onderdanen steeds scherper vormen gaan aannemen. En de Alteratie wordt een feit, gelijk boven het koor der Oude Kerk in Amsterdam staat gebeiteld: „'t Misbruuck in Godes Kerk allengskens ingebracht, is hier weer afgeschafft in 't jaar zeventig acht". De 80-jarige oorlog is dan juist zijn 10e jaar ingegaan.

Men denke zich in tot welk een ingewikkelde kerkrechtelijke

vragen de Reformatie aanleiding moet zijn geweest. Er waren toen in ons land een menigte van zelfstandig gemaakte vermogens, aanschenking of erfstelling „ad pias causas” (tot vrome doeleinden) ontleend, beheerst door kanoniek (kerkelijk) recht en door oud-vaderlands wereldlijk recht.

Er waren klooster-, abdij-, kapittelgoederen, heilige-geest fondsen (armenzorg), pastorie-, vicarie-, kosteriegoederen en later z.g. kerkfabrieken, van welke laatste de opbrengsten tot onderhoud van kerkgebouwen dienden. Het recht over vermogens en opbrengsten te beschikken, vormde het dispuut der juristen. Sommige fondsen met name pastorigoederen gaan over naar de gereformeerde (hervormde) Kerk, andere worden als z.g. „bona vacantia” tot Staatseigendom verklaard, niet onbegrijpelijk bij de weinig scherpe scheidslijn zoals die toen voor Staat en Kerk gold. Weer andere blijven zelfstandige kerkelijke goederen, waarover de wereldlijke overheid in de loop der 18e eeuw het beheer opdraagt aan de z.g. geestelijke kantoren.

Haar opbrengst staat ten dienst der Kerken voor tractement- en pensioenbetaling, aangevuld uit de gewone belastingen met de heffing der z.g. rantsoenpenningen. De predikant van Ameide en Tienhoven, Ds. W. van Beuningen, publiceerde in 1870 de bekende studie over „Het geestelijk kantoor van Delft. Een bijdrage tot de geschiedenis der geestelijke goederen en van den vroegeren Kerkelijken toestand van onderscheiden gemeenten in een gedeelte van Holland.”

Wij huppelen nu in onze gedachten over decennïën der geschiedenis heen en naderen de tijd der Franse overheersing.

De Bataafse Republiek erkent blijkens de Staatsregelingen van 1801 en 1805 niet langer een heersende kerk. En bij decreet van 6 april 1808 no. 35 worden de bezittingen der geestelijke kantoren als rijkseigendom gestort in het Mortificatiefonds, zij het dat Lodewijk Napoleon verklaarde om der wille van het openbaar belang de bedienaars van alle godsdiensten onder zijn bescherming te willen nemen. Het geestelijke kantoor van Delft stortte ca. 5½ miljoen gulden naar de toenmalige waardeverhoudingen.

De Visser, dl. III bl. 67 schetst de heen en weer golvende gevoelens in de jaren 1798—1808 met betrekking tot de kerkge-

nootschappen en zegt dan ten aanzien van het jaar 1802: in één woord, de haat tegen de kerk die destijds (Staatsregeling 1798, art. 4) overging in een nationale diefstal, ging bekoelen. *De Savornin Lohman* bl. 327, gewaagt van schromelijke onrechtvaardigheid en noemt onteigening zonder vergoeding roof.

Ook uit de Kerk zijn verschillende protesten tot de Koning gericht tegen de confiscatie, blijkens de zich in de archieven der Nederlandse Hervormde Kerk bevindende bezwaarschriften van de classes 's-Gravenhage en Franeker, adressen van provinciale synoden en predikanten van Friese gemeenten, gelijk zulks zich later zou herhalen, toen Koning Willem I het besluit van 7 januari 1816 uitvaardigde houdende het Algemeen Reglement der Nederlandsche Hervormde Kerk, hetwelk door de invoering harer nieuwe kerkorde op 1 mei 1951 algeheel terzijde werd gesteld.

Bij het reeds meergenoemde eerste lid van art. 194 der Grondwet 1815 (nu art. 185) werd de garantie verleend, op grond waarvan gedurende de laatste 140 jaren gemiddeld tenminste een miljoen gulden per jaar aan de kerken is uitgekeerd.²⁾

De Hoge Raad der Nederlanden heeft bij een tweetal arresten van 5 mei 1848 en 5 december 1890 uitgemaakt dat het hierbij gaat om een afdwingbaar recht terzake van de betalingen die op 24 augustus 1815 door de onderscheiden gezindten, die het aangaat, werden genoten.

De van Staatswege vrijwillige uitbreiding der verlening voor nieuw te stichten predikantsplaatsen bedoeld in het 2e lid van art. 185 is in 1937 onder de A.R. minister van Financiën de Wilde stopgezet, doch daarmede is na de bevrijding sedert 1950 onder Minister Lief tinck weder voortgegaan.

De kerkgebouwen blijven na de Restauratie toebehoren aan de kerkgenootschappen zoals zij die bij de eeuwwisseling van 1800 in gebruik hadden, met uitzondering van de kerktorens die als regel aan de burgerlijke gemeenten werden toegewezen. Zo is de bekende toren van de Hervormde Westerkerk te Amsterdam eigendom der stedelijke gemeente van Amsterdam.

Wat volgt nu uit deze, natuurlijk maar zeer summiere historische uiteenzetting?

Dat om der wille van het algemeen belang de verplichting

van de Staat tot het verlenen van financiële steun aan de kerken grondwettelijk is vastgelegd en dat dit dus positief Nederlands recht is.

Het beginsel van de scheiding van beide is slechts historisch te benaderen en te verstaan en kan als algemeen adagium ter bestrijding van de subsidiëring van kerkbouw niet dienen of worden ingeroepen. Er volgt ook uit dat het bij de wet instellen van deze subsidiëring met grondwet noch enigerlei bestaande wet in strijd komt.

Laten wij als C.H. staatsburgers rekenschap geven van ons standpunt. Wij achten de Overheid geroepen de Christelijke, historische grondslagen van ons volksleven te bevestigen en de Christelijke beginselen in het staatkundig leven te eerbiedigen. Wij erkennen, dat de Kerk het welzijn der gemeenschap dient door haar Woordverkondiging, door haar jeugd- en gezinszorg, door de aankweking van Christelijke deugden, door de bevordering der Oecumene, door haar opwekking tot plichtsgetrouwheid, rechtvaardigheds- en rechtsbesef.

Wij begroeten derhalve met instemming dat de financiële band tussen Kerk en Staat in Nederland niet is geslaakt en menen dat die nimmer geslaakt, wel verstevigd moet worden. Hier moge volgen de tekst van art. 10 van het programma van beginselen der C.H.U. in zijn geheel laatstelijk herzien en vastgesteld in mei 1951.

„De overheid behandele de Kerk in haar verschillende in-,
„stitulaire verschijningsvormen als van eigen rechte; niet
„als een vereniging, maar als openbaring van het Lichaam
„van Christus in het volksleven sui juris (met eigen rechts-
„karakter). Zij bescherm haar in de uitoefening van de
„eredienst, behoudens hare onderworpenheid aan de straf-
„wet en eerbiedige de historisch verkregen rechten, ook die
„welker oorsprong is te vinden in de geschiedenis van ons
„vaderland vóór de Franse Revolutie.”

Echter de subsidiëring van kerkbouw is een onderwerp van eigen postuur. Vooraf wil ik volledigheidshalve rekenschap geven van de huidige opvattingen met betrekking tot de trac-

tement- en pensioenssubsiëring volgens art. 185 GW.

De R. Katholieken achten de bestaande toestand onbevredigend, gezien het niet-aangepast zijn der uitkeringen aan de sedert de laatste 50 jaren volstrekt gewijzigde omstandigheden (overigens is een zekere aanpassing in verband met de zo gestegen kosten van levensonderhoud van Staatswege al wel betracht; H.M.). Wat de rechtsgrond betreft, achten zij art. 185 en zijn historie onbelangrijk.

Er behoort een algemeen recht der Kerk op uitkering van Staatswege te worden erkend met verwaarlozing van historische aanspraken (gelijk art. 185 lid 1).

De Hervormden willen handhaving van art. 185 lid 1 met aanpassing der bedragen aan het huidige levenspeil en voorts uitbouw der rijksbijdrage-regeling door ruimere toepassing van lid 2. De historische naasting van kerkelijke goederen is een stevige fundering voor de handhaving van het grondwetsartikel; de enorm gestegen financiële lasten, waarvoor de kerken zich zien geplaatst en die voor haar ondragelijk dreigen te worden zijn een evenzo stevige fundering voor de uitbreiding der staats-subsidiëring, waarvoor een passende berekeningsformule dient te worden gevonden.

De Gereformeerden zien een volkomen onafhankelijke Kerk als het hoogste belang voor de Staat. Zij zijn van oordeel dat de Overheid althans voor uitgaven die voor de kerken van normale aard zijn, geen steun mag verlenen.

Ten aanzien van overheidssteun bij de bouw van kerken, laten zij slechts daar uitzondering toe, waar omstandigheden van bijzonder karakter kunnen worden aangetoond. De historische verplichtingen van de Staat, in art. 185 der Grondwet vastgelegd, zouden zij, al achten zij dit geen actuele aangelegenheid, door afkoop willen zien opgeheven, waarbij zij zelf op gronden, aan de historie ontleend, in zodanige afkoop mede zou willen participeren. Voor dit laatste zou inderdaad veel te zeggen zijn.

Hoe was het in de loop der historie met de subsidiëring van kerkbouw gesteld?

De merkwaardigheid doet zich voor dat tot 1884 bouw van

kerken in Nederland van Rijkswegen is gesubsidieerd en wel op grond van art. 185 lid 2 (met vroeger andere nummering, gelijk al is opgemerkt).

Bemoeiing met kerkbouw was er al kort na de Restauratie.

Een K.B. van 16 augustus 1824 luidt in art. 1 lid 2 als volgt: „Zonder daartoe alvorens Onze toestemming te hebben verkregen, zal het niet geoorloofd zijn om nieuwe Kerken of gebouwen tot de oefening van de openbare eredienst bestemd, te stichten of op te bouwen, noch om reeds bestaande te herbouwen of veranderde inrichting te geven.”

Maar in 1859 en volgende jaren vertoont de Staatsbegroting van Justitie een post: Kerkgebouwen en pastorieën en wel in 1870 ten bedrage van *f* 22.600.—, in vergelijking tot het voorafgaande begrotingsjaar *f* 1.000.— minder, omdat de minister inkrimping van de Staatsbijdrage voorstaat. Het 2e Kamerlid de Bieberstein stelt een amendement voor tot handhaving van het oude bedrag wegens de al lopende toezeggingen tot meer dan *f* 17.000.—, waarvan ca. $\frac{1}{4}$ deel voor Limburg bestemd was.

Over het principe van de subsidieverlening voor kerkbouw bestond blijkens de Kamerdebatten hoegenaamd geen verschil van inzicht.

In 1872 doet het 2e Kamerlid van Houten een poging om de kosten van de Erediensten voorzover voor rekening van 's Landskas komend te verminderen door uitbreiding tegen te gaan van het subsidie voor tractementen, gebaseerd op het 2e lid van art. 185 (toen 168) der Grondwet. De minister van Financiën Blussé geeft bij die gelegenheid een overzicht van de bedragen die sedert 1859 jaarlijks voor bouw en herstel van kerken waren gevoteerd en wel:

voor de R.K. ca. *f* 23.000.— per jaar;

voor de Hervormden een bedrag, dat in 1859 *f* 30.000.— had bedragen en geleidelijk tot het jaar 1872 was teruggelopen tot *f* 13.500.—;

voor de Joden een bedrag als voren variërend van *f* 3.500.— tot *f* 3.000.—.

Een bepaalde verhouding waarnaar het subsidie werd bepaald, was er niet.

Van Houten, afgevaardigde voor Groningen, argumenteert met het bekende beginsel van de scheiding van Kerk en Staat. Liever zou hij de bijdragen van staatswege algeheel afgeschaft zien, maar zo zegt hij 6 december 1872, zóver zijn de kerken nog niet: „Alleen dan als de stem uit de Heraut en uit een brochure van professor Gratama, een der hoofden van de Christelijk-Historische partij, die de Kerk van alle staatssubsidie wil losmaken, in de groote kerkgenootschappen zal zijn doorgedrongen, en van haar aandrang tot verandering uitgaat, zal ik blijde de gelegenheid aangrijpen om aan het gansche subsidie-stelsel een einde te maken. Maar zoolang de kerkgenootschappen zelve niet het verkeerde van Staatssubsidie inzien, zal ik op deze plaats niet verder gaan, maar mij bepalen de uitbreiding daarvan tegen te gaan.”

Van Houten wil voorkomen dat ten aanzien van verlening van bijdragen aan kerken, die tevoren nog niet zijn verleend, de minister beslist zonder de Staten-Generaal daarin te kennen, de toepassing derhalve van art. 185 (destijds 168) lid 2. „Wil men dat de keuze van een minister van Financiën alleen geschiedt naar de financiële bekwaamheid dan moet men ophouden een groote betekenis te geven aan de vraag wie de afdeling voor Erediensten beheert.”

Overigens wil hij, niet geheel consequent, weer wèl bijdragen van Staatswege voor kerkgebouwen in nieuwe centra, maar dan bij de wet van geval tot geval:

„De aanneming van mijn beginsel neemt echter niet weg, dat de Regering in exceptionele gevallen er toe kan overgaan om in de begroting voordragten tot subsidies op te nemen. Ik heb hier het oog vooral op een geval, als het vestigen van nieuwe gemeenten in nieuw ontgonnen streken. Daar is de oprichting van een kerkgebouw en het plaatsen van een leeraar, in de bestaande omstandigheden, ook een zuiver burgerlijk belang. Onverschillig welk genootschap zich daar vestigt, strekt die vestiging om het ontstaan van dorpen te favoriseren. Voor dat geval wil ik gaarne een uitzondering toelaten.

Alzo als regel handhaving van de subsidiën waarop de

tegenwoordige toestand is gevestigd: als uitzondering voor de bevordering van burgerlijke belangen nieuwe subsidiën, maar dan afzonderlijk voorgedragen en aan de goedkeuring van de wetgevende macht onderworpen.”

De Kamer volgde van Houten niet om niet de toepassing van het 2e lid van art. 168 in gevaar te brengen.

Tot 1884 gaat alles dan zijn gewone gang, maar dan wordt bij de behandeling in de 2e Kamer op 17 december 1883 van een begrotingspost dienstjaar 1884 van Financiën ten bedrage van f 2500.— voor nieuwe rijkstractementen en verhogingen betreffende protestantse kerkgenootschappen, met 53 tegen 24 stemmen een amendement Donner aangenomen, waardoor deze post er een promemorie wordt, opdat daaruit voortaan slechts van geval tot geval door de Staten-Generaal goed te keuren, zal worden geput ³⁾. Hetzelfde is dan het geval met een post subsidiën voor bouw en herstel van kerken en pastorieën, die eveneens tot memoriepost wordt gemaakt. Ook A. F. de Savornin Lohman, afgevaardigde voor Goes behoort tot de vóór-stemmers, opdat niet maar de minister alléén over al of niet verlening van subsidie zal kunnen beslissen en zulks op het juridische argument dat sinds 1852 de Overheid zich algeheel van de zaken der Hervormde Kerk had gedistancieerd (bedoeld werd het K.B. van 23 maart 1852 no. 3 met de bekende 11 reserves die op haar beurt bij K.B. van 22 juli 1870 no. 8 werden opgeheven).

(Wordt vervolgd)

¹⁾ Hier volgt de uitgewerkte tekst van het referaat op 2 augustus 1957 gehouden ter 35ste studieconferentie der C.H.U. op Woudschoten, aangevuld met enige vindplaatsen en citaten.

²⁾ Enige historische gegevens uit recente tijd geeft *prof. dr. J. A. Diepenhorst*, „Overheidsgeld voor de Kerk”, in *Nederlandsche Gedachten* van 31 dec. 1954.

³⁾ de Visser, dl. III, bl. 470.

PEKING, HET MOSKOU VAN Z.O. AZIË.

Wil men een juist inzicht krijgen in de hedendaagse expansie-politiek van China, dan is kennis van China's verleden onontbeerlijk. En met het streven van Sovjet-Rusland — de andere partner van de Moskou-Peking as — naar wereldhegemonie is het niet anders gesteld. Eeuwenlang heeft tzaristisch Rusland zijn best gedaan het Europese continent te overheersen, als eerste etappe op zijn zegetocht naar de wereldheerschappij. Machtswellust hulde zich toen vaak in het gewaad van de missionaris: verschillende Russische schrijvers predikten dat Rusland nog het enige land was waar het echte Christendom beleden werd en dat Rusland daarom de goddelijke missie had het „decadente” Westerse christendom te zuiveren. Na de Napoleontische oorlogen had Rusland bijna de eerste etappe bereikt, de stem van Rusland woog zwaar op het Wener Congres (1815) en de politieke en militaire machtsverhoudingen op het Europese continent waren toen niet zo heel erg verschillend van die van nu.

Niet alleen in het Westen, doch ook in het Oosten, waar Rusland sinds de tweede helft der vorige eeuw zijn grootste expansiedrang deed gelden, vond het aanvankelijk Engeland, later vooral Amerika tegenover zich. En, afgezien van enkele onbelangrijke detailverschillen, is de tzaristische expansie-politiek eigenlijk rechtstreeks in de huidige bolsjewistische overgegaan. Het Russische expansie-streven heeft alleen maar een ander jasje aangetrokken: in plaats van de religieuze missie is de sociale roeping van de bevrijding van het proletariaat en van de ontklustering der koloniale volkeren gekomen, terwijl het verwekken van binnenlandse onrust, het voeren van agitatie als evenzovele dodelijke wapens aan het Sovjet-arsenaal zijn toegevoegd. Doch de doelstelling is dezelfde gebleven: het Kremlin regere de wereld.

Als Radio-Peking in alle talen van Z.O. Azië de volken van dat deel van de wereld oproept om de laatste boeien van het Westerse imperialisme te slaken en in Peking duizenden propa-

gandisten worden opgeleid om — na beëindiging hunner studies — in hun geboorteland het Peking-evangelie te verkondigen, dan is ook deze actie geestelijk geworteld in een eeuwenoude Chinese wereldbeschouwing, die zich telkens weer in een andere vorm heeft aangediend, doch die toch steeds weer in wezen dezelfde is gebleven: ook China heeft voor de wereldvrede gevaarlijke expansie-driften.

De Chinezen noemen hun land in hun eigen taal: Tjoengkwo, wat letterlijk „Land van het Midden” betekent, zulks conform de aloude Chinese gedachte, dat China — in het Chinees ook wel het „Hemelse Rijk” geheten — in het midden van de wereld was gelegen en rondom omringd was door barbaarse volken, die — zo zij zulks verkozen — mochten profiteren van de Chinese beschavingsinvloed en die, volgens de Chinese opvatting, door het zenden van periodieke tribuut brengende gezantschappen naar het keizerlijke hof in Peking, op eerbiedige wijze hun dank voor dat grote voorrecht mochten betuigen.

Eerst tegen het einde van de vorige eeuw, nadat China op hardhandige wijze van de militaire superioriteit der Westerse „barbaren” was overtuigd, verwierf China een juister inzicht in de geographische wereldconstellatie, doch de eeuwenoude opvatting over de superioriteit der Chinese beschaving heeft zich tot heden ten dage gehandhaafd.

Realistisch als de Chinezen zijn, werd wel eerst de Westerse militaire en daarna de Westerse economische superioriteit — met name thans die van de Russische „oudere broeder” — erkend, doch steeds met de uit het Chinese superioriteitsgevoel voortspruitende restrictie, dat deze achterstand slechts tijdelijk was en dat het talrijkste en meest beschaafde volk ter wereld, de Chinezen, toch uiteindelijk alle andere volken de loef zou afsteken.

Wanneer Radio-Peking in haar uitzendingen tegen het verdorven Westerse imperialisme en zijn op wapengeweld gebaseerde overheersing der gekoloniseerde Aziatische volken fulmineert, dan pleegt zij steevast op China's historische vredelievende contacten met de Aziatische buurlanden te wijzen. Niets is echter meer bezijden de waarheid. Tijdens verschillende keizerlijke dynastieën heeft Peking dikwerf met oorlogsgeweld

zijn macht in W. en Z.O. Azië doen gelden en tot tribuut onwillige landen te vuur en te zwaard verwoest om hen tot gehoorzaamheid te dwingen. Het huidige Annam is daarvan wel een duidelijk voorbeeld geweest en ook Indonesië heeft Chinese soldaten op zijn grondgebied gehad (eind 13de eeuw).

Toen de revolutionnaire beweging, door Dr Soen Jat-sen geleid, in 1911 er in slaagde de keizerlijke Mantsjoe-dynastie van de troon te stoten en de republiek te grondvesten, was met deze nieuwe wending in de Chinese geschiedenis geen wijziging in de houding van China tegenover het Westen gekomen. In feite waren de „Drie Volksbeginselen” van Dr Soen, zijn strijdprogramma dat de opstand geestelijk voedde, doortrokken met de zuurdesem van de anti-Westerse haat en was, enige jaren later, de alliantie met Sovjet-Rusland, waaraan door Generaal Tjiang Kai-sjek in 1927 een einde werd gemaakt, daarvan de logische consequentie.

Maar ook het China van Tjiang Kai-sjek was anti-westers. De Kwomintang of Volkspartij, reeds door Dr Soen gesticht, was het leidende orgaan in de anti-Westerse actie, die ten doel had de volkeren in de Westerse koloniën in Z.O. Azië, welke China krachtens eeuwenoude aanspraken tot zijn invloedssfeer rekende, weer onder invloed van China te krijgen door deze volkeren tegen hun Westerse „imperialistische tyrannen” op te ruïnen. De vele millioenen Chinese emigranten, thans ca. 12 miljoen — in de Z.O. Aziatische landen, voornamelijk als handelaren tot in de verste uithoeken verspreid, werden — waar mogelijk — als propagandisten gebruikt.

Weliswaar werden deze emigranten, die door grote spaarzaamheid en noeste ijver tot grotere welstand dan de inheemsen en soms zelfs tot grote rijkdom gekomen waren, veelal zeer benijd en daarom door de inheemsen vaak gehaat, doch zulks betekende niet, dat Peking zijn tegen het Westen gerichte ondermijnende actie ooit heeft laten varen.

Gedurende de dertiger jaren werd aan deze Chinese propaganda in Z.O. Azië door de militaire, economische en politieke expansie van de machtige Japanse buurman veel van haar overtuigingskracht ontnomen, temeer daar grote delen van China successievelijk door Japan werden bezet. En toen Japans con-

ceptie van een „gemeenschappelijke Aziatische welvaartssfeer”, in werkelijkheid de vorming van een Aziatische groep van aan Japan dienstbare satellietstaten, tijdens de tweede wereldoorlog althans militair daadwerkelijk werd doorgevoerd, leek de idee ener Chinese invloedssfeer in Z.O. Azië iedere reële basis ontvallen.

Nochtans werd reeds tijdens die oorlog in Chinese regeringskringen duchtig over de herwinning na de oorlog van het Chinese prestige in Z.O.-Azië geconfereerd. Dit bleek o.a. overduidelijk uit een artikel (van 15 september 1943) in het blad van de Tjinan Universiteit, die de Chinese regering speciaal met het doel jonge Chinese emigranten ideologisch aan het Chinese vaderland te binden, had opgericht. Het volgende korte citaat, waarin de Chinese emigranten de ideale propagandisten van de „Drie Volksbeginselen” worden genoemd, spreekt boekdelen:

„Er is geen plaats idealer voor dat doel geschikt dan de Zuidzeelanden (d.i. Z.O. Azië; O.). . . . Alle culturele en onderwijsinstituten, die door de Chinese emigranten zijn opgericht, moeten inheemsen opnemen, zodat de Drie Volksbeginselen onder hen worden verspreid. Als de overzee-Chinezen volgens het bovengeschetste plan op het gebied van de politiek, de economie, de cultuur en het onderwijs kunnen handelen en zij tevens de revolutionnaire geest van de drie Volksbeginselen zullen kunnen handhaven, dan zal niet slechts de maatschappelijke positie der Chinezen in de Zuidzee-landen kunnen worden hersteld, maar zij zullen overal door de inheemsen worden verwelkomd en opnieuw de positie van leiders innemen. Het plan der imperialisten om ons van de inheemsen te scheiden zal dan mislukken, want dan zullen de inheemsen onze uiteindelijke doelstellingen begrijpen, zij zullen deze als hun eigen doel aanvaarden en de Zuidzee-landen tot een heilstaat maken”

Het Chinese expansie-doel wordt duidelijk voor ogen getseld: een pax sinica in Z.O. Azië.

Weliswaar werden eind '49 Tjiang Kai-sjek en de Kwomintang door de communistische stoomwals van het Chinese continent verdreven en konden zij, onder Amerikaanse bescherming, het vege lijf op Formosa bergen, doch in de doelstelling van China's Azië-politiek kwam niet de minste wijziging. Chi-

nese regimes komen en gaan, maar het doelwit blijft hetzelfde: de vorming van een groot op Peking georiënteerd blok van Z.O. Aziatische satellietstaten.

Ook de Chinese Volksrepubliek heeft van meet aan al haar krachten voor dat doel ingezet en alles wijst er op, dat — profilerend van de thans wel uitermate gunstige omstandigheden — deze actie efficiënter dan ooit te voren zal worden gevoerd.

Het politieke klimaat in Z.O. Azië, waar — voorlopig nog op Malaya na — alle landen na de tweede wereldoorlog van koloniale naar onafhankelijke staten zijn geëvolueerd, is voor de communistische ideologie aanmerkelijk gunstiger geworden, terwijl het prestige van de Chinese Volksrepubliek dank zij haar successen in de strijd tegen de Kwomintang en bij de economische reconstructie, de Chinese Communistische Partij tot de geestelijke mentor van de inheemse communistische partijen in de landen van Z.O. Azië heeft doen promoveren. Wanneer tenslotte de achterstand van Japan — zijn ontredderd, doch zich snel herstellend productie-apparaat —, doch vooral ook de anti-Japanse gevoelens der volken in Z.O. Azië daaraan wordt toegevoegd, dan is het duidelijk dat thans — om een Chinese uitdrukking te gebruiken — aan China „de kans van 10.000 jaar” wordt geboden om zijn expansie-politiek te verwezenlijken.

Integratie van Z.O. Azië in een Chinees-communistisch blok wordt meer en meer ook uit economisch oogpunt een levensbehoefte voor China. Wil China een land worden, dat zich werkelijk met de Westerse grote mogendheden en eventueel met een opnieuw uitgerust, grootmachtig Japan zou kunnen meten, dan dient China een krachtig geïndustrialiseerd land te worden. China is altijd overwegend agrarisch geweest: 70 % van zijn bevolking was bij de landbouw betrokken. Het in 1953 ingezette eerste 5-jarenplan is de eerste stap naar het uiteindelijke doel: 70 % van de nationale productie-capaciteit moet industrieel zijn. En zo is China — met financiële en technische steun van de Sovjet-Unie — bezig zich in een industrie-staat te metamorphoseren, waarbij het voornaamste accent op de zware industrie valt. Wil het industrialisatie-plan echter slagen, dan is beheersing van Z.O. Azië een eerste vereiste. China zal die landen namelijk meer en meer nodig hebben, eerst als leverancier

van grondstoffen, later ook als afzetgebied voor zijn industrie-producten. Japan, dat Z.O. Azië evenzeer voor zijn nieuwe industriële en handelsexpansie behoeft, zal daarbij de grote mededinger en eventueel de nieuwe vijand zijn.

Radio-Peking en de op haar afgestemde overzee-Chinese pers voeren dan ook sinds de rode machtsusurpatie van eind '49 een doelbewuste propagandacampagne om het Chinese leiderschap in Z.O. Azië zoveel mogelijk te accentueren. Een enkel voorbeeld uit het Chinese communistische dagblad Sheng Huo Pao te Djakarta, dat op 13 december 1950 — toen de Chinese legers de U.N.O.-troepen in N. Korea tijdelijk terugvloegen — jubelend uitriep: *„Nieuw-China is de ster, die alle zwakke en kleine volken in Azië leidt. Wij hopen, dat millioenen overzee-Chinezen zich aaneen zullen sluiten om het vaderland onder leiding van President Mao Tse-tung. Wij hopen ook, dat de broederlanden zich eveneens om Nieuw-China zullen verzamelen. Slechts op die wijze kan de diep ingevreten imperialistische invloed worden uitgeroeid.”*

Alle tekenen wijzen er op, dat Moskou, dat toch geacht wordt het knooppunt te zijn, waar de draden van alle communistische revolutionnaire acties bijeenkomen, een zeker deel van Azië als een exclusief jachtgebied voor de Chinese communisten heeft afgescheiden of heeft moeten afzonderen. En het schijnt dat deze verdeling in communistische invloedssferen in februari '50 te Moskou is overeengekomen. Toen, 5 maanden na de oprichting van de Chinese Volksrepubliek (1 oct. '49) te Peking, werd door Mao Tse-tung, aan het hoofd van een grote Chinese delegatie, een Russisch-Chinees Verdrag van Vriendschap, Bondgenootschap en Wederzijdse Hulp ondertekend (14 febr. '50).

Welk deel van Azië nu precies aan Peking werd toebedeeld zal voorlopig wel geheim blijven, doch logischerwijze gesproken zal Z.O. Azië zeker daarin opgenomen zijn, omdat in dat gebied ca. 12 miljoen Chinezen wonen, die — althans het met Peking collaborerende deel daarvan — de meest geschikte personen zijn om het communistische zaad tot in alle uithoeken uit te strooien.

En de belangen van Peking en Moskou lopen parallel in deze zin, dat eliminering door China van de Westerse invloed in Z.O. Azië met zijn grote natuurlijke rijkdom past in het kader van

de Russische strijd om de wereldheerschappij. Hierdoor zouden Europa en Amerika economisch worden verzwakt en zo betekent deze opdeling in invloedssferen voor Moskou een efficiënte inkorting van zijn aanvalsfrent.

Ook heeft Peking reeds een op de omstandigheden afgestemd ideologisch programma voor zijn blok opgesteld. Gezien China's achterstand op het gebied van de zware en oorlogsindustrie — zijn soldatenhorden hebben in Korea de vernietigende werking van het modernste Westerse oorlogsmateriaal aan den lijve ondervonden — en waar vóór alles de economische omschakeling in China zo snel en zo ongestoord mogelijk moet verlopen, valt aan een zuiver militaire expansie niet te denken. Onder deze omstandigheden is de „vreedzame” infiltratie-politiek, die den Chinees wel zeer eigen is, de aangewezen methode.

Dit programma, dat Peking in 1954 tot grondslag van zijn buitenlandse politiek heeft verheven en dat — gezien zijn formulering — als ideologisch wapen ter bestrijding van de pro-Westerse politiek der Seato-landen is gesmeed (South East Asia Treaty Organisation; Zoavo in het Nederlands), bestaat uit de volgende 5 beginselen (de Sanskrit-term pantja sila is daarvoor uitgedacht): 1) wederzijds respect voor elkaars territoriale integriteit en soevereiniteit; 2) non-agressie; 3) non-interventie in elkaars binnenlandse aangelegenheden; 4) gelijkheid en wederzijds voordeel; 5) vreedzame co-existentie.

Behalve als wapen tegen de Westerse landen, die bij de Seato — in september '54 door Amerika, ter redressering van het politieke evenwicht na de Franse debacle in Indo-China opgericht — zijn aangesloten: Amerika, Engeland, Australië, Frankrijk en Nieuw-Zeeland, is dit programma ook als lokaas bedoeld voor de drie landen in Z. en Z.O. Azië, die dit verdrag hebben ondertekend: de Philippijnen, Thailand en Pakistan.

De pantja sila werd reeds opgenomen in een Chinees verdrag met India over de handelsbetrekkingen met Tibet (April '54) en in een tweetal accorden van China met India en Burma over hun onderlinge betrekkingen (Juni '54).

De officiële sanctie van Moskou op China's nieuwe ideologische koers werd in oktober '54 verworven, toen Sovjet-Rusland en China in een gemeenschappelijke verklaring over hun buiten-

landse politiek bekend maakten, dat beide landen „hun relaties met de landen in Azië en in de Pacific en met andere landen zouden blijven baseren op een nauwgezette naleving van de pantja sila”.

China's prominente positie als leider in spe van Z.O. Azië, maar ook de weerstanden, die het van de zijde van de Seato ontmoet, traden wel zeer duidelijk tijdens de Aziatisch-Afrikaanse Conferentie te Bandoeng (18—24 april 1955) aan het licht.

Op initiatief van de premiers van Burma, Ceylon, India, Indonesië en Pakistan bijeengeroepen, werd deze conferentie door delegaties van 29 landen (23 Aziatische en 6 Afrikaanse), aangevoerd door kopstukken als Chou En-lai (China), Nehru (India), Nasser (Egypte) enz., bijgewoond. Sovjet-Rusland en Israël, toch ook Aziatische mogendheden, ontbraken.

Als er één conferentie — behalve natuurlijk die der U.N.O. — geweest is, waar politiek gesproken zoveel heterogene groepen aan één tafel zaten, dan was het wel deze. De landen van het Bagdad-Pact (Turkije, Irak, Pakistan) verweerden zich tegen de felle opposanten van dat verdrag: Egypte, Syrië enz. Voorstanders van een neutraal blok: India (Nehru noemde de Nato, alhoewel voor zelfbescherming opgericht, één der machtigste beschermers van het kolonialisme), Indonesië, Ceylon maten zich met leden van het Westerse (Seato-) en communistische blok. Doch de anti-Westerse tendenz, fel tot gematigd, hadden zij vrijwel allen gemeen. Of, zoals „the Economist” in die dagen de conferentie omschreef:

„Zij belooft historisch van opzet, twijfelachtig in uitwerking en onbevredigend voor bijna alle partijen te worden. Geen van de deelnemende landen stemden in met of heeft een duidelijk inzicht in het doel van de besprekingen. Het ligt voor de hand, dat een conferentie, die zozeer gemeenschappelijke positieve oogmerken mist, al te gemakkelijk op het negatieve zal terug vallen, om af te dalen tot haar laagste noemer en daar te blijven. En wanneer Aziaten samenkomen, is de natuurlijke laagste noemer een anti-Westerse houding.”

Zelfs de Chinese delegatie, geleid door Premier Chou En-lai, ofschoon zij met het vaste doel naar Bandoeng toog om China's leiderschap in de strijd tegen het Westerse imperialisme, en dan

met name tegen Amerika, nader te concretiseren, heeft zich misrekend en is van een vrij koude kermis thuis gekomen.

Ingeleid door President Soekarno, die de conferentie, voorgezeten door de Indonesische premier Ali Sastroamidjojo, officieel opende, en die het kolonialisme op felle wijze veroordeelde, waande Chou zich aanvankelijk op een soortgelijke conferentie als het Oosters Congres te Bakoe in 1920, door de Comintern georganiseerd, waar Moskou geheel Azië tegen het Westen wilde mobiliseren. Met dit verschil, dat niet Moskou, maar Peking de communistische honneurs waarnam.

In zijn rede op 19 april betoogde Chou in onvervalste Comintern-stijl: *„De volkeren van Azië en Afrika schielen schitterende oude beschavingen en hebben het mensdom op geweldige wijze verrijkt. Doch sinds moderne tijden zijn de landen van Azië en Afrika, in verschillende mate, door het kolonialisme uitgeplunderd en onderdrukt en zodoende gedwongen geworden in een toestand van armoede en achterstand te blijven steken.”*

In een heftige philippica hekelde hij het Westen en met name Amerika als verstoorders van de vrede in de Pacific en riep hij in felle bewoordingen alle op de conferentie vertegenwoordigde landen, die — aldus Chou — meer dan de helft der wereldbevolking uitmaakten, tot een heilige oorlog tegen het imperialistische kolonialisme op. Zich speciaal richtend tot Egypte (kwestie van het Suez-kanaal), tot India (Goa) en tot Indonesië (West-Irian) en de Amerikaanse „misdadige” actie inzake Formosa breed uitmetend, verzuimde hij aan het slot van zijn redevoering niet op de voortreffelijkheid van de pantja sila als grondbeginselen voor de internationale betrekkingen te wijzen.

De reactie van de vertegenwoordigers van verschillende landen in Z.O. Azië was nochtans even fel. Met name van de zijde van de Filipijnen en van Pakistan, beiden aangesloten bij de Seato, doch later ook van de kant van Ceylon kwam het tegenoffensief. De vertegenwoordigers der twee eerstgenoemde landen, resp. Romulo en Ali, zonder het communisme met name te noemen, waarschuwden tegen „een nieuw soort super-barbarisme, een nieuw soort super-imperialisme en een nieuwe supermacht, uitgeoefend door een enkele, strenge, eigenmachtig geselecteerde organisatie” en wezen op het gevaar van „de

deur open te zetten om nieuwe en nog verraderlijker vormen van imperialisme, die als vrijheid vermomd zijn, binnen te laten". De afgevaardigde van Ceylon, Kotelawala, openlijk man en paard noemende, stelde de vraag of, als men verenigd was in de oppositie tegen het koloniale systeem, het dan niet de plicht was openlijk zijn afkeuring uit te spreken over het Russische kolonialisme evenzeer als over het Westerse en eiste, dat de conferentie zich zou verklaren tegen elke vorm van kolonialisme, met inbegrip van de communistische overheersing van de satellietstaten in Midden- en Oost-Europa.

Laatstgenoemde spreker, verwijzende naar het vijfde beginsel van China's pantja sila, deed ook een beroep op Peking — overigens een stilzwijgende erkenning van China's leidende positie in O.Z. Azië — om in een openbare oproep tot de communistische partijen in Z.O. Azië deze te vragen zich te onttrekken, als een eerste vereiste voor vreedzame co-existentie.

Door enige afgevaardigden werd ook gewezen op de subversieve, staats-ondermijnende actie der communistische elementen onder de overzee-Chinezen, terwijl Thailand speciaal wees op de gevaarlijke, tegen Thailand gerichte activiteit van de Thai's, verblijvend in het aan Thailand grenzende Chinese grondgebied, welke door Peking krachtig wordt gesteund.

De afgevaardigde van Z.-Vietnam merkte op hoe onuitvoerbaar de door Peking gepropageerde „vreedzame co-existentie" was, daar communisten en niet-communisten onmogelijk „vrede" naast elkaar konden leven.

Kortom, Chou's revolutionnaire, anti-Westerse betoog had een averechtse uitwerking, hetgeen de Chinese premier noopte ijlings overstag te gaan en nog op dezelfde dag in een aanvullende redevoering een poging te doen de gemoederen te kalmeren. In de tweede speech verklaarde hij, dat China weliswaar in het communistische stelsel geloofde en het socialisme een goed systeem vond, doch dat het inderdaad niet nodig was om op deze conferentie propaganda voor de ideologie en het politieke systeem van een bepaald land te maken. De Chinese delegatie — aldus Chou — was naar Bandoeng gekomen om een gemeenschappelijke actie-basis te zoeken en die basis was nog altijd de strijd tegen het kolonialisme.

Ook hij was genegen om de door hem gepredikte kruistocht tegen Amerika door een meer vredelievende houding te vervangen, waarop hij op 23 april, na bespreking in een sub-commissie van 8 landen, officieel verklaarde, dat het Chinese volk geen oorlog met Amerika wenste en dat de Chinese regering bereid was om met de Amerikaanse regering in onderhandeling te treden ter vermindering van de spanning in het Verre Oosten in het algemeen en in het gebied van Formosa in het bijzonder.

De conferentie werd tenslotte gesloten nadat — na vaak hooglopende meningsverschillen en koortsachtig zoeken naar compromissen — een gemeenschappelijk communiqué was opgesteld, waarin, na een uiteenzetting van de wijze waarop de vertegenwoordigde landen de onderlinge samenwerking op economisch en cultureel gebied wilden effectueren en een verklaring over menselijke rechten en zelfbeschikking — speciaal tegen de rassen-politiek van Z.-Afrika gericht — t.a.v. het vraagstuk der „afhankelijke volken” werd vastgesteld, dat het kolonialisme in al zijn manifestaties een kwaad is, dat zo spoedig mogelijk uit de wereld moet worden geholpen.

In aansluiting daarop verklaarde de conferentie het recht van de bevolking van Algiers, Marokko en Tunis op zelfbeschikking en onafhankelijkheid, de rechten van de Arabieren op Palestina, de houding van Indonesië t.a.v. W. Nieuw-Guinea (Irian) en die van Yemen t.a.v. Aden te steunen en er op aan te dringen dat in het belang van de wereldvrede via de U.N.O. gestreefd werd naar vermindering van de bewapening en naar het plaatsen van de productie en de voorraad van atoom- en waterstofbommen onder effectieve internationale controle.

Als basis waarop de landen, op de conferentie vertegenwoordigd, „in vrede met elkaar” meenden te kunnen leven — China's opvatting over „vreedzame co-existentie” was een wel zeer onverteerbaar begrip gebleken — werd aan het communiqué een lijst van 10 punten toegevoegd, waarin de eerste 4 pantja sila beginselen waren opgenomen, terwijl de resterende 6 punten in wezen uit het U.N.O.-pact overgenomen beginselen inzake vreedzame beslechting van internationale geschillen en de fundamentele nationale rechten waren.

Op merkwaardige wijze bracht de Chinese premier op 13 mei

1955 op een zitting van het Dagelijks Comité van het Chinese Nationale Volkscongres (het hoogste vertegenwoordigende orgaan van de Chinese Volksrepubliek) verslag over de Bandoeng-conferentie uit.

Na met gepaste trots gewezen te hebben op de aanvaarding door de conferentie van de eerste 4 pantja sila principes en verklaard te hebben dat de phraseologie van „in vrede met elkaar leven” eigenlijk het 5de pantja sila beginsel inzake co-existentie volkomen dekte, „onthulde” hij hoe „bepaalde personen” met bepaalde bedoelingen het begrip kolonialisme verdraaid hadden en de term, „kolonialisme in al zijn manifestaties” gebruikt hadden om het socialisme, dat in het communistische blok werd toegepast, te belasteren. De verhouding tussen de socialistische landen (Chou bedoelde de landen van het communistische blok) is — aldus Chou — een verhouding die uitsluitend is gebaseerd op respect voor elkaars soevereine rechten en op nationale onafhankelijkheid (sic; O.).

Op omineuze wijze merkte hij n.a.v. de spanning in het gebied van Formosa op, dat het Chinese volk bereid was om, voorzover mogelijk, op vreedzame wijze naar de „bevrijding” van Formosa te streven.

Twijfelachtig in uitwerking noemde „*the Economist*” het te verwachten resultaat van de Bandoeng-conferentie. Het is nochtans geenszins twijfelachtig, dat Pekings positie als het Moskou van Z.O. Azië versterkt is met alle kwalijke gevolgen voor het huidige machtsevenwicht in de Pacific, die daaruit zullen kunnen voortvloeien.

Maar ook Japan, Azië's meest geïndustrialiseerde staat — thans met een machtige beschermer achter zich: Amerika gordt zijn lendenen om Z.O. Azië economisch, later misschien ook weer militair, te overheersen.

Grote gebeurtenissen werpen hun schaduwen vooruit.

„Zomer 1957”.

Dr. G. W. Overdijkink.

BOEKBESPREKINGEN

Overheid en Volkscredietwezen.

Door de uitgave van een brochure bedoeld als studiesamenvatting heeft het Centrum voor Staatskundige Vorming gepoogd bij te dragen tot de openbare meningsvorming over het vraagstuk van het volkscrediet uit een oogpunt van wetgeving en bestuur. Het stelde daartoe een drietal vraagpunten op luidende:

- a. Is — meer in het bijzonder om sociale redenen — een nieuwe wettelijke regeling van het Volkscredietwezen in Nederland gewenst?
- b. Zo ja, welke zouden dan de hoofdlijnen van een zodanige wettelijke regeling dienen te zijn?
- c. Zou met name de vorm, de oprichting, het beheer en het bestuur, en de crediet-politiek der volkscredietbanken aan de Overheid — zo ja, welke — zijn voorbehouden, dan wel aan het particulier initiatief zijn over te laten?

Indien dit laatste het geval is, heeft de Overheid hierbij dan een taak te vervullen en zo ja, welke?

Wil men deze vragen doeltreffend beantwoorden, dan dienen twee beginselen voorop te staan. In de eerste plaats de zelfverantwoordelijkheid van het individu, dat wil zeggen dat de mens zelfstandig beslissingen neemt, voor zijn bestaan zorgt en derhalve ook beslist over de richting en de wijze waarop hij dit bestaan vindt en behoudt. In de tweede plaats dient de eigen taak van de Overheid te worden erkend, hetzij ten aanzien van al datgene, dat niet door enkelingen kan worden verricht, maar anderzijds om te voorkomen dat zich in de maatschappij ontwikkelingen voordoen, die in strijd komen met het algemeen welzijn of het algemeen welzijn niet voldoende bevorderen.

Het huidig Volkscredietwezen in Nederland, dat allerlei vormen kent, heeft een consumptief karakter. Als gezinscrediet wordt hieronder verstaan het crediet voor consumptieve doeleinden op zakelijke basis verstrekt aan gezinshuishoudingen, die veelal geen andere zekerheden te bieden hebben dan hun soliditeit en de verwachting van hun toekomstig, regelmatig vloeiend geldinkomen, waarbij de aflossing aan een straffe periodiciteit is onderworpen. De wettelijke regeling van het Volkscredietwezen is in verschillende wetten ondergebracht. Telkens als één of meer bepaalde vormen van Volkscrediet bijzondere aandacht van de Overheid kregen, ontstond er een afzonderlijke wettelijke regeling voor die bijzondere vormen van Volkscrediet. We denken o.a. aan de pandhuisswet, de geldschieterswet, de overeenkomst van koop en verkoop op afbetaling, enz.

Nu kan men over de wenselijkheid van credietverstrekking verschillend denken, maar de ontwikkeling van onze maatschappij is toch zó, dat deze thans zonder credietmogelijkheden eenvoudig ondenkbaar zou zijn. Maar waar dit het geval is, zal het eveneens duidelijk zijn dat Overheidsingrijpen gewenst is, niet alleen voor productieve — maar vooral voor

consumptieve credieten. Sociaal komt hier een belangrijke vraag om de hoek kijken, niet alleen met het oog op de vraag of de terugbetaling verzekerd is, maar ook of de credietverlening zakelijk verantwoord mag worden geacht. Zelfs crediet, dat regelmatig afbetaald wordt, kan voor de credietnemer rampzalige gevolgen hebben (te zware lasten, niet voldoende middelen beschikbaar voor het noodzakelijke levensonderhoud, psychische storingen). Het eventueel treffen van Overheidsmaatregelen zal echter niet in de eerste plaats dienen te geschieden om deze mensen als het ware tegen zichzelf te beschermen — dat zou indruisen tegen het beginsel der zelfverantwoordelijkheid — maar om te voorkomen, dat door een te ruime credietverlening, onder zeer bezwarende voorwaarden voor deze groep, de moeilijkheden, waarin zij in het algemeen toch reeds verkeert, nog worden vergroot met de noodzakelijke repercussies voor een gemeenschap, welke zich reeds voor de taak gesteld ziet tal van maatregelen te nemen op het terrein van de maatschappelijke zorg.

Hoe ziet het Centrum voor Staatskundige Vorming nu de wettelijke regeling die naar het oordeel van het Centrum en de gesprekskringen nodig is?

Wij lezen de volgende desiderata:

1. Door de Overheid vast te stellen maxima van de totale credietprijs.
2. Een vergunningstelsel voor alle vormen van Volkscrediet b.v. maximaal f 3000.—.
3. De verplichting om voor een duidelijke aanduiding van de credietprijs te zorgen en bij directe goederentransacties om de contantprijs en de totale afbetalingsprijs aan te geven.
4. Het vastleggen van alle transacties in een schriftelijke overeenkomst.
5. De verplichting tot het verstrekken van inlichtingen omtrent lopende verplichtingen.
6. Een verbod met minderjarigen crediettransacties aan te gaan en voor gehuwden het eisen van de handtekeningen van zowel man als vrouw.
7. Stringente reglementering van het colportagesysteem.

Tenslotte wordt voorkeur uitgesproken voor de Overheidsbank boven de commerciële bank.

We moeten het hierbij laten zonder te zeggen dat de in bespreking zijnde brochure het vraagstuk uitputtend heeft behandeld. Maar als weergave van het gesprek in de kringen en de plaatselijke afdelingen wil ik mijn waardering voor dit werkstuk uitspreken.

Ik had mij zo ook de Christelijk-Historische Stichting gedacht, maar daarvoor waren de geesten in onze Unie nog niet rijp.

VAN DE WETERING.

* *
*

Rapport inzake Wettelijke Regeling van het ziekenfondswezen. Uitgave: Anti-Revolutionaire Partijstichting, Dr. Kuypersstraat 3, 's-Gravenhage.

Dit rapport van het College van Advies der Anti-Revolutionaire Partij stelt aan de orde een onderdeel van de sociale verzekeringswetgeving, waarover veel strijd is en nog steeds wordt gevoerd. Van een communis opinio is in ons land geen sprake en een wettelijke regeling kwam nog steeds niet tot stand.

Na een korte inleiding, waarin gewezen wordt op de samengestelde taak der ziekenfondsen, die zich niet alleen tot de administratie beperkt maar die tevens is bemiddelend op medisch-pharmaceutisch terrein en bovendien een voorlichtend karakter heeft, wordt nader ingegaan op de historische ontwikkeling van de ziekenfondsen in ons land, welke tot verschillende vormen van ziekenfondsen heeft geleid en waarbij een sterke verbrokkeling te constateren valt. In het kort worden de belangrijkste momenten uit de parlementaire geschiedenis vermeld en op grond hiervan de volgende definitie gegeven: „Een ziekenfonds is een sociaal georganiseerde instelling teneinde individuele geneeskundige verzorging te waarborgen, met een collectieve verzekering als middel om dit geheel te financieren”.

Wat de wettelijke regeling van het ziekenfondswezen betreft wordt — naar onze mening terecht — als rechtsgrond verworpen het recht van ieder mens op gezondheid. Tegen deze socialistisch gestempelde gedachte, die als consequentie tot Staatsziekenzorg moet voeren, wordt bezwaar ingebracht. Veeleer wordt een taak van de Overheid om op dit terrein regelend op te treden gevonden in de plicht van de Overheid om voorwaarden te scheppen, waardoor ieder burger aan de individuele plicht om te zorgen voor zijn of haar gezondheid kan voldoen op redelijke, billijke en sociaal verantwoorde wijze, terwijl de Overheid tevens misstanden in het ziekenfondswezen (verspilling van medicamenten, ontduiking van welstandsgrens, overmatige raadpleging van diverse specialisten, fraude met declaraties, enz.) moet bestrijden, en voor het ziekenfondswezen als een onderdeel van de reeds op andere punten geregelde wettelijke zorg voor de volksgezondheid een wettelijke grondslag moet scheppen.

Na meer uitvoerig over de voor- en nadelen van vrijwillige en verplichte verzekering te hebben behandeld, kiest de commissie ten slotte voor verplichte verzekering. Daarbij wordt het voorbehoud gemaakt, dat een bepaalde welstandsgrens zal worden aanvaard en alles zal moeten worden vermeden wat het persoonlijke verantwoordelijkheidsbesef kan ondermijnen, terwijl veeleer alles zal moeten worden gedaan om dit te versterken. Uitvoerig wordt gehandeld over de verzekerden, de medewerkers en hun positie, de bestuurssamenstelling, de welstandsgrens, de verstrekkingen, de financiën en de organisatie. Gepleit wordt voor het in stand houden van het verschil tussen de ziekenfondsverzekering, die een privaatrechtelijk karakter moet bewaren, en de overige sociale verzekeringen. Eveneens wordt het probleem van de Ziekenfondsraad (een crux bij uitnemendheid) behandeld.

Wat dit laatste punt betreft, verschillen wij in zoverre van de getrokken conclusie, dat wij tegen een versterking van de invloed van het bedrijfsleven geen bezwaar hebben. Voorzeker is de ziekenfondsverzekering geen zaak, die overwegend speelt in het economisch vlak en blijft het medisch aspect hoofdzak; echter moeten de gelden hetzij rechtstreeks of niet rechtstreeks (denk aan het loonvraagstuk) in hoofdzak komen uit het bedrijfsleven. Welnu ook hier kan — gelet op de positie van ons bedrijfsleven op de wereldmarkt — niet worden afgezien van de economische grenzen aan de mogelijkheid tot verzorging gesteld. Onze conclusie is, dat door dit rapport een waardevolle bijdrage wordt geleverd voor de oplossing van een zeer moeilijk vraagstuk, dat ons reeds vele jaren bezig houdt. Met de conclusies waartoe de commissie komt kunnen wij ons dan ook behoudens in kleine nuanceringen verenigen.

Een uitvoerige nota van de heer Stapelkamp, die in afwijking van de grootst mogelijke meerderheid der commissie voor vrijwillige verzekering een pleidooi voert, is hierbij gevoegd.

VAN BRUGGEN.

* *

*

De prijs van de vrijheid. De Navo en de Atlantische gemeenschap. Uitgave nr. 2 van de Atlantische Commissie. 's-Gravenhage 1956.

Op verzoek van de Atlantische Commissie, een particuliere instelling die zich tot taak stelt de gedachte van een Atlantische Gemeenschap uit te dragen, heeft Mr. J. C. van Putten deze brochure geschreven, waarin op het Atlantische bondgenootschap in het algemeen en de Navo in het bijzonder nader wordt ingegaan. In de bijlagen zijn o.a. opgenomen de tekst van het Noord-Atlantisch Verdrag, de structuur van de Navo, de defensie-uitgaven zowel als bevolkingsomvang en oppervlakte van de Navolanden en een opgave van lectuur.

Als wij ons herinneren hoe in het begin van de laatste oorlog Duitsland zijn positie kon versterken door successievelijk verschillende landen binnen te vallen en hoe Rusland in 1948 met Tsjecho-Slowakije begon hetzelfde procédé toe te passen, dan wordt het duidelijk hoe belangrijk art. 5 van het Noord-Atlantisch Verdrag is waarbij de verdragsluitende partijen zijn overeengekomen dat een gewapende aanval tegen een of meer van haar in Europa of Noord-Amerika als een aanval tegen haar allen zal worden beschouwd.

Er is sinds het sluiten van het verdrag in 1949 al heel veel bereikt. Het verhaal gaat dat toen generaal Eisenhower als commandant bij de Shape (het hoofdkwartier in Europa) in Frankrijk kwam en even met Oslo wilde spreken, de telefoonjuffrouw moest antwoorden: „het duurt ongeveer 6 uur voor de verbinding tot stand komt en U moet er wel aan denken dat de telefoonlijn door Oost-Berlijn loopt!” En als wij dan nagaan wat thans

bereikt is op het gebied van de infrastructuur, d.w.z. van vliegvelden, opslagplaatsen, pijpleidingen, communicatiemiddelen enz. nodig voor militaire actie, dan komt de vooruitgang in onze mogelijkheden tot verdediging tegen een onverhoedse aanval op één of meer der Navo-landen duidelijk uit.

Bij de Atlantische verdediging zullen wij ons niet te zeer mogen verlaten op het afschrikwekkend wapen van de deterrent, de strategische vergelding met waterstof- en atoombommen. Tegen iedere verzwakking van het schild dat de Noord-Atlantische gemeenschap van democratische volkeren beschermt moet gewaakt worden, wil het fundamentele doel van de Navo: het voorkomen van oorlog, bereikt worden.

De Atlantische Commissie heeft uitstekend werk gedaan met de uitgave van dit boekje dat meer bekendheid geeft aan de Navo, waarvan de deelnemende landen vastbesloten zijn om de vrijheid, het gemeenschappelijk erfdeel en de beschaving van hun volken, welke zijn gegrondvest op beginselen van democratie, persoonlijke vrijheid en rechtsorde, veilig te stellen.

Dph.



Drs. J. W. van Hulst: Tussen Nu en Straks.

Een pedagogisch-didactische verkenning ten dienste van het christelijk technisch onderwijs. Voor de Bond van verenigingen voor christelijk nijverheidsonderwijs uitgegeven door J. B. Wolters, Groningen, 1956!

In deze publikatie treedt de „Prot. Chr. Studie voor het lager technisch onderwijs” twee jaren na haar instelling voor het eerst met het resultaat van haar arbeid naar buiten. In de afgelopen periode heeft de Studie-Commissie zich bezonnen op de wijsgerig-pedagogische en pedagogisch-didactische achtergrond van het christelijk technisch onderwijs, een nagenoeg onontgonnen terrein. En dat in een tijd, waarin de noodzaak en dus het bestaansrecht van het christelijk onderwijs in het algemeen — laat staan dus van het christelijk technisch onderwijs — door velen in twijfel wordt getrokken.

Dit geschrift is bedoeld als een bijdrage in de discussie over de zin van de christelijke technische school. Als zodanig draagt het een apologetisch karakter.

Het zijn vooral Prof. dr. G. Wielenga en J. H. Ligteringen geweest, die hun krachten aan deze „verkenning” hebben gegeven.

De voor ons liggende studie — 116 bldz. — geeft uitvoerige aandacht aan de algemene problemen van schoolonderwijs en opvoeding. Dat daarbij speciaal wordt ingegaan op de didactische vragen, spreekt natuurlijk vanzelf, daar dr. Wielenga hoogleraar in de didactiek is.

Daarna komen we van het algemene in het bijzondere; dat is dus hier de lagere technische school. De schrijvers geven blijk de leerlingen nauwkeurig geobserveerd te hebben; daardoor kunnen zij ook een antwoord geven op de vragen: wat willen en kunnen onze leerlingen? wat wil hun omgeving? hoe worden de leerlingen technisch volwassen?

De leerling met het ene talent, de zwakbegaafde, wordt hierbij niet vergeten. De vele vragen, waarvoor de leerling van de technische school zijn opvoeders plaatst, geven de schrijvers van deze studie aanleiding te streven naar vier vormen van research:

1. een psychologisch onderzoek ten aanzien van de begaafdheid en de belangstelling van de l.t.s.-leerling in het algemeen,
2. een sociologisch onderzoek naar de mee- en tegenwerkende factoren van het milieu buiten de school,
3. een research ten aanzien van de ontwikkeling van het technisch kennen en kunnen,
4. een onderzoek naar de probleemstelling en oplossingsmogelijkheden voor het vraagstuk van de zwakbegaafdheid.

Deze studie besluit met een overzicht te geven van de technische school waarbij vooral aandacht wordt gewijd aan het technisch handelen, het karakter van de vakopleiding, het gekozen beroep als belangstellingscentrum bij het onderwijs, het verband tussen de technische en de zgn. algemeen-vormende vakken, de beroepsuitoefening en de sociale houding (de overgang naar het bedrijf), de school en de vrije-tijdsbesteding.

Toegevoegd zijn lijsten met literatuuropgave, afkortingen, vreemde woorden.

Na lezing van dit geschrift kan onze conclusie niet anders zijn, dan dat hier een zeer waardevolle bijdrage is geleverd ten aanzien van het christelijk technisch onderwijs. De auteurs hebben zich grondig in de problematiek van dit schooltype ingewerkt en het resultaat van hun arbeid bieden zij ons nu aan.

Juist in deze tijd, nu Nederland hoe langer hoe meer de kant van de industrialisatie opgaat, krijgt het technisch onderwijs zijn grote kans. Dat wij van onze zijde daarbij het accent leggen op *christelijk* technisch onderwijs, moge in de kring van lezers voor wie deze recensie bestemd is, als vanzelfsprekend worden gezien.

BIJBELSE LANDEN

KALENDER 1958

Binnenkort verschijnt de Bijbelse Landen Kalender 1958, formaat 20 x 27 cm, voorzien van 26 fraaie en interessante foto's op de achterzijde met instructieve beschrijvingen van Dr A. van Deursen (voorzitter van de Ned. Chr. Reisvereniging) te Groningen en Dr H. Mulder te Delft, die op het terrein van de bijbelse aardrijkskunde en oudheidkunde hun sporen verdiend hebben.

Een aantrekkelijke bijzonderheid van deze uitgave is, dat de bindwijze dusdanig is uitgevoerd, dat U aan het eind van het jaar een compleet fotoboek overhoudt.

De kalender verliest dus zijn waarde niet, integendeel, na een jaar trouwe dienst zal hij zeker een plaatsje in Uw boekenkast ontvangen. Deze kalender wordt daardoor *het eerste deel van een serie plaatwerken over de Bijbelse Landen.*

AAN UITGEVERIJ VAN KEULEN N.V.
Houtzagerssingel 76 — Den Haag

INTEKENFORMULIER

NAAM:

ADRES:

PLAATS:

tekent hierbij in voor de B.L. Kalender 1958

a*) heden werd door mij f 3.75 gestort op giro 236100 t.n.v. de „B.L. Kalender” te Den Haag.

b*) ik betaal na ontvangst van de kalender f 4.05 (f 3.75 + f 0.30 administratiekosten)

*) Doorhalen wat niet verlangd wordt.

C.H.U.

Een abonnement op „**DE LOSBLADIGE**” vervult de harte-
wens van serieuze schakers. Alle schaaknieuws uit de eerste
hand. Theorie en praktijk, partijen van grootmeesters en
kampioenswedstrijden. Onmisbaar voor de wedstrijdschaker
- een grondige leergang voor minder gevorderden.

Redaktie: **Dr. Max Euwe**

Abonn. prijs f 4,— per kwartaal.



HET NEDERLANDSE SCHAAKCENTRUM

Houtzagerssingel 76 — Den Haag — Telefoon 01700 - 334073

Zo juist verschenen:

DE TEMPEL

door Corneel van Adinkerke

Een spannende roman over de stichting van een protestantse
gemeente in het roomse Denderleeuw (België).

U komt onder de indruk van de offers, de strijd en de vele
moeilijkheden die Carool en Leonie ondervonden.

Een boek vol echte vlaamse humor.

285 pagina's, gebonden in kunstl. prachtband slechts f 6.90

Verkrijgbaar in de boekhandel

UITGEVERIJ VAN KEULEN N.V.

—

DEN HAAG

3e JAARGANG - JANUARI 1958 - NUMMER 2

CHRISTELIJK HISTORISCH TIJDSCHRIFT



DRIEMAANDELIJKSE UITGAVE VAN DE
JHR MR A. F. DE SAVORNIN LOHMAN STICHTING

CHRISTELIJK HISTORISCH TIJDSCHRIFT

3e JAARGANG • JANUARI 1958 • NUMMER 2

Het Bestuur van de Jhr Mr A. F. de Savornin Lohman Stichting is als volgt samengesteld:

Dr. I. N. Th. Diepenhorst, *voorzitter*, Epe — Mr. Dr. J. van Bruggen, *penningmeester*, Heemstede — Dr. P. A. Elderenbosch, Voorburg — Mevr. Mr. T. Grooten-van Boven, Amsterdam — Dr. Ir. G. A. Kluitenberg, Oegstgeest — Dr C. H. Schouten, Oudewater — Mr. W. de Bruijn, *secretaris*, Voorburg.

Vaste medewerkers van het „Christelijk Historisch Tijdschrift”: Lt.-Generaal b.d. M. R. H. Calmeyer, 's-Gravenhage — Mr. J. W. U. Doornbos, 's-Gravenhage — Ir. M. A. Geuze, Poortvliet — Mej. Mr. E. A. Haars, Breukelen — Prof. Dr. Th. L. Haitjema, Groningen — Drs. J. W. van Hulst, Amsterdam — C. J. van Mastrigt, Zeist — Prof. Dr. G. C. van Niftrik, Amsterdam — Drs. J. W. de Pous, 's-Gravenhage — Drs. A. D. W. Tilanus, Arnhem.

REDACTIE-ADRES:

Mr. W. de Bruijn, den Burghstraat 4, Voorburg.

ADMINISTRATIE-ADRES:

Wassenaarseweg 7, Den Haag, Telefoon 77.67.98.

UITGEVER:

Uitgeverij Van Keulen N.V., Houtzagerssingel 76, Den Haag, tel. 334073*
Alle opgaven van abonneementen en adreswijzigingen uitsluitend te zenden aan het administratie-adres: Wassenaarseweg 7, Den Haag. Advertentie-opdrachten aan de uitgever.

Abonnementsprijs f 3,75 per jaar, bij vooruitbetaling. Donateurs van de Jhr Mr de Savornin Lohman Stichting (minimum contributie f 5,— per jaar) ontvangen het blad gratis. Giro-nummer t.n.v. Jhr Mr A. F. de Savornin Lohman Stichting, Den Haag: 60.45.00.

Inhoud van dit nummer:

Subsidiëring van Kerkbouw van overheidswege, II, <i>Mr. H. Mulderije</i>	29
Bestaansrecht van chr. politieke partijen, <i>Prof. Dr. A. A. van Ruler</i>	40
Boekbesprekingen	59

Het streven
van de Stichting
kunt U bevorderen
door met anderen over
de inhoud van
dit blad te spreken!

Alleen
een groter aantal leden
geeft mogelijkheden
ons blad
uit te breiden!

Zojuist verschenen:

EEN GETUIGENIS

*Waarom wij
C. H. zijn en blijven*

Medewerkers:

Prof. dr. Th. L. Haitjema

Mr. R. Pollema

Prof. dr. G. C. van Niftrik

Mr. G. Vixseboxse

Ds. S. Kooistra

Dr. ir. G. A. Kluitenberg

Ir. M. A. Geuze

Jkvr. mr. C. W. I. Wttewaall
van Stoetwegen

H. Kikkert



Een uitgave van:

UITGEVERIJ VAN KEULEN N.V.

Houtzagerssingel 76

Den Haag

*Verkrijgbaar bij de boekhandel en bij de
uitgever*

SUBSIDIËRING VAN KERKBOUW VAN OVERHEIDSWEGE

II.

Welke zijn nu de gronden voor subsidiëring van Staatswege van kerkbouw in ons vaderland?

In velerlei tijdschriftartikelen, toelichtingen tot verordeningen en administratiefrechtelijke bescheiden, vindt men ze uiteengezet en voor een deel zijn zij, dunkt mij, *mits gebaseerd op de hierna uiteengezette onderscheidingen*, onaantastbaar: ¹⁾

- a. de historie van ons vaderland, die blijken doet dat het bevorderen van de arbeid der Kerk een de Staat aangelegen taak is, gelijk armenzorg en onderwijsbehartiging. Nóg dragen brede lagen van ons volk de overtuiging dat dit snoer niet mag worden verbroken! ²⁾
- b. de Kerk kweekt aan zin voor solidariteit, voor recht en gerechtigheid en bestrijdt de zedelijke ontworteling van het volksleven. Op de haar eigen wijze heeft de Overheid dezelfde taken te vervullen.
- c. een neutrale houding van de Staat, bestaande in afzijdigheid, is in wezen niet neutraal.
- d. de gestegen financiële lasten zijn onder de gedurende de laatste veertig jaren volkomen veranderde maatschappelijke verhoudingen, voor de kerken niet langer te dragen zowel wegens de vermindering van het z.g. levend geld, als wegens de intering van het dode kapitaal, wegens de noodzaak geheel nieuwe taken aan te vatten door stichting van bijzondere predikantsplaatsen, de voorziening van geheel nieuwe stadsdelen en andere snel aangegroeide centra met algeheel gewijzigde behoeften. Thans leeft 40 % van Nederlands bevolking in steden van 50.000 inwoners en daarboven. 's-Gravenhage werd in een eeuw tijds 10 maal zo groot, Amsterdam telde in 1800, 200.000 en thans meer dan 860.000 inwoners en zo kan men doorgaan.

De Nederlandse Hervormde Kerk heeft thans al 2 miljoen gulden aan toezeggingen van nieuwbouw-financiering voor haar rekening en in de stad Groningen brachten de Gereformeerde kerken voor 2 nieuwe kerkgebouwen in korte tijd 3 ton bijeen, waarvan al 1/3 nodig was voor aankoop van terreinen alléén. Dergelijke voorbeelden zijn door het gehele land aan te wijzen.

- e. de kerkgebouwen, hetzij met, hetzij (althans voorlopig) zonder torens beheersen mede het beeld van de burgerlijke gemeente of van het landschap, zodat de overheid erbij betrokken is. Veelal ook worden plaatselijke eisen aan de bouw gesteld, die geld kosten. Bouwkosten van 700 à 1.000 gulden per zitplaats voor een kerkgebouw zonder toren, is ten huidige dage een normale zaak.

De kerken hebben hoezeer van overheidswege royaal is gesteund, van de oorlogsschade uit de jaren 1940—45 zeker 25 % zelf opgebracht. Daardoor konden zij tot 1951 aan nieuwbouw maar bij uitzondering toekomen. Niettemin zijn sedert 1945 in ons land 340 nieuwe kerkgebouwen gesticht, die omstreeks 70 miljoen gulden hebben gekost.

- f. de ware betekenis van het beginsel van scheiding van Kerk en Staat ligt niet hierin dat de overheid zich het lot der Kerk, die bij de blijkbaar voortschrijdende ontkerstening, al meer gespecialiseerde zielszorg moet brengen, niet langer heeft aan te trekken, nu ook op het kerkelijke erf een zich uitbreidende bestedingsnoodzaak doet gevoelen. Er is geen enkele reden om aan te nemen dat het kerkelijk apparaat daaraan zou kunnen ontkomen.

Mede op de voormelde gronden hebben een tiental der grotere kerkgenootschappen zich op 31 mei 1954 tot de Raad van Amsterdam gericht bij gemeenschappelijk verzoekschrift om tot subsidiëring van de bouw van kerken over te gaan.

Zijn er dan geen bezwaren?

Natuurlijk zijn die er. Geld vragen sluit nu eenmaal in bereidheid tot verantwoording doen en althans een enigermate beoordeling van overheidswege van de bouwnoodzakelijkheid, zal de

kerk hebben te dulden. Of dit nu zekere afhankelijkheid meebrengt, zal elke kerk voor zichzelf hebben te beoordelen. ³⁾

Ook dreigt het gevaar dat vooral zal worden gelet op hetgeen de ander krijgt of niet krijgt, waardoor een wedloop ontstaat de bijdragen zo hoog mogelijk opgevoerd te krijgen.

Andere organisaties dan kerken zullen worden geprikkeld om een gelijke behandeling te verkrijgen.

Alsof het bijdragen gold voor cultuur, sport, ontwikkeling, ontspanning, zullen voor belangen der Kerk geldelijke opofferingen geschieden, ook door hen die voor die belangen niets over hebben of met de Kerk hebben gebroken. Is dat wel juist?

En tenslotte: voor hoe lange termijn moet de overheidssteun worden toegezegd en mag het tijdsgewricht waarin wij leven, wel als een overgangstoestand worden aangemerkt? Men kan zeggen dat voor dit pro en contra over en weer wat te zeggen valt, maar het beginsel der subsidiëring is in ons land alrede aanvaard. ⁴⁾

Behalve in Brabant en Limburg, waar de provincie en ook de Staatsmijnen in de mijnstreek subsidie verlenen krachtens een votum van de Tweede Kamer van de Staten-Generaal, hebben de navolgende gemeenten reeds verordeningen tot verlening van subsidie voor kerkbouw, ofwel door grondafstand hetzij gratis, hetzij tegen verminderde prijs kerkbouw bevorderd: *Beverwijk, Bussum, Delft, Heemstede* (15 % der stichtingskosten tot maximaal f 50.000.—), *Hilversum, Rijswijk, Velsen, Voorburg*, nevens de na te noemen gemeenten van welke regeling ik enkele bijzonderheden laat volgen. In december 1956 kende de Raad van 's-Gravenhage met 27 tegen 12 stemmen bij verordening een subsidie toe van f 90.— per vaste zitplaats voor gebouwen na 1945 gesticht of nog te stichten. Men berekende dat tot 1970 met inbegrip van het grondgebied van Rijswijk en Voorburg 39 nieuwe kerken (15 Herv., 14 R.K. en 10 andere gezindten) zouden nodig zijn, waarvoor 2¼ miljoen gulden subsidie werd begroot.

De verordening bevat de bepaling dat als het Rijk gaat subsidiëren, de gemeente recht op restitutie zal hebben tot ten hoogste de rijksbijdrage. De gemeente Utrecht heeft in november

1956, naar aanleiding van een viertal verzoeken van kerken een verordening vastgesteld tot subsidieverlening voor stichting van kerkgebouwen en *gebouwen voor bezinnings-samenkomsten*, die op 1 januari 1956 in aanbouw waren of waarvan de bouw na die datum is aangevangen.

Het vraagstuk der bezinningsorganisaties werd dus tegelijkertijd opgelost (gelijk trouwens ook in de verordening van Hilversum van 3 juli 1956), zulks in verband met een bij de Utrechtse Raad aanhangig verzoek van het Humanistisch verbond tot stichting van een centraal landelijk gebouw voor het houden van samenkomsten. ⁵⁾

In aanmerking komen kerkgenootschappen bedoeld bij de Wet op de Kerkgenootschappen van 10 september 1853, S 102. Het subsidie bedraagt 20 % der bouwkosten met een maximum van f 75.000,— per gebouw. Men aanvaardt een nader geregelde restitutieplicht voor het geval bij provincie of rijk voor het desbetreffende gebouw een uitkering zal blijken te kunnen worden verkregen. De Raad van *Nijmegen* tenslotte zag de voor de bouw van een R.K. kerk aan de Tollenstraat gevoteerde 20 % der bouwkosten door de Kroon bij K.B. van 9 augustus 1954 no. 12 gehandhaafd met vernietiging van een besluit van Ged. Staten van Gelderland van 7 oktober 1953, genomen krachtens art. 248 lid 1 der gemeentewet. In dit K.B. dat de overwegingen van Ged. Staten uitvoerig vermeldt, gecontrasigneerd door Min. Beel en opgenomen in het provinciaal blad van Gelderland van 14 september 1954 no. 146, vindt men het voor en tegen met betrekking tot de onderhavige materie goeddeels bijeen. Het weegt de betekenis af van het beginsel der scheiding van Kerk en Staat, constateert dat het verlenen van subsidie niet met enige wettelijke bepaling in strijd is en dat het belang van een burgerlijke gemeente bij de bouw van een passend kerkgebouw betrokken is, als daaraan blijkens de stukken, dringend behoefte bestaat.

M.i. is het gelijk bij de Kroon doch is er dringend behoefte aan een wettelijke regeling. Het geval *Nijmegen* gaf de stoot tot benoeming van de Staatscommissie Sassen, ingesteld bij Min. beschikking van 14 december 1955 met opdracht advies uit te

brengen over de vraag of het aanbeveling verdient richtlijnen te stellen voor de subsidiëring door de overheid van kerkgenootschappen terzake van de bouw van kerken en/of verwerving van grond voor die bouw en zo deze vraag bevestigend zou worden beantwoord, daartoe de nodige voorstellen te doen. Zij wist reeds op 29 april 1957 haar rapport aan de Minister van Binnenlandse Zaken, Bezitsvorming en Publiek-rechtelijke Bedrijfsorganisatie aan te bieden.

De Commissie concludeert in de volgende zin:

- a. *moet subsidie van Overheidswege worden verleend?*

Op een aantal gronden is de Commissie van oordeel dat de vraag van de wenselijkheid der verlening bevestigend moet worden beantwoord en dat er een wettelijke regeling dient te komen voor het gehele land. In het Nederlandse volk leeft de overtuiging dat een krachtig kerkelijk leven een openbaar belang is. Teneinde haar taak en zending te volvoeren, is de aanwezigheid van kwalitatief en kwantitatief voldoende kerkgebouwen noodzakelijk, hetgeen de Overheid niet onverschillig kan laten. De snelle groei van steden en dorpen, de stagnatie in de bouwbedrijvigheid in en na de oorlog, de sterke en continue migratie van het platteland naar meer stedelijke agglomeraties, de cityvorming en saneringen hebben de bouw van nieuwe en moderne wijken nodig gemaakt in een omvang en een tempo als voorheen nauwelijks is gekend. Tijdige voorziening met kerkgebouwen teneinde het gevaar van ontworteling der gezinnen uit hun vertrouwde levensverband tegen te gaan, is geboden en het is duidelijk dat de stichting dezer gebouwen niet over een lange tijd kan worden verdeeld, zodat thans een bovenmatige prestatie van de kerkgenootschappen wordt geëist. Daarin worden zij belemmerd door de sterke stijging der bouwkosten, waarop besparingen van betekenis veelal niet mogelijk zijn. De financiële positie der kerken is toch al ernstig verschaald door de tot herstel van oorlogsschade gebrachte offers, door haar verzwaarde en verbrede taak in de moderne levensverhoudingen, door de niet evenredige stijging

van de particuliere bijdragen en het in overwegende mate in handen van de overheid zijnde grondbezit waardoor schenking van grond of overdracht voor geringe prijs tot de zeldzaamheden is gaan behoren, terwijl tenslotte bij de kerken een vrij grote mate van eenstemmigheid valt te constateren met betrekking tot de wenselijkheid van geldelijke bijdragen van de overheid in de kosten van kerkbouw, als van de verkrijging van terreinen.

b. *wie zal het subsidie verlenen?*

De commissie concludeert dat een gelijke gedragslijn moet worden gevolgd naar algemene richtlijnen en dat het verstrekken van bijdragen aan de landsoverheid dient te komen ter bevordering van de grootst mogelijke gelijkheid van behandeling en ter waarborging van de grootst mogelijke doeltreffendheid in de besteding der overheidsgelden. Lagere publiekrechtelijke organen als provincies en gemeenten dienen derhalve voor het vervolg te worden uitgesloten, behoudens en dit dus bij uitzondering, indien en voorzover kosten worden veroorzaakt door bijzondere eisen welke vanwege provincie of gemeente aan de bouw mochten worden gesteld. ⁶⁾

c. *wie zullen subsidies ontvangen?*

Kerkgenootschappen ingevolge de Wet van 10 september 1853, S 102, d.w.z. kerken die voorkomen op de ten departementen van Justitie bijgehouden lijst en die haar ordinanties en reglementen aldaar hebben bekend gemaakt. De cie. Sassen voegt daaraan als voorwaarde toe, dat zij ofwel haar zelfstandige onderdelen gelijk plaatselijke gemeenten, parochies, wijkgemeenten, tenminste 10.000 leden tellen. Teneinde onbillijkheid te voorkomen (blijkbaar bedoelt de Commissie tegenover kleinere kerkgenootschappen die het aantal niet halen), is in haar voorontwerp van wet (art. 1) toegevoegd: „of een daarmede (namelijk met een Kerk die 10.000 leden of meer telt) door onze Minister, gelijk gesteld genootschap.”

Onder de tot stand te brengen wet zullen niet vallen herbouw ter zake van oorlogsschade en kerkbouw in de nieuwe Zuiderzeepolders, daar beide afzonderlijk zijn geregeld, wat de laatste betreft: Regeling financiering kerkenbouw in de Noord-Oostpolder, die 50 % toekent van de naar normen vastgestelde, dus fictieve bouwkosten. Eveneens zal buiten de wet blijven nieuwbouw van kerken als gevolg van aankoop of onteigening door het Rijk of lagere publiekrechtelijke lichamen ten behoeve van werken, uitbreidingen en saneringen. Die gevallen plegen telkens van geval tot geval te worden geregeld in of buiten proces.

d. *hoe groot zal het subsidie zijn?*

De Cie. Sassen wil uitgaan van kosten-normen, gebaseerd op normale voor het doel toereikende, doch sobere kerkgebouwen, dienstgebouwen en inventarissen. Men krijgt dus een rijksbijdrage die in een vaste verhouding zal staan tot de genormaliseerde (wettelijke) stichtingskosten. Teneinde de totstandkoming van een wettelijke voorziening te bevorderen, dus eenvoudiger gezegd om elk verwijt van teveel te willen hebben tevoren de pas af te snijden, wil de Cie. 1.) het subsidie beperken tot 25 % van de wettelijke stichtingskosten en 2.) deze laatste bepaald zien op 10—15 % lager dan de werkelijke kosten van bouw en inrichting. Zo zal dus niemand onredelijke bevoordeling kunnen beweren. Het verdient wel de aandacht m.i., dat een te lage bijdrage even averechtse uitwerking zal hebben als een te hoge, omdat bij een te lage, het beoogde doel vrijwel zal worden gemist.

De Cie. Sassen stelt tenslotte voor om het subsidie toe te kennen voor een bij de wet vast te stellen termijn van tien jaren (praktisch 12 jaren, omdat zij wil terugrekenen — anders dan de verordening 's-Gravenhage van 1945 af — van 1 januari 1956) met de volgende motivering:

„Het valt niet te overzien hoe de economische toestand in Nederland zich zal ontwikkelen, noch welke structurele wijzigingen zich in het behoefte-element zullen voordoen.

Anderzijds moeten de kerkgenootschappen toch wel geruime tijd kunnen overzien met welke mogelijkheden zij rekening kunnen houden bij het bepalen van het kerkenbouwprogramma en het daarbij te voeren financiële beleid. Wetende, dat de woningbehoefte als gevolg van de huidige achterstand, de sterke bevolkingsgroei en de binnenlandse migratie, zal nopen tot zeer omvangrijke jaarlijkse bouwprogramma's gedurende de komende tien en meer jaren en beseffende, dat een zeer groot deel van deze woningbouw zal worden gerealiseerd in nieuwe wijken waarin kerken nodig zijn, meent de commissie te moeten adviseren de werkingsduur van de wet tot 10 jaar na heden te stellen, met de mogelijkheid tot verlenging."

In het rapport wordt begroot dat voor de jaren 1956—1960 circa 29 miljoen gulden per jaar voor bouw van kerken in ons land benodigd zal zijn. Trekt men 10 à 15 % af om van de werkelijke tot de wettelijke stichtingskosten te komen, dan zou naar de normen van de Cie. Sassen een bedrag van ruim 6 miljoen gulden per jaar ten laste van het Rijk komen; een niet overmatig groot bedrag derhalve.

„Voor de kerk is nu de vraag of zij met een zuiver geweten staat in haar onvermogen de ontwikkeling van de tijd geestelijk en materieel bij te houden, een onvermogen dat straks wellicht bij de wet wordt vastgesteld." Aldus de redacteur voor kerk en geestelijk leven in het Algemeen Handelsblad van 20 mei 1957, een vraag die deze redacteur kennelijk ontkennend wil beantwoord zien. 7)

Nu zullen de kerken, dat zijn haar vergaderingen en organen, haar lidmaten en leden, zich geenszins kunnen of willen stellen in de houding van een zuiver geweten met betrekking tot de vraag of zij gezamenlijk en hoofd voor hoofd gedaan hebben wat zij konden, om ten dienste van de arbeid der Kerk voor haar noodzakelijke outillage en uitrusting zorg te dragen. Maar daarmee alléén is de zaak niet juist gesteld. De vraag is of er bijzondere omstandigheden zijn aan te wijzen van de hierna bedoelde aard, die de Kerk gerechtigd doet zijn om van de Over-

heid te verlangen dat zij haar uiterst zware lasten helpt verlichten zolang die bijzondere omstandigheden zo krachtig haar invloed doen gevoelen, als thans het geval is. En zo kom ik dan tot een samenvatting van mijn betoog, die tevens eigen standpunt bedoelt weer te geven:

1. Als beginsel valt voorop te stellen, dat kerkgenootschappen zelf haar kerkenbouw behoren te financieren, die een betrouwbare graadmeter is van haar geestelijk leven. Voor tractementen en pensioenen bedoeld in art. 185 der Grondwet, ligt dit geheel anders. Overigens verzetten noch de Grondwet, noch de historisch in ons land gegroeide verhoudingen zich tegen subsidiëring van kerkenbouw door de Overheid.
2. Als bijzondere omstandigheden dat wettigen, is het voor de Kerk geoorloofd een beroep op de Overheid te doen. Die bijzondere omstandigheden

a) dragen enerzijds — voorzover dat te overzien valt — een tijdelijk karakter;

b) zullen anderzijds zich steeds weer voordoen.

Met a) is bedoeld een conjunctuur-in-beweging, die geleidelijk tot een veranderde, duurzame situatie leidt;

met b) zijn bedoeld plaatselijke, veranderde situaties als vestiging van nieuwe centra, ontsluiting van nieuwe gebieden, rampen e.d. Voor a) is een termijnstelling nodig, voor b) moeten duurzame regelingen naar vaste normen gelden.

3. Ofschoon financiële steun altijd het aanvaarden van een zekere contrôle medebrengt als noodzaakbeoordeling, planonderzoek, verantwoording van ontvangen gelden, valt geen afhankelijkwording der Kerk van de Landsoverheid te vrezen. Overigens is dit een zaak die aan elk kerkgenootschap ter eigen beoordeling kan worden overgelaten.
4. Het subsidie mag nooit meer zijn dan een *bijdrage*, opdat elke kerkbouw een reëel offer voor de betrokken kerkelijke gemeente of formatie blijve. De Cie. Sassen heeft deze bijdrage terecht op een percentage der naar theoretische normen bepaalde stichtingskosten gesteld, waardoor een onderzoek naar interne détails der kerken als haar levend geld, haar

- goederen, haar ledenaanwas e.d., achterwege blijven kan.
5. In een subsidie-regeling zullen mogen delen de gemeenten of andere formaties van de Nederlandse kerkgenootschappen in ons land, die hebben voldaan aan de voorschriften der wet van 10 sept. 1853, S. 102 (wat dus betekent dat zij zelf kerken willen zijn) en geacht moeten worden een representatief karakter te dragen.
- Een duidelijk, b.v. aan het aantal leden of zielen te binden criterium, worde niet dubieus gesteld door — gelijk het ontwerp-Sassen aanbeveelt — de met de uitvoering der wet te belasten ministers of een hunner, bevoegd te verklaren een kleinere kerk met een kerkgenootschap in de zin der tot stand te brengen wet (d.i. die tenminste 10.000 leden telt) gelijk te stellen.
- De bezinningsorganisaties vormen ook in dit opzicht een geheel eigen vraagstuk, dat als van minder dringend karakter, niet aan de subsidiëring van de kerken mag worden gekoppeld.
6. De financiering zij bij uitsluiting rijksaangelegenheid. Aan provincie en gemeente worde in beginsel de bevoegdheid ontzgd, ook in de hiervoren sub 2b) bedoelde gevallen.

¹⁾ vg. de referaten van de hoogleraar *dr. A. A. van Ruler* en *dr. ir. H. G. van Beusekom* voor de Algem. Vergadering v. Kerkvoogdijen der Ned. Herv. Kerk over de verhouding Overheid en Kerk, Maandblad der vg. van juni 1955, no. 332.

²⁾ Een m.i. minder geslaagde argumentatie is de velerlei subsidie, welke de overheid verleent en die derhalve aan de Kerk niet zou mogen worden onthouden, i.d.z. *J. J. Voogd* in de Doorbraak van december 1954, 7e jg. no. 5.

Als in de tekst sub a: *H. J. Langman* in Gemeentebeleid, orgaan der Vg van C.H. gemeentebestuurleden in Nederland van juni 1957, 31e jg. no. 6; voorts *E. van Ruller* Overheidssubsidie bij Kerkbouw in Nederlandse Gedachten, Weekbl. der Anti-rev. Partij van 26 november 1955.

³⁾ Over deze vragen pro en contra en de bezinningsorganisaties *C. ten Hagen* in de Katholiek van december 1953, 7e jg. no. 12.

⁴⁾ In den Helder waren B. en W. van oordeel (juli 1957), afwijzend te moeten beschikken op de verzoeken der kerkelijke gemeenten om de Raad voor te stellen in de bouwkosten / 100.— per zitplaats bij te dragen wegens de niet overzienbare consequenties in een tijd van bestedingsbeperking. Rotterdam en Alkmaar zijn doende aan een verordening of hebben die inmiddels al tot stand gebracht. Bij de behandeling van de begroting van Binnenlandse Zaken voor 1954 hebben de Eerste Kamerleden Diepenhorst en van Walsum tot voorzichtigheid gemaand, toen het geval Nijmegen ter sprake kwam.

⁵⁾ Over die gelijkstelling ook J. H. Scheps in de Doorbraak van december 1954, 7e jg. no. 5 en uit overweging van een m.i. betwistbaar tolerantiebegrip, J. v. Praag in Mens en Wereld, uitg. van het Hum. Verbond van 26 jan. 1957.

⁶⁾ Over de mogelijkheid van richtlijnen van rijkswege voor gemeentelijke subsidie, W. Mensink in „de Gemeente”, Maandbl. P.v.d.A., april 1957, 11e jg. no. 7, bl. 89 met literatuurvermelding.

⁷⁾ Nadere uitwerking van dit thema geeft Ds. S. L. Verheus, dpsgez. pred. in de Nwe. Haagse Crt. van 14 juni 1957: „Innerlijke uitholling”.

⁸⁾ De Synode der Gereformeerde Kerken besloot in de zomer van 1957 tot aanvaarding van het subsidie onder meer uit overweging dat het hierbij gaat om een eenmalige bijdrage. Deze beslissing heeft tot veel discussie in de Gereformeerde pers aanleiding gegeven.

VERDERE LITERATUUR.

J. J. J. M. Festen: Gemeentesubsidie in de bouw van Kerken, De Gemeenteraad 1953, no. 10 bl. 149.

Redactie Trouw: Subsidie voor Kerkbouw, 26 maart 1953.

Redactie de Linie: Overheid en Kerkebouw, 31 oktober 1953.

Maandblad de Magistratuur, 1953 no. 10, 1954 no. 3, 1955 no.'s 8 en 10.

M. G. Warffemius: de openbare orde in Vernieuwing 1954 no. 6.

J. C. Schroot: Overheid en Kerkbouw, in Financ. Overheidsbeheer 1954, no. 11 en 1956 no. 5.

De Gemeentestem van 6 februari 1954, no. 5261.

Staatsbegroting Binnenl. Zaken (Hfdst. V) 1955, bl. 12, 17.

Redactie Maasbode, Subsidie voor Kerkenbouw, 18 mei 1957.

„ Leeuwarder Courant, Overheid en Kerkbouw, 25 mei 1957.

„ Rotterdams Nieuwsblad, Kerkenbouw en Overheidssteun,
15 juni 1957.

Mr. A. J. Hagen: Subsidie voor Kerkbouw, Tijdschrift voor Overheidsadministratie, 5 sept. 1957, 15 jg., no. 624.

BESTAANSRECHT VAN CHRISTELIJKE POLITIEKE PARTIJEN

Over dit vraagstuk, dat tegenwoordig zo brandend in de discussie staat en dat ook praktisch van zo grote betekenis is, wil ik in de volgende verhandeling graag hardop denken. Méér niet. Ik ga niet van een oplossing uit, om dan daarvoor argumenten bij te brengen. Want zo'n oplossing heb ik niet, althans niet met innerlijke klaarheid en zekerheid. Ik werk ook nauwelijks naar een oplossing toe. Om zo ver te komen, zal er in de christenheid nog veel en lang gemeenschappelijk nagedacht moeten worden. We zullen de Here God ook moeten bidden om licht op dit moeilijke pad. Het enige wat ik nu doe, is proberen, zo veel mogelijk gezichtspunten aan te wijzen, van waaruit men over dit vraagstuk moet oordelen, en zo veel mogelijk argumenten voor en tegen afzonderlijke christelijke partijvorming de revue te laten passeren.

I.

Bij de bezinning op dit onderwerp doet men er in de eerste plaats goed aan, zich steeds weer voor ogen te stellen, dat de christelijke kerk in haar eeuwenlange traditie nog niet zo lang voor dit vraagstuk staat.

Zij heeft toch gedurende vele eeuwen zonder aparte christelijke partijen, organisaties of verenigingen geleefd en gewerkt (ook apostolisch in evangelisatie en kerstening). De suggestie, dat het een ramp zou zijn, als de christelijke organisaties werden afgeschaft, is dus onjuist. Dan valt het christendom nog niet in de wereld! In deze toonaard wordt soms wel eens gesproken en geschreven, als de christelijke organisaties worden verdedigd. En vele christenen voelen het vaag bewust ook zo aan. Maar als we de kerkgeschiedenis overzien, zullen we toch spoedig van deze nachtmerrie-achtige beklemming genezen worden.

We moeten als kerk en als christenheid soepel en beweeglijk omgaan met de mogelijkheden, welke in elke tijd weer anders

gegeven worden. Is dat een te veroordelen tactiek? Is dat laakbaar utilisme? Mag de christenheid dat niet zeggen: „we kunnen zo, maar we kunnen ook anders”? Verwijten we deze dingen Rome terecht? Moeten we principiëler zijn? Moeten we stoer de wacht bij het beginsel betrekken als de tijden vóór zijn, maar ook als zij tégen zijn?

Is het werkelijk een beginsel, dat het vraagstuk van de deelneming van de christenen in het openbare leven wordt opgelost in de vorm van aparte christelijke organisaties? Als men daarvan werkelijk een beginsel maakt, dan legt men toch wel een kanoniek accent op een klein stuk van de traditie. We kunnen ons in de negentiende-eeuwse oplossing van dit vraagstuk toch ook vergist hebben? Er is toch ook de mogelijkheid, dat de oplossing, die in de vorige eeuw van Godswege geboden was, in deze eeuw evenzeer van Godswege verboden is?

In ieder geval zullen we bereid moeten zijn, aan onszelf, aan elkaar en aan de anderen rekenschap af te leggen, waarom wij in onze tegenwoordige omstandigheden deze vraag zó beantwoorden, als we doen.

II.

Dat de christelijke kerk nog niet zo lang voor dit vraagstuk staat, ligt daaraan, dat de georganiseerde en wettelijk gesitueerde partij een verschijnsel van de moderne tijd is. Zij is nauwelijks een product van de Franse Revolutie. Meer van de negentiende eeuw.

Wij hebben toch eerst in 1848 het stelsel van de parlementaire democratie met de ministeriële verantwoordelijkheid gekregen. De idee van de volkssouvereiniteit is daarbij ten onzent nooit aanvaard. Wij leven nog steeds in die gezegende dualiteit van kroon en vertegenwoordiging van het volk. Maar zij hebben samen te werken. Dat houdt ook in, dat er georganiseerde partijen zijn (in het meervoud: de oppositie hoort tot de democratie; zij heeft een kritiserende en daarom vertragende en in zoverre inderdaad een „reactionaire” taak) en vooral: dat deze partijen wettelijk gesitueerd zijn: het organisme van de staat is in de wet zodanig ingericht, dat men er op rekent, dat er partijen zijn.

Vóór 1848 stond de christenheid daarom niet voor deze vraag in deze scherp toegespitste vorm. Er waren wel „partijen”, dat wil zeggen „facties”, stromingen. Máár: deze kwamen toentertijd meer in de machtssfeer dan in de rechtssfeer voor. En bovendien: niet zo zeer in de sfeer van het volk (behalve alleen in de vorm van de aanhang), maar meer in de sfeer van de overheid.

Er waren ook wel, vanaf de late Middeleeuwen, buiten het politieke leven min of meer vrije verenigingen (voor de vroomheid of voor bijv. de rederijderskunst), maar het politieke en maatschappelijke leven kende dit verschijnsel toch niet.

Pas na 1848 heeft deze idee van de vrije organisatie zich vanuit de staat (men ziet ook hier weer hoe belangrijk de inrichting van de staat voor het gehele leven is!) uitgebreid over alle terreinen des levens.

III.

De christenheid is dus in haar worsteling met het verschijnsel van de partij bezig, te worstelen met een onderdeel van het moderne bewustzijn.

De staat is door Thorbecke in 1848 opgezet en ingericht vanuit een zeer bepaalde conceptie! Dat is in eerste aanleg natuurlijk een staatsrechtelijke en staatkundige conceptie geweest aangaande de verhouding van rijk, provincie en gemeente, aangaande de verhouding van overheid en volk en van gezag en vrijheid.

Maar het is kinderlijk, te menen, dat men dergelijke concepties kan hebben zonder dieper liggende achtergronden. Alsof men over de staat, de overheid, het volk, het gezag, de vrijheid principiële en organiserende denkbeelden zou kunnen hebben zonder te weten, bijvoorbeeld, wat een mens is en wat gemeenschap is. En alsof men daarover zou kunnen oordelen zonder — impliciet veelszins — in de Godsvraag een serie beslissingen te nemen.

De staat, die de georganiseerde partij wettelijk situeert, rust waarlijk niet in een onschuldige neutraliteit ten aanzien van de diepste levensvragen! Er ligt wel degelijk een beslissing achter. Het is de grote, fundamentele beslissing van het moderne bewustzijn.

Daarom luistert het ook zo nauw, welke antwoorden de christenheid in de diverse onderdelen van de vraag, die haar is voorgelegd, geeft. Als zij bezig is met het moderne verschijnsel van de partij, is zij niet puur bezig met een praktisch-technisch vraagstuk van de beste organisatie van het leven, maar — daarin! — met de grondgedachten van het moderne bewustzijn.

Daar is al aanstonds deze vraag: moet de christen zich als christen ook in de aldus (door Thorbecke) geconcipieerde vorm laten persen? Hoe verhouden zich bijvoorbeeld zijn oer-israëlitisch begrip van „katholiciteit” (waarin het gaat om de volheid, de geheelheid en de heelheid) en het moderne begrip van „partij”? Voelt hij niet onmiddellijk in het begrip „partij” het hem vanouds bekende begrip van „hairesis”, scheuring, secte, ketterij? Israëel en het Oude Testament leren hem te denken vanuit de eenheid van God en vanuit de universaliteit van het heil en vanuit de eenheid van het menselijk geslacht en daarom ook over de volkeren der aarde als gehelen. Zij zijn (als gehelen!) van God en God wil door hen gediend worden. Deze goddelijke bedoeling én de werkelijkheid van het leven worden voor het besef van de christen uiteengescheurd als de partij een zo constitutieve rol gaat spelen, als dat in het moderne bewustzijn en in de moderne staat het geval is. In ieder geval kan hij met zijn eigen („katholieke”) zaak — welke de zaak van de God van Israëel is — heel moeilijk in deze nauwe korf van de moderne partij ingeperst worden. Een „christelijke partij” lijkt tegen deze achtergrond onmiddellijk iets soortgelijks te zijn als een „houten ijzer”. Dat betekent niet dat zij er niet moet zijn. Er zijn meer vreemde dingen in de wereld. Maar vreemd is zij wel. Echt verdraagzaam is de moderne partijenstaat voor de christenheid niet.

De vraag of de christen zich ook als christen in dit schema moet laten wringen, wordt nog moeilijker, als men bedenkt, dat in de moderne westerse democratische staat de enkele mens via zijn bewustzijn, zijn rede, zijn opvatting, zijn wereld- en levensbeschouwing participeert in het openbare leven. Dat zou ook — heel anders — via de arbeid kunnen. Dan zou men in een of ander corporatief systeem terecht komen. Ook daar ligt een

keuze achter: dat men het eerste en niet het tweede kiest. En in deze keuze ligt een zeer belangrijke beslissing aangaande het wezen van de mens. Wat is wezenlijker van de mens: de rede of de arbeid? dat hij denkt of dat hij handelt? In ieder geval ligt in ons moderne partijensysteem een enorm stuk intellectualisme verscholen. Daar kan de christenheid ook haar moeite mee hebben. Moet alles wat geschiedt werkelijk zó verredelijkt worden? En drukt de dwang tot een christelijke partij of tot een christelijke werkgemeenschap in een partij het christelijke geloof, het evangelie, God niet terug tot een zaak van redelijke beschouwing? In onze staat is God niet meer dan een concept van sommige mensen!

IV.

Men lette er dan ook op, hoe huiverig de mensen van het Réveil (die toch God in het gehele leven wilden dienen en toentertijd de beste vertegenwoordigers van de overigens rijkelijk slapende kerk en christenheid waren) zich aanvankelijk getoond hebben, zelfs om de verenigingsvorm te aanvaarden als vorm van organisatie van de christenen.

Daarvoor zijn verschillende motieven aan te wijzen.

In de eerste plaats vreesde men de verbreking van de *eenheid van de natie*. Men was wel radicaal christen, maar deed nog niet zo abstract en vreemd over dit christenzijn, dat men het in een tegenstelling bracht met het Nederlander zijn — zoals dat tegenwoordig te doen gebruikelijk is. Men wist van zijn hemelburgerschap, maar mengde dat niet meteen met wereldburgerschap. Men gevoelde zich Nederlander. Daarom was men huiverig, zich apart te organiseren — hoewel men door de publieke opinie apart werd gezet. Daar voelde men iets sectarisch in.

In de tweede plaats wilde men *de eigen taak van de kerk en van de overheid* respecteren en daar niet in treden als christenen-kerkleden en als christenen-staatsburgers. Is een organisatie van burgers — zo vroeg men zich af — niet een grijpen naar de macht, die God aan de kerk en aan de staat heeft verleend? Men voelde er dus iets revolutionairs in.

In de derde plaats wilde men vooral ook *God niet het werk*

uit handen nemen. Het ging om evangelisatie en kerstening, om het rijk van God en om de oprichting daarvan in het leven. Zo'n beweging als het Réveil voelt zich zelf steeds min of meer als dóórbreking van het eschaton of als uitstorting van de Heilige Geest. Men stond dus in niet geringe realiteiten. Maar juist daarom vroeg men zich af: kunnen mensen, in hun apartheid bijeengetreden, deze grote eschatologische dingen representeren? Daar voelde men iets hybridisch in.

In de vierde plaats had men ook — vanuit zijn zendingsbesef, dat altijd met grote geschiedwijzgerige perspectieven gepaard gaat — een sterk ontwikkeld zintuig voor het „*nationale*” van *het rijk van God*: cultuur en maatschappij zijn altijd iets van alle bijeenbehorende mensen gezamenlijk, van het menselijke geslacht, zo ook van een continentaal of nationaal geheel — God kan en wil cultureel en sociaal alleen door dit geheel als geheel gediend worden en als Hij zo niet gediend wordt, dan wordt Hij (cultureel en sociaal) in het geheel niet gediend.

Dit is vooral de lijn van Groen met zijn accent op de staat. Daarnaast staat dezelfde gedachte in deze vorm: alles moet bij het hart van de enkele beginnen, daarom kan men als christenen alleen, binnen het grote geheel, van mens tot mens invloed uitoefenen. Op de heiligende kracht van de christelijke persoonlijkheden komt alles aan — organisaties bederven de zaak alleen maar.

Men is echter ook in de kringen van het Réveil over z'n aarzelingen heengekomen (men is zendingsverenigingen gaan oprichten naast het zendelingennootschap!). Zo ver is het met name ook gekomen door de enorm hoogmoedige druk van het liberalisme, dat de staat en het nationale geheel (de kerk, de school, de universiteit) geheel vanzelfsprekend geheel liberaal inrichtte. Toen men over het dode punt heen was, is het systeem van de christelijke organisaties — uiteraard! — steeds weliger gaan tieren. Wij zitten daar op het ogenblik op een zeer veelvoudige wijze (niet alleen in de politiek) mee. Het is niet alleen het kuyperianisme, dat daarin doorwerkt. Het is ook een vrucht van het Réveil, onder de druk van het liberalisme in de constellatie van de moderne staat gegroeid.

Er heeft door deze aanvaarding van de verenigingsvorm een enorme modernisering van het christelijke levensgevoel plaats gehad. Zij, die deze vorm het meest principieel en het meest consequent hebben aanvaard, zijn dan ook het meest typisch modern. Ik denk aan Kuyper en de Gereformeerden. De voorstanders van de christelijke organisaties zijn in hun innerlijke habitus en mentaliteit gewoonlijk moderner van allure dan de tegenstanders. Zij hebben een grondtrek van het moderne bewustzijn dieper tot zich laten doordringen en inniger aanvaard. Of is de bestrijding van de christelijke organisaties weer een stap verder in de geschiedenis? Is zij een moment in de overwinning van het moderne bewustzijn? Beweegt zij zich in de richting van de dictatuur? Past deze bij de „vierde” mens?

V.

Een en ander neemt intussen niet weg, dat het optreden van Kuyper wel aanzienlijke wijzigingen heeft aangebracht in de stand der dingen, zowel in de theorie als in de praktijk.

In de eerste plaats is in dit verband te noemen: een enorme verstrakking in het kerkelijke vraagstuk. Daar liep het Réveil graag om heen; het was „interkerkelijk”. Kuyper heeft het radicaal aangevat en een radicale oplossing willen geven (hetgeen intussen mislukt is, omdat de Ned. Herv. Kerk bleef bestaan en in 1940 zelfs weer een viool in het concert ging meespelen). Kuyper zette daarbij alles op de ene kaart van de belijdenis en de tucht, met verwaarlozing van de factoren „verbond”, „traditie”, „historisch instituut”. Daardoor kwam de kerk, waar ze principieel en bewust ophield „volkskerk” te zijn, verder van het wereldse leven af te staan. Daarvoor moesten soepeler vormen gevonden worden (mensen die in de kerk onder de leertucht zouden moeten, zijn in de christelijke organisaties hartelijk welkom). De keerzijde van deze verstrakking in het kerkelijk vraagstuk was, dat zo de kerk ook georganiseerd werd als een straffe aanvalsgroep in het wereldse leven.

In de tweede plaats moet als gevolg van Kuypers optreden genoemd worden: een enorme verschraling in het politieke vraagstuk. In het denken van Kuyper wordt de staat toch gezien

als puur staande op de grondslag van de gemene gratie, op z'n hoogst met de exponent van de secundaire werking van de particuliere genade. Dat de staat ook op de een of andere manier in het rijk van Christus getrokken is (of moet worden), speelt bij Kuyper geen of vrijwel geen rol. Bovendien leidde het beginsel van de „sovereiniteit in eigen kring” er toe, dat de overheid, wat haar taak betreft, verstaan dreigde te worden als politieagent, enerzijds tussen de gebieden des levens, anderzijds tussen de groepen der mensen. Door een en ander is het moderne denkbeeld „partij” in het christelijke denken over de staat veel gemakkelijker te aanvaarden.

In de derde plaats moet gewezen worden op een enorme verdieping van de gedachte van de partij, welke plaats vond doordat zij in wezen gefundeerd werd in de dubbele praedestinatatie in verband met de wedergeboorte. Er is nu eenmaal tweëerlei stroom des levens, herboren en onherboren. Van daaruit gezien is het natuurlijk, dat al wat christen is of belijdt te zijn, zich apart organiseert. De dubbele praedestinatatie werd hier los gemaakt uit het theocratisch verband van het corpus christianum, waarin zij bijbels en bij Augustinus en Calvijn functioneert. Daar zit iets levensgevaarlijks in. Het is dan ook niet voor niets, dat men tegenwoordig ook van de dubbele praedestinatatie af wil.

In de vierde plaats gaf Kuyper een enorme synthese van de gehele conceptie in het denkbeeld van de kerk als instituut en als organisme. De mystieke realiteit van de organische kerk (het lichaam van Christus; de krachten van het Koninkrijk, die zich door het levensgeheel heen bewegen) wordt dan de principiële grondslag van de christelijke organisaties. Deze hebben ook een eigen universiteit en een eigen filosofie. Voor de politieke partij is met name de juridische faculteit (de christelijk-wetenschappelijke bestudering van de vragen van staat en recht) van belang. Tegenwoordig wordt in antirevolutionaire kring de draagkracht van deze onderscheiding tussen instituut en organisme betwijfeld. Maar wat men er voor in de plaats stelt als principiële grondslag van de christelijke organisaties, is mij nog nooit duidelijk geworden. Is het de gedachte van „de heilige rest, die de geboden bewaart” (Prof. R. Schippers)?

VI.

Maar keren wij terug tot de hoofdlijn van onze gedachten-gang. In de beide vorige afdelingen van ons betoog waren wij reeds bezig met de vraag naar de juistheid van een aparte christelijke partij. Dus de vraag, of de christenen als zodanig en voor hun specifieke rijksinteresses gebruik moeten en kunnen maken van dit moderne instituut.

Een ander vraagpunt is nog de christelijke beoordeling van dit instituut — de partij — als zodanig.

Dan gaat het om het hoofddenkbeeld in de politieke partij. Zij vindt haar oorsprong in de gedachte, dat de burger mee in de melk van het openbare leven mag brokkelen.

Men moet dit denkbeeld als zodanig nemen! Wat er van in de praktijk terecht komt, is een andere kwestie. Er komt in de praktijk niet zo machtig veel van terecht. Het blijft bij zo af en toe een biljet in de stembus werpen. De eigenlijke zaken worden bedisseld door de partijdeskundigen en door de partijbonzen. Maar het denkbeeld zelf is van belang. En men zal er naar moeten blijven streven, vormen en middelen te vinden, waardoor men de grondgedachte zo dicht mogelijk benadert. Tot het volwaardige menszijn behoort, dat men in de publieke zaak meeleeft, meedenkt, meeeoordeelt, meebeslist en meehandelt.

In deze grondgedachte liggen twee belangrijke elementen.

In de eerste plaats dat wij als burgers niet puur hebben af te wachten wat de overheid over ons beschikt. Waar die overheid dan ook vandaan kome: uit de geschiedenis (de legitimiteit), uit de revolutie, uit de bovendrijvende klasse, of van God. Ook als ze van God komt en als God door en in haar optreedt, hebben we nog niet lijdelijk af te wachten, maar kunnen we meepraten. Dát is — op christelijk-religieuze formule gebracht — de kern van de politieke partij, als modern verschijnsel.

Dit brengt in de tweede plaats ook met zich mee, dat men in dit moderne, democratische denkbeeld van de partij welbewust het absolute weigert; al zou dat het absoluut goede zijn! Men stremt de beweging van de realisering van dit goede. Men moet het eerst gezamenlijk goed vinden, vóórdat het verwerkelijkt wordt. Men moet allen overtuigd worden, dat wil zeggen: gaan

inzien, dat het goede goed is. Er ligt inderdaad iets vertragends, iets conservatiefs in de democratie als zodanig. Men kan zich indenken, dat het communisme de westerse democratie als systeem „reactionair” noemt.

Hier ligt natuurlijk ook een grens van de democratie, evenzeer als bij de vraag, wat er in de praktijk van de grondgedachte terecht komt. De meerderheid beslist tenslotte wat er zal gebeuren en beschikt zo over de minderheid. Er moet tenslotte toch wel eens iets gebeuren. Rekening houden met de minderheden is misschien wel kenmerkend voor de democratie, maar is lang niet altijd (en als het op beslissingen aankomt nooit!) mogelijk.

Deze grondgedachte van de moderne, politieke partij behoeft nog niet samen te gaan en samen te vallen met de idee van de volkssouvereiniteit, dat het gezag door het volk gecreëerd wordt en dat de regering niets anders is dan de uitvoerder van de wil van de volksvertegenwoordiging. Deze idee is plomp. Er hoort meer elegant spel in de democratie. Er moet ook iets van de andere kant komen. Dat kan men op verschillende manieren omschrijven. Men kan spreken van: het algemeen belang, het geheel als geheel tegenover de individuen en groepen; de traditie, het verleden tegenover het heden; de waarheid tegenover de mening; God tegenover de mens. Met het oog daarop is het gewenst, in zijn spraakgebruik niet alleen weet te hebben van de staat en zijn burgers, maar ook van de overheid en haar onderdanen en dan hardnekkig te blijven spreken van een vertegenwoordiging van het volk „bij” de overheid. Alleen in dit evenwicht, in dit spel heeft men enige garantie tegen het omslaan van de democratie in de dictatuur. Wel is dit spel moeilijk te realiseren — vooral wanneer God geen levende realiteit meer is in het algemene bewustzijn.

VII.

Wanneer in het voorgaande het wezen van de politieke partij als modern verschijnsel juist is aangegeven, moet men naar mijn inzicht verklaren, dat dit hoofddenkbeeld christelijk-religieus ten volle aanvaard moet worden.

Men moet het dan in zijn volle diepte nemen. Dan houdt het in, dat de mens met God mag meespreken. In de overheid en haar gezag komt God op ons toe en oefent Hij zijn gezag over ons uit. Christelijk-religieus genomen verstomt echter het schep-sel niet, als God spreekt. Integendeel, het gaat dan juist mee-spreken.

Dit kan langs twee wegen duidelijk gemaakt worden.

In de eerste plaats langs de weg van het gebed. Dat moet niet heidens, puur creatuurlijk verstaan worden, maar in de sfeer van het verbond. Het is niet een laatste, rauwe kreet uit de diepte in de verlorenheid van het zijn. Het is een gesprek met een vertrouwde vriend. In het gebed is de mens als willend en begerend wezen ingeschakeld in de Godsregering. God regeert de wereld door de gebeden van zijn heiligen. Zijn hele handelen moet gaan op de wijze van het willen van de mens. Daar is het wachten op. Als er niet gebeden (gewild en begeerd) wordt, kan God om zo te zeggen niet verder. In alle gebed is vraaggebed en voorbede (van de lofprijzing zie ik nu af). Het gaat niet alleen over de bidder zelf en over zijn naaste, maar ook over de wereld, welke Gods wereld is, en zo ook over God, in ieder geval over Gods naam en rijk en wil. Wat betekent het, als een mens bidt: uw naam worde geheiligd? Dat is, om zo te zeggen, voorbede voor God. Daarbij is het bidden enerzijds een God herinneren aan alles wat Hij voor heeft en anderzijds een van zich uit voorstellen doen voor de beste wijze van realisering. Bidden is overleg plegen. Het is niet een bureaucratische bezigheid, waarbij men een verzoek indient bij een verre ambtenaar en dan maar af-wacht wat hij beslist. Het is een volop democratische bezigheid, waarin het levendig heen en weer gaat, in gesprek en overleg. Bidden is een meedoen met God. Daarom zijn bidden en werken ook wezenlijk met elkaar verbonden.

Wanneer men zo de christelijk-religieuze verhouding van God en mens verstaat, kan men in het politieke vlak niet anders, dan het hoofddenkbeeld van de politieke partij in de moderne democratische staat ten volle beamen. Ik meen zelfs, dat deze waarheid, welke in het gebed is uitgedrukt, de diepste moti-vering van de democratie is, die denkbaar is: tussen overheid en

volk gaat het zo democratisch toe, omdat het tussen God en mens zo toegaat. Daarom kan men ook alleen dan in het politieke in hart en nieren democratisch zijn, als men tot in de laatste gronden van het zijn in dezelfde relaties staat. Van de filosofieën, die tegenwoordig de geesten beheersen, kan men dit laatste beslist niet zeggen. Daarom vormen zij (bijv. het moderne humanisme) ook een latent gevaar voor de democratie.

In de tweede plaats kan men hetzelfde aanwijzen langs de weg van het ambt in de kerk. Het ambt is ten volle en alleen maar representatie van God in Christus. In het ambt treedt God in zijn bijzonderheid op in een tegenover met de zijnen. Toch is het wezenlijk, dat de gemeente op een veelvoudige wijze terzake van de ambten met God meeeoordeelt, opmerkt en doet. Zij kiest en roept en ordent mee tot het ambt. Zij omgeeft en draagt het ambt (Gods presentie!) door haar voorbede en critiek. Zij werkt mee met alle ambten in alle arbeid in de kerk en in de wereld.

Hier liggen natuurlijk wel verschillen tussen de kerk en de staat. In de staat kiezen wij niet onze regering, maar onze volksvertegenwoordiging. De parallel tussen de kerk en de staat gaat nooit volledig op. Een synode is niet te vergelijken met een parlement. In de kerk, in Christus is God anders dan in de staat, in de wereld. Men kan wel in de staat democratisch zijn, omdat men in de kerk synodaal is, maar niet omgekeerd.

Intussen liggen hier toch ook belangrijke relaties. Ook historisch. Het is toch zonder enige twijfel het synodaal-presbyteriale stelsel van kerkregering, waaruit in de loop der eeuwen mee de denkbeelden zijn geboren, welke in de democratische staat zijn verwerkelijkt. En ligt er voor de democratische inrichting van de staat niet een latent gevaar in, als men in de kerk geen ouderling, maar een bisschop heeft?

VIII.

Hoewel de christenheid dus uit zeer diepe overtuigingen het moderne verschijnsel van de partij, althans naar zijn hoofddenkbeeld, zal moeten aanvaarden, zal zij toch ook een fijn ontwikkeld zintuig moeten hebben voor het gevaar, dat in deze ver-

houding van ambt en gemeente, overheid en burger, God en mens schuilt.

Het is in het algemeen het gevaar van de zonde: dat de mens anders wil dan God wil en dat dus alles daardoor dusdanig wordt opgehouden, dat men in de chaos komt.

Terzake van de parlementaire democratie is het gevaar zo te formuleren: de in zichzelf evidente waarheid komt in het gedrang van de vele meningen der mensen. Dat is natuurlijk de waarheid van God. Maar het is de waarheid aangaande de profane dingen van bijvoorbeeld het huwelijk, het recht, de gemeenschap, de eigendom, de arbeid, het spel. Met al die dingen van het individuele en gemeenschappelijke menszijn en daarmee met al de onderdelen van de heilige waarheid van God komt de overheid permanent in aanraking.

Zal deze waarheid niet in het gedrang komen van het zondige willen en begeren van de vele mensen in hun tegenstrijdigheid? Zal met de helft plus één worden uitgemaakt, wat de waarheid is? De waarheid, waaraan de mogelijkheid van het menselijke leven en samenleven en zo de eer van God hangt! Zal de overheid niet verworden tot de windhaan, die telkens in andere richting wijst; tot de kegeljongen, die alleen maar de kegels weer heeft op te zetten, opdat ze door de partijen weer omgekegeld kunnen worden; tot de ezel in de dierentuin, die om beurten bereden wordt? Deze drie beelden zijn van Hoedemaker, de profetische criticus van de moderne democratie.

Op zijn minst zal de platonische lijn, die door de christelijke traditie loopt, de gedachte dus dat de waarheid eeuwig is en in zichzelf vaststaat, hiertegen reageren. Men kan toch de waarheid aangaande de dingen niet naar willekeur veranderen! Er zijn toch ideeën! Er zijn toch waarden! Voorzover men in zijn tegenwoordige filosofische gedachtengangen nog niet helemaal door het existentialisme is heengevallen in het nihilisme, moet ieder toch beseffen, dat hier een fundamenteel probleem ligt: de politieke partijen in de staat in hun veelheid en de waarden in hun onafhankelijkheid van menselijke willekeur.

Maar toch zal ook het oerchristelijke besef, dat er openbaring van God is in de wereld, reageren tegen dit gevaar van de de-

mocratie. Met name in Christus heeft God eenzijdig de dingen doorgedrukt en daarmee aan de gehele israëlitische gestalte van zijn rijk een enorm accent gegeven. Daaruit weten wij (met het gezag der openbaring), wat de dingen — de dingen van het aardse leven, waarover het in de staat gaat! — zijn. We kunnen de openbaring toch niet gnostisch uit deze wereld in een andere wereld wegrangeren! Deze wereld is Gods wereld! Over háár heeft Hij het in zijn openbaring! Bij datgene wat er in haar gebeurt, is Hij geïnteresseerd! Met het oog op het leven in de tijd geeft Hij zijn heil.

Dat zijn twee belangrijke gezichtspunten: de waarheid is eeuwig (Plato) en de waarheid is en wordt geopenbaard (in Israël, in Christus, in de Geest). Daar moet het derde, even belangrijke, gezichtspunt aan toegevoegd worden: de waarheid moet enerzijds ook beaamd en anderzijds ook gevonden worden. Zij kan niet met uitwendig geweld alleen maar opgelegd worden. Men moet haar innerlijk bijvallen. Men moet gaan zien, dat het ware waar en het goede goed is. Men moet m.a.w. de waarheid vinden. Zij is ook nog niet af. De waarheid is wordend. Zij is ook veranderlijk. Of anders gezegd: Gods wil is veranderlijk.

Wanneer men dit laatste gezichtspunt geheel doordenkt, zal men moeten zeggen: het is volstrekt onmogelijk, dat men in de politiek modern en democratisch is, dus de achttiende eeuw, de Verlichting en de Franse Revolutie aanvaardt, en ondertussen in de theologie en de kerk het neoprotestantisme als het grote bederf afwijst. Aan deze conclusie kan men alleen ontkomen als men de dingen van de theologie en van de politiek dualistisch uiteenhoudt, de politieke dingen niet meer theologisch en religieus doordenkt, maar op dit gebied alleen maar oppervlakkig meedoet met wat iedereen vindt en zegt. Wil men dit niet, wil men enerzijds ten volle democratisch zijn en anderzijds ook z'n politieke houding ten volle theologisch doordenken, dan zal men zijn orthodoxie dusdanig moeten wijzigen en verruimen, dat er plaats in vrij komt voor enkele grondlijnen van het kerkelijke en theologische modernisme. Wij vonden zo juist de grondlijnen van het wordende en het veranderlijke karakter van de waar-

heid. Anders gezegd: de gedachte van de voortgaande openbaring.

Dit is misschien wel het belangrijkste vraagpunt in de christelijke verwerking van het moderne verschijnsel van de partij. De tegenwoordig heersende theologie is een ernstige belemmering voor de kerk om op dit punt het vraagstuk tot op de bodem door te denken.

IX.

Het gevaar, dat wij in de grondgedachten van de democratie aanwezen, is daarom zo belangrijk, omdat én de staat én de kerk zich om huns levenswil steeds weer boven dit gedrang van de vele meningen der mensen zullen moeten uitheffen.

Voor de kerk is dat zonder meer duidelijk. Zij staat en valt met de stelling, dat er een bovenpersoonlijke, zelfs een bovenmenselijke, namelijk een goddelijke waarheid is, die verkondigd moet en kan worden, omdat zij geopenbaard is. Daarom kan zij de waarheid niet zonder rest uitleveren aan wat de mensen er van beleven en tot hun bewustzijn brengen. Dat zou inhouden, dat zij zichzelf als kerk ophief.

Maar het geldt ook ten volle voor de staat. Als men in de staat zich niet uitheft boven de veelheid der meningen, raakt men er onder bedolven en zinkt men weg in het drijfzand van de volstreckte betrekkelijkheid van elke opvatting. Er moeten tenslotte wetten tot stand komen en er moet geregeerd worden. Dat kan niet anders dan vanuit een bepaald inzicht in de waarheid aangaande, in het wezen van de dingen.

Het gevaar van de democratie met haar partijstelsel is met andere woorden het nihilisme van de staat als zodanig, van het geheel als geheel. De enkele burgers en de groepen van burgers hebben dan wel hun opvattingen, maar de staat als zodanig heeft over niets meer ook maar enige opvatting. Dit nihilisme leidt tot de onmogelijkheid om te regeren en om wetten te hebben — dat is: tot de opheffing van de staat.

De dictatuur is dan ook telkens de oplossing van de problemen van de democratie. Zo verheft de staat zich uit die vloed en uit dat drijfzand van de vele meningen van de vele partijen.

Hier ligt naar mijn inzicht een objectieve zorg. Het is geen

pure ouderwetsheid en ook niet alleen een opkomen voor eigen standpunt, als de kerk en de christenheid zo telkens zoeken naar de eeuwige en de geopenbaarde waarheid. Zij zijn dan ook bezig met vragen, die het levensbelang van de staat als zodanig uitmaken. Dáárom, terwille van de staat en de gemeenschap zelve, kunnen zij niet zo ongereserveerd democratisch doen, als tegenwoordig gebruikelijk is!

In ieder geval zal de kerk het als haar taak moeten beschouwen, om terzake van dat alles beheersende vraagstuk van „de overheid en de waarheid” op te komen voor de waarheid en de wil van God. Zij zal er oog voor moeten hebben, dat deze ten eerste innerlijk beaamd moeten worden door de mens en ten tweede ook in de historische situatie telkens nieuw gevonden moeten worden. Maar zij kan onmogelijk met deze twee gezichtspunten volstaan. Zij zal ook ernst moeten maken met die twee andere gezichtspunten, ten eerste dat de waarheid ook geopenbaard is en wordt, door Woord en Geest en ten tweede, dat zij eeuwig is, althans eeuwige kernen en lijnen bevat. Reeds met het oog op de enkele mens is een exclusieve situatie-ethiek (de hyper-bevindelijke gedachte van het Gebot der Stunde) onbarmhartig, in zoverre zij de mens in wezen in de kou laat staan en hem geen helpende hand toesteeft. Maar met het oog op de gemeenschap is zij totaal onmogelijk; daar kan men niet de ene dag zus en de andere dag zo; daar moeten vaste gedragsregels en eeuwige normen zijn. Zolang de kerk enig besef heeft van wat liefde is, zal zij ook daarvoor blijven opkomen.

X.

Een andere vraag is, hoe de kerk dan met deze waarheid — die dus de zaligheid bevat en dat niet alleen in de eeuwige, maar ook in de tijdelijke zin van het woord: alleen vanuit de waarheid zijn de humaniteit en de samenleving mogelijk! — in het openbare volksleven moet optreden.

Hier doen zich vier mogelijkheden voor.

In de eerste plaats de oeroude mogelijkheid, die de kerk sinds de vierde eeuw in het Westen onder vallen en opstaan in praktijk heeft gebracht: dat zij in haar prophetie, in haar bediening

van het Woord, rechtstreeks optreedt in een relatie tot de overheid. Het Woord omvat niet alleen het evangelie, maar ook de wet. En de prophetie der kerk geschiedt niet alleen in de prediking, maar op duizend manieren. Bijvoorbeeld ook in de vorm van herderlijke brieven en synodale verklaringen.

De gedachte, welke van oudsher hierbij achter zit, is deze, dat zo de kerk en de staat tezamen het volksleven regeren in de waarheid.

Roomskatholiek in een hiërarchische verhouding: als het er op aan komt, moet de staat dansen naar het pijpen van de kerk, want God treedt maar op één manier op, namelijk in het kerkelijke leergezag. Gereformeerd-katholiek is deze verhouding zuiver horizontaal: de kerk en de staat hebben beide Gods geschreven Woord.

In de tweede plaats is er de mogelijkheid, dat de kerk er mee volstaat, door haar prediking en al haar andere arbeid de nationale conscientie te beïnvloeden, in de hoop en de verwachting, dat de wetgever zijn oor aan deze conscientie te luisteren zal leggen, om in de wetten vast te leggen, wat in haar leeft. Deze uitweg hebben vele christenen in en sinds de negentiende eeuw bewandeld. Het is echter de vraag, of men op deze manier is opgewassen tegen de enorme problemen van de twintigste en de komende eeuwen. Kan de staat volstaan met zo achter de conscientie aan te lopen? Heeft de overheid niet ook een leidende functie en taak? En is de conscientie van het volk (tegenwoordig de miljoenenmassa's!) een zo betrouwbare instantie? Het nationaal-socialisme heeft ons op dit punt wat huiverig gemaakt.

Men realiseer zich wel, dat bij deze twee mogelijkheden het moderne gezichtspunt van de mondige mens, de staatsburger, ook de mondige christenmens én als zelfstandig kerklid én als zelfstandig staatsburger, nog niet is verdisconteerd. Men kon hem vroeger vooral in de theorie en tot op zekere hoogte ook in de praktijk verwaarlozen. Maar het is juist het typische van de moderne situatie, dat dat eenvoudig niet meer kan. Dát is nu juist uitgedrukt in het verschijnsel van de partij. Daarmee is een derde dimensie in het gemenebest gekomen: naast die van de kerk en van de staat die van de mondige mens.

Neemt men dit ten volle in de rekening op, dan doen zich voor de vraag, hoe de christenheid haar bemiddelende dienst aan de samenleving en de waarheid zal verrichten, weer twee nieuwe mogelijkheden voor.

In de eerste (dus de derde) plaats kunnen de christenen zich organiseren in een werkverband in een op zichzelf algemene of neutrale (of hoe moet men dit tegenwoordig in Nederland noemen?) partij.

In de tweede (dus de vierde) plaats kunnen de christenen zich organiseren in een eigen christelijke politieke partij.

De mogelijkheid dat de christenen als zodanig niets doen omdat de openbaring niets te betekenen heeft voor het aardse leven, laat ik nu buiten beschouwing. Zij hakt alle knopen op een dusdanige wijze door, dat er geen enkel probleem overblijft.

Iets dergelijks geldt van de zesde mogelijkheid: dat de openbaring wel iets betekent voor het aardse leven, maar dat deze betekenis alleen gelegen kan zijn en overgedragen kan worden in de zuiver menselijke, zuiver persoonlijke invloeden, welke van de christenen uitgaan. Bij deze opvatting kan de christen ook alleen maar lid van een partij zijn zonder meer.

XI.

In de discussie zijn nu alleen de derde en de vierde mogelijkheid aan de orde. Zij zijn daarom zo belangrijk, omdat zij dat moderne gegeven van de partij als organisatie van de staatsburgers zo volledig serieus nemen.

Toch is het van belang, ook steeds te blijven wijzen op de gegevens uit de eerste en de tweede mogelijkheid. Het spreken over de vragen van de verhouding van de kerk en de staat als zodanig is niet ineens volkomen verouderd, sinds dat moderne verschijnsel van de partij opkwam. Wie dat denkt, maakt zich naar mijn inzicht aan grove oppervlakkigheid schuldig en speelt met vuur. Het denkbeeld van „de dictatuur van de (ene) partij” ligt dan voor de deur.

Daartegenover bevatten de in de eerste en de tweede plaats genoemde mogelijkheden de — misschien krampachtige —

pogingen om zich als kerk, staat en volk boven het moeras van het nihilisme uit te houden.

In ieder geval zal men ruimte moeten laten voor het publieke spreken van de kerk, ook in politieke zaken. Politici hebben nog wel eens de neiging, daarover te glimlachen en uit te roepen, dat de schoenmaker bij z'n leest (dus de kerk bij de ziel en de hemel?) moet blijven. Maar men kan ook zeggen, dat de kerk het geweten is van de staat en men doet dan beter met niet helemaal aan het geweten het zwijgen op te leggen.

Het is ook een merkwaardig teken des tijds, dat de kerken zich in dit opzicht steeds meer roeren. In de westerse democratie hebben zij gelukkig de vrijheid, om te zeggen wat zij menen van Godswege te moeten zeggen. Wel wordt met name op dit punt het oecumenische vraagstuk bijzonder dringend. Zullen de kerken werkelijk met enig gezag een woord in de staat spreken, dan zullen zij dat zoveel mogelijk gezamenlijk en eigenlijk het liefst als éénheid moeten spreken.

Of het georganiseerde moderne humanisme ook in dit opzicht (dus terzake van het publieke spreken tot de overheid en het volk) nog eens naast de kerk zal komen te staan, is voorshands nog een open vraag. Als het zichzelf zo blijft respecteren als het tot dusver doet, zal het ook aan deze pretentie niet kunnen ontkomen. Het vraagstuk van het humanisme wordt trouwens dán pas ten volle interessant. Dan zal onverhuld in de plaats van de openbaring de filosofie gezet moeten worden.

(Wordt vervolgd)

Noot van de redactie.

Met belangstelling nemen wij kennis van de visie van Prof. Dr. A. A. van Ruler, die stellig een waardevolle discussie zal oproepen. De redactie stelt zich voor t.z.t. nader op dit artikel terug te komen.

BOEKBESPREKINGEN.

Vestigingsbeleid in detailhandel en ambacht.

Dat van de vele tientallen rapporten over tal van actuele politieke onderwerpen, welke het R.K. Centrum voor Staatskundige Vorming sedert de bevrijding het licht deed zien, juist aan de deze zomer onder bovenstaande titel verschenen publicatie in dit Tijdschrift aandacht wordt gewijd, vindt zijn aanleiding in de aldus geboden gelegenheid de in het nieuwe Middenstandsrapport van de Unie neergelegde beschouwingen over dit onderwerp te vergelijken met de in het katholieke kamp daaromtrent heersende meningen.

Het behoeft niemand te verbazen, dat omtrent de hoofdpunten tussen beide rapporten nagenoeg overeenstemming bestaat:

1. Hoewel het principe van de vrije vestiging door de gebleken maatschappelijke bezwaren gedurende de laatste decennia belangrijk is ingeperkt, behoort het zijn critische rol bij voortdurend en bij vernieuwing te blijven spelen.
2. De vestigingseisen dienen niet alleen als waarborg voor deskundigheid en financiële draagkracht, doch tevens als een in het algemeen voldoende rem tegen overbezetting.
3. Het afstemmen van de eisen van vakbekwaamheid op de gespecialiseerde ondernemers heeft de branche-grenzen geaccentueerd en de vestigingsvrijheid meer belemmerd dan nodig was. In overeenstemming met het dynamische karakter van de huidige bedrijfsontwikkeling dienen thans meer mogelijkheden te worden geopend voor assortimentsverruiming en parallelisatie.

Het Centrumrapport kan zich meer verdiepen in de uitwerking van deze richtlijnen dan in het Unierapport mogelijk was. Het stelt voor onderling verwante branches te combineren tot complexen, welke naar buiten een gesloten eenheid vormen, doch waarvan de interne branchegrenzen gemakkelijker te overschrijden worden gemaakt. Hierdoor wordt bereikt, dat de reeds gevestigde ondernemers niet terstond doch slechts naarmate zij van aanvullende vakbekwaamheid blijf geven, zich op het terrein van de nevenbranche kunnen gaan begeven.

Nieuwe ondernemers hebben de keus tussen een gespecialiseerd examen voor een subbranche en het meer uitgebreide, doch minder gedetailleerde diploma, dat tot het gehele branchecomplex toegang geeft. Op grond van de gezaghebbende posities van de opstellers van het rapport, mag men verwachten dat een praktische uitwerking van deze gedachte, bijv. voor de detailhandel in levensmiddelen, eerstdaags ter discussie zal worden gesteld. Minder belang dient men toe te kennen aan de suggestie van het rapport de werkingsduur van de vestigingsbesluiten op 10 jaar te stellen. Ook als men de wenselijkheid van periodieke herziening erkent, komt het stellen van een bepaalde termijn thans volstrekt willekeurig voor.

Leijerink.

Beschouwingen en aanbevelingen terzake van het ontwerp van wet op de ruimtelijke ordening.

Rapport van de Commissie-Van Wijnbergen, ingesteld door het Centrum voor Staatkundige Vorming; 's-Gravenhage 1957, 32 blz.

Vrijwel algemeen wordt in ons land ingezien, dat Nederland met zijn grote bevolkingsdichtheid en zijn steeds groeiend inwonertal zuinig moet zijn op zijn beschikbare grond en dat ruimtelijke ordening, d.w.z. overheidszorg voor een zo juist mogelijke regeling van de bestemming van de bodem, dringend geboden is. De Regering heeft hierin aanleiding gevonden bij de Tweede Kamer een ontwerp-Wet op de Ruimtelijke ordening aanhangig te maken. Dit wetsontwerp is aan de orde gesteld in een door het (R.K.) Centrum voor Staatkundige Vorming ingestelde commissie onder voorzitterschap van Prof. Mr. S. F. L. baron van Wijnbergen, hoogleraar in het bestuursrecht aan de R.K. Universiteit te Nijmegen.

De commissie heeft in haar rapport haar zienswijze op het wetsontwerp gegeven en daarbij enige concrete aanbevelingen tot wijziging van het ontwerp gedaan. Zo stelt zij terecht, dat het instituut van hoofdinspecteurs en inspecteurs van de ruimtelijke ordening, behorende tot de Rijksplanologische Dienst, niet gewenst is. Voorts bepleit zij de instelling van een Raad voor de Ruimtelijke Ordening, welke de betrokken Minister al dan niet op verzoek adviezen verstrekt.

Bij de behandeling van het wetsontwerp zal ongetwijfeld met menige aanbeveling uit dit rapport rekening kunnen worden gehouden.

Beernink.

Mededelingenblad voor de ontwikkelingsgebieden in Nederland.

Kwartaalberichten E.T.I. Zuid-Holland - Industrie en bevolkingsspreiding.

Het tegelijk bespreken van een aantal tijdschriften, waarin vele artikelen zijn opgenomen over verschillende onderwerpen, met tegengestelde strekking, is geen eenvoudige zaak.

Globaal kan gesteld worden dat de tijdschriften handelen over ontwikkelingsgebieden en over industrialisatie.

Dit zijn in de eerste plaats menselijke problemen; het moet immers gaan om het welzijn van de mensen.

Het mededelingenblad voor de ontwikkelingsgebieden in Nederland behandelt uiteraard de industrialisatie in deze ontwikkelingsgebieden en de maatregelen die daarmee samenhangen, o.a. de sociale planning en het scheppen van industrieel en sociaal klimaat.

Alle studies, besprekingen en rapporten hierover doen wel eens veronderstellen, dat te veel gestudeerd, gepraat en geschreven wordt over de problemen en dat te weinig daadwerkelijke hulp wordt verleend op allerlei gebied.

Onderzoekingen, rapporten en studies vragen veel geld en tijd en worden dikwijls verricht zonder de plaatselijke instanties en overheid van het gebied waarover het gaat, daarin te kennen.

Deze laatste instanties zijn toch in de eerste plaats verantwoordelijk voor het welzijn van deze gebieden en zouden ook financieel in staat moeten worden gesteld de noodzakelijke maatregelen te nemen.

Veel instanties naast elkaar houden zich thans met de problemen bezig, maar de noodzakelijke gelden voor de ontwikkelingsgebieden zijn moeilijk te verkrijgen.

De kwartaalberichten van het E.T.I.-Zuid-Holland bepleiten verdere industrialisatie van het Westen en sommen allerlei bezwaren op tegen de industrialisatie van „overig Nederland”, niettegenstaande de stellingen van het Nationaal Planbureau:

„In het Westen een toenemende concentratie van bevolking, welvaartsbronnen en culturele instellingen; daarbuiten een achterstand in economische en sociale ontwikkeling”.

„Door stimulering van de ontwikkeling buiten het Westen zal daar een algehele verheffing van het milieu worden bereikt, terwijl tegelijkertijd een verlichting wordt verkregen van de druk op het Westen”.

Op de mogelijkheden in het Noorden des lands (om een deel van overig Nederland te noemen) met de zeehaven Delfzijl en een groot overschot aan arbeidskrachten in verschillende gebieden, wordt in het geheel niet gewezen, noch minder op de bezwaren van verdere industrialisatie van het Westen voor de bevolking van overig Nederland, zowel dat deel dat naar het Westen zal moeten vertrekken om werk te vinden, als voor hen die achter moeten blijven in een „ontvolkt” gebied.

De ontvolking van het platteland is toch wel een ernstige zaak, die niet alleen kerken, scholen en middenstand aldaar in moeilijkheden brengt en het culturele draagvlak verkleint, maar een verzwakking van de volkskracht in Nederland in het algemeen ten gevolge zal hebben.

Het verplaatsen van deze bevolking naar de grote steden weekt deze plattelandsbewoners los van familielevens, kerkelijke gemeenschap en verenigingsleven, waaraan zij hun kracht ontleenen.

De conclusie moet dan ook zijn, dat het standpunt van het mededelingenblad voor de ontwikkelingsgebieden als juist moet worden aangemerkt (de werkgelegenheid naar de mensen brengen), al moet bij de aanpak ter verwezenlijking van de verschillende desiderata als gevolg daarvan, hier en daar een vraagteken worden gezet en dat het streven van de kwartaalberichten E.T.I.-Zuid-Holland (de mensen overbrengen naar de werkgelegenheid in het Westen) als onaanvaardbaar moet worden afgewezen, gezien vooral van de menselijke kant van het probleem.

Stadskanaal.

S. R. Knottnerus.

BETALING CONTRIBUTIE EN ABONNEMENTSGELD

Gaarne vestigen wij er de aandacht op dat de donateurs, die de contributie voor het boekjaar 1957—1958 nog niet hebben voldaan en de abonné's, die voor dit boekjaar nog geen abonnementsgeld betaalden, daartoe alsnog in de gelegenheid worden gesteld tot 1 april e.k.

Het verschuldigde bedrag wordt gaarne tegemoet gezien op de postrekening van de Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohmanstichting te 's-Gravenhage, no. 604500.

Na 1 april zullen wij ons genoodzaakt zien over het verschuldigde bedrag verhoogd met inningskosten per postkwitantie te beschikken.

De abonnementsprijs bedraagt f 3.75 per jaar; het minimum contributie-bedrag f 5.—.

CHRISTENDOM EN NATIONALISME

Welke houding hebben de christelijke kerken en
volken tegenover het nationalisme ingenomen?

De volgende historici hebben hierover
in deze bundel hun antwoord
gegeven:

PROF. DR J. BARENTS

PROF. DR W. H. GISPEN

DR G. P. VAN ITTERZON

PROF. DR GEZINA H. J. v. d. MOLEN

PROF. DR M. C. SMIT

PROF. DR H. SMITSKAMP

PROF. DR W. C. VAN UNNIK

Gebonden in linnen band, 168 pagina's, formaat 16x24 cm
Prijs f 8.90



UITGEVERIJ VAN KEULEN N.V. — DEN HAAG

Een abonnement op „**DE LOSBLADIGE**” vervult de harten van serieuze schakers. Alle schaaknieuws uit de eerste hand. Theorie en praktijk, partijen van grootmeesters en kampioenswedstrijden. Onmisbaar voor de wedstrijdsschaker.

Een grondige leergang voor minder gevorderden.

Redaktie: **Dr. Max Euwe**

Abonn. prijs f 4,— per kwartaal.



HET NEDERLANDSE SCHAAKCENTRUM

Houtzagerssingel 76 — Den Haag — Telefoon 01700 - 334073

Corneel van Adinkerke

DE TEMPEL

Een spannende roman over de stichting van een protestantse gemeente in het roomse Denderleeuw (België).

U komt onder de indruk van de offers, de strijd en de vele moeilijkheden die Carool en Leonie ondervinden.

Een boek vol echte Vlaamse humor.

285 pagina's, gebonden in prachtband, slechts f 6.90

Verkrijgbaar in de boekhandel

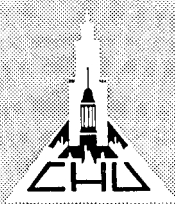
UITGEVERIJ VAN KEULEN N.V.

—

DEN HAAG

3e JAARGANG - FEBRUARI 1958 - NUMMER 3

CHRISTELIJK HISTORISCH TIJDSCHRIFT



DRIEMAANDELIJKSE UITGAVE VAN DE
JHR MR A. F. DE SAVORNIN LOHMAN STICHTING

CHRISTELIJK HISTORISCH TIJDSCHRIFT

3e JAARGANG ● FEBRUARI 1958 ● NUMMER 3

Het Bestuur van de Jhr Mr A. F. de Savornin Lohman Stichting is als volgt samengesteld:

Dr. I. N. Th. Diepenhorst, *voorzitter*, Epe — Mr. Dr. J. van Bruggen, *penningmeester*, Heemstede — Dr. P. A. Elderenbosch, Voorburg — Mevr. Mr. T. Grooten-van Boven, Amsterdam — Dr. Ir. G. A. Kluitenberg, Oegstgeest — Dr C. H. Schouten, Oudewater — Mr. W. de Bruijn, *secretaris*, Voorburg.

Vaste medewerkers van het „Christelijk Historisch Tijdschrift”: Lt.-Generaal b.d. M. R. H. Calmeyer, 's-Gravenhage — Mr. J. W. U. Doornbos, 's-Gravenhage — Ir. M. A. Geuze, Poortvliet — Mej. Mr. E. A. Haars, Breukelen — Prof. Dr. Th. L. Haitjema, Groningen — Drs. J. W. van Hulst, Amsterdam — C. J. van Mastrigt, Zeist — Prof. Dr. G. C. van Niftrik, Amsterdam — Drs. J. W. de Pous, 's-Gravenhage — Drs. A. D. W. Tilanus, Arnhem.

REDACTIE-ADRES:

Mr. W. de Bruijn, den Burghstraat 4, Voorburg.

ADMINISTRATIE-ADRES:

Wassenaarseweg 7, Den Haag, Telefoon 77.67.98.



UITGEVER:

Uitgeverij Van Keulen N.V., Houtzagerssingel 76, Den Haag, tel. 334073*
Alle opgaven van abonnementen en adreswijzigingen uitsluitend te zenden aan het administratie-adres: Wassenaarseweg 7, Den Haag. Advertentie-opdrachten aan de uitgever.

Abonnementsprijs f 3,75 per jaar, bij vooruitbetaling. Donateurs van de Jhr Mr de Savornin Lohman Stichting (minimum contributie f 5,— per jaar) ontvangen het blad gratis. Giro-nummer t.n.v. Jhr Mr A. F. de Savornin Lohman Stichting, Den Haag: 60.45.00.

Inhoud van dit nummer:

Enige beschouwingen over de huidige plaats der Christelijk-Historische Unie	1
Hervormd belijden en Hervormd beleid, Ds. F. H. Landsman	17

BIJZONDER NUMMER VAN HET C.H.-TIJDSCHRIFT

Op verzoek van de Unieraad werd een rapport samengesteld over het bestaansrecht van de Christelijke politieke partijen tegen de achtergrond van „de doorbraak”.

Met medewerking van vele vooraanstaande personen in de C.H.U. kwam dit rapport tot stand en wordt U hierbij aangeboden onder de titel „Enige beschouwingen over de huidige plaats der Christelijk-Historische Unie”.

In dit nummer wordt tevens gepubliceerd een artikel van de hand van
Ds F. H. Landsman:
„Hervormd belijden en
Hervormd beleid”.

Ongetwijfeld heeft ook de inhoud van dit artikel Uw specifieke belangstelling. De inhoud van dit nummer wordt dan ook in Uw bijzondere aandacht aanbevolen.

Het C.H.-Tijdschrift verschijnt eenmaal per kwartaal.

Voor zover nodig wordt medegedeeld, dat de abonnementsprijs bedraagt f 3.75 per jaar. Voor aanmelding als abonné op het C.H.-Tijdschrift of donateur van de Jhr Mr A. F. de Savornin Lohmanstichting kan gebruik worden gemaakt van de achter in dit blad gevoegde aanmeldingskaart.

**Stuur vandaag nog
de 2 kaarten in!**

De administratie van het
C.H.-Tijdschrift.

ENIGE BESCHOUWINGEN OVER DE HUIDIGE PLAATS DER CHRISTELIJK-HISTORISCHE UNIE

Inleiding: de probleemstelling.

Hoewel de verkiezingscijfers getuigen, dat een belangrijk deel van het Nederlandse kiezerscorps zich stelt achter de beginselen van de Christelijk-Historische Unie ¹⁾, is het zinvol een aantal vragen te stellen, welke verband houden met de reden van bestaan van de Unie, zulks met het oog op de argumenten, die in de loop van de discussie met degenen, die als Christenen de zgn. doorbraak voorstaan, tegen deze reden van bestaan worden ingebracht.

Het probleem is reeds aan de orde geweest aan het begin van deze eeuw, toen een doorbraak in liberale richting werd gesugereerd ²⁾. Wanneer thans sprake is van een doorbraak, denken we met name aan het feit, dat belijdende Christenen zich aansluiten bij de Partij van de Arbeid of hun stem aan deze partij geven. De Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohmanstichting heeft zich bezonnen op de vragen, die daardoor opgeworpen zijn, en stelt zich voor in dit rapport, dat slechts een voorlopig karakter draagt, de volgende onderwerpen onder ogen te zien:

- a. de ontwikkeling van de Nederlandse politieke verhoudingen,
- b. het probleem van de verhouding van Kerk en samenleving,
- c. de verantwoordelijkheid van de Christen als staatburger,
- d. de opdracht van de Christelijk-Historische Unie,
- e. de positieve factoren in de discussie rond de „doorbraak”.

A. De ontwikkeling der Nederlandse politieke verhoudingen sinds 1945.

Het zou van gebrek aan werkelijkheidszin getuigen, wanneer men zou menen, dat de Nederlandse politieke geschiedenis in

¹⁾ 1937: 302.829; 1946: 373.191; 1952: 476.195; 1956: 482.848.

²⁾ Dit gebeurde met name onder de invloed van Dr. A. W. Bronsveld.

1945 als het ware met een schone lei begonnen was. De naoorlogse Nederlandse staatkunde is een bewuste voortzetting van de voor-oorlogse parlementaire democratie. Het behoeft geen nadere adstructie, dat, met één betreurenswaardige uitzondering, alle groepen van het Nederlandse volk de voortzetting van het constitutionele koningschap gewenst hebben en daarmee ook het herstel van de volksvertegenwoordiging.

Intussen had de praktijk van de voor-oorlogse parlementaire democratie in brede kring weerstanden opgeroepen. De veelheid van meningen, die in de volksvertegenwoordiging openbaar werden, het gedrang der levensbeschouwingen, dat zich daar deed gevoelen, wekten de vrees, dat de Staat bedreigd werd door deze vloed van inzichten, welke de mogelijkheid tot regeren belemmerden en de wetgeving stremden. Waar men in de gemeenschappelijke strijd tegen de onderdrukker een nationale eenheid had leren kennen, hoopten velen deze eenheid ook na de bevrijding te kunnen voortzetten.

Het waren de socialisten, die dit verlangen benut hebben om door een reorganisatie van hun partij te trachten het innerlijk besef van verbondenheid praktische uitvoering te geven door mensen van verschillende levensovertuiging bijeen te brengen op de basis van het personalistisch socialisme, over welks concrete inhoud men het echter in de P.v.d.A.-kringen niet eens is.¹⁾

O.i. zijn hierbij vier punten uit het oog verloren:

- a. de factoren, die samenbundelend werken in oorlogstijd, zijn niet in vreedstijd van toepassing;
- b. het besef van eenheid behoort te zijn gegeven in het samen behoren tot het Nederlandse volk en niet in een socialistische ideologie;
- c. men hield onvoldoende rekening met het feit, dat de ontmoeting tussen de mensen van verschillende levensovertuiging toch moet plaats vinden en dat daartoe meer dan de bijeenkomsten van een partij het parlement de aangewezen plaats is;

¹⁾ Zie o.a. Socialisme en Democratie, 1953, blz. 231 v.v.

- d. men verzuimde te bedenken, dat de absolute meerderheid van een partij bepaalde gevaren voor de parlementaire democratie oplevert.

De Partij van de Arbeid, die in navolging van de Engelse Labour Party deze naam ontving, stelde, dat de enig zinvolle politieke tegenstelling kan zijn die tussen conservatief en progressief. Deze tegenstelling als scheidingslijn voor de politieke partijvorming wijst de C.H.U. af: niet de mentaliteit, maar de levensbeschouwing is primair in dezen. Bovendien vinden wij deze tegenstelling in de partijen zelf terug.

De inzet van de politieke strijd van vele jaren was in feite een „Kulturkampf”: een bewuste poging om een verwereldlijkte cultuur in onze samenleving tot ontplooiing te brengen en het verzet tegen deze secularisatie. Wij herinneren slechts aan de schoolstrijd; helaas kan niet gezegd worden, dat door de onderwijspacificatie van 1920 de ontkerstenende tendenzen in het maatschappelijke leven ophielden te bestaan. Dat het democratisch personalisme ook maar enig positief resultaat voor de kerstening van het openbare leven met zijn instellingen en wetten met zich medebrengt, is een stelling, waarvan de voorstanders van de doorbraak het bewijs nog moeten leveren.

Al zijn wij er ons van bewust, dat het woord „chritselijk” niet altijd aan een zekere devaluatie ontkomen is, toch menen wij als politieke partij het beginsel van Gods souvereiniteit op alle levensterreinen te moeten blijven stellen. Dat de praktische beleving van dit beginsel met vallen en opstaan gepaard gaat, is niet anders dan vanzelfsprekend en kan ons slechts prikkelen tot uiterste waakzaamheid om Gods wil te onderkennen bij de oplossing van de vraagstukken van onze tijd en tot vermijding van zelfgenoegzaamheid.

Wij willen met grote nadruk uitspreken, dat de C.H.U. zich verzet heeft en blijft verzetten tegen een verdeling van het volk in twee delen naar godsdienstige overtuiging. Het uiteengaan van politieke partijen op deze grondslag kan slechts aanvaard worden, waar Gods gezag op het terrein van de Staat in het midden wordt gelaten, hetgeen in de doorwerking van de gedach-

te der Franse revolutie inderdaad hier te lande buiten de confessionele parijen geschiedt.

Bovendien ziet de C.H.U. de rechtvaardiging van haar bestaan in de noodzaak op principiële wijze de Rooms-Katholieke staatkunde tegemoet te treden. Wanneer naar het woord van Prof. Mr. C. P. M. Romme de K.V.P. ten doel heeft „het inweven in het stramien van ons Nederlandse volksleven van ons katholiek zedelijk eigene”, zal in de parlementaire discussie hierop wel door een groep volksvertegenwoordigers, die bewust leven uit het reformatorisch Christendom, kunnen worden geantwoord en niet door een partij, die geen gemeenschappelijke levensbeschouwing heeft. Tegenover de hechte politieke formatie van het Nederlandse Rooms-Katholicisme stellen wij de ook na 1945 voortdurende noodzaak van een staatkundige verbondenheid van die Christenen, die in staat zijn het Evangelie en het christelijk belijden ook in hun politieke consequenties beter te interpreteren dan men het in dat deel der Kerk doet, dat voor hervorming naar Gods Woord niet toegankelijk was, en die door hun (kerk-)historisch besef aanvoelen waar men in het andere kamp heen wil en zich daarom voor dit doel niet laten gebruiken.¹⁾

Gezien het bovenstaande kunnen wij niet anders zeggen dan dat de geestelijke achtergronden van het Nederlandse volksleven niet in die mate zijn veranderd, dat de opheffing van de Christelijk-Historische Unie verantwoord te achten zou zijn.

B. *De verhouding van Staat, Kerk en samenleving.*

In de samenleving hebben wij allereerst te maken met de overheid en de onderdanen.

1. *De overheid* is de draagster van het gezag. Dit gezag is ontleend aan God — aldus de stellige uitspraken van de Heilige Schrift ²⁾. Deze verhouding van de overheid tot God mag niet

¹⁾ Zie Prof. Dr. G. C. van Niftrik „Een cultuurpatroon?”, Chr. Hist. Tijdschrift I, 3 (1956), blz. 69 v.v.

²⁾ Spr. 8 : 15, 16; Joh. 19 : 11; Rom. 13 : 1—4.

„verkerkelijkt” worden in de zin, waarin de scholastiek dit heeft gedaan: de koning als ondergeschikt aan de priester. De Heilige Schrift kent het ambt van koning naast dat van priester en profeet; deze ambten zijn onderling verbonden, doch niet in hiërarchische zin.

De overheid is een door God gewilde en van God gegeven macht. De onderdanen hebben haar te gehoorzamen; de overheid heeft te erkennen, dat zij in Gods dienst staat. Zij heeft in de eerste plaats tot taak de publieke gerechtigheid te dienen. Het geen van haar dienaangaande wordt geëist zal zij in het licht van de Goddelijke openbaring hebben te verstaan. De legitimatie ontvangt de overheid, wanneer zij deze taak op de juiste wijze vervult.

Hoe meer de overheid ingrijpt in het leven van de onderdanen, hetgeen in onze tijd op niet te weerspreken wijze aan de orde is, hoe meer ook evident dient te zijn, dat de overheid haar taak verricht in afhankelijkheid van God en verantwoordelijkheid jegens Hem, en niet krachtens enig menselijk gedachtenstelsel.

De C.H.U. verwerpt de gedachte van de volkssouvereiniteit; haar beginselprogramma onderstreept, dat de grondwet dient te erkennen, dat de overheid Gods dienaressen is en niet die van het volk.

2. *De onderdanen.* Van hen geldt in onze samenleving, dat zij mogen mededoen in het openbare leven, opdat het gesprek tussen overheid en volk verwijdering tussen beide partijen zal voorkomen. De C.H.U. wenst de onderdanen niet te bundelen tot een politieke machtsfactor; zij wil hen daarentegen aanspreken op de verantwoordelijkheden, die een ieder draagt om Gods recht in ons land te helpen verwerkelijken. Het is een specifiek Christelijk-Historische gedachte, dat de ontwikkeling van de parlementaire democratie niet tot een aantasting van „het eigen recht der overheid” mag leiden.

3. De verhouding van *Staat en Kerk* is sinds de Franse revo-

lutie te onzent te zeer gezien als een zaak van langs elkaar heen-leven. Waar aan de zijde van de Staat een te weinig aan aandacht voor de Kerk is geweest, is aan de zijde van de Kerk een te geringe belangstelling voor de Staat aan de dag getreden. Piëtistische wereldmijding leverde de Staat uit als een geseculariseerde aangelegenheid. Een geprononceerde voorliefde voor de leer der verlossing verdrong de belangstelling voor de leer der heiliging. De Kerk zal zich in sterker mate ervan bewust moeten worden, dat zij geroepen is zich met politiek bezig te houden, omdat de politiek een belangrijk middel kan zijn om iets voor de naaste te doen. De roeping ten aanzien van de politiek geldt de gehele Kerk, niet alleen de leiding. De reformato-rische Kerk, die de Staat niet aan de Kerk ondergeschikt ziet, weet van een gezamenlijke verantwoordelijkheid, die er is voor al haar leden om de boodschap van het Evangelie door te laten werken in de vragen van het politieke en maatschappelijke leven. Zij heeft zich slechts bij uitzondering als Kerk door een herdelijk woord over een staatkundige aangelegenheid tot de overheid en het volk gewend. De kerkelijke organen zullen niet mogen opgaan in de politiek. Maar het is volkomen onjuist, wanneer tal van Christenen zich met een totale indifferentie of met het vooroordeel, dat politiek altijd een onzuiver bedrijf is, aan hun verantwoordelijkheid op dit gebied van het leven onttrekken.

Voor de Christen zal de staatkunde steeds een terrein blijven, dat betreden moet worden onder de verlichting van de Heilige Geest. Dat impliceert, dat de bezinning op deze vraagstukken, waarin de verhouding tot de naaste in het geding is, in een gezamenlijkheid zal dienen te geschieden. Hoe groter de groep van de Christenheid is, die deze mening is toegedaan, des te meer mogelijkheden zijn er om als Christenen te getuigen. En gezien de gecompliceerdheid van de vraagstukken, die zich voordoen, zal de meningsvorming hieromtrent onder de Christenheid slechts door teamwork kunnen worden geleid. Want de politiek is voor de Christen niet alleen een terrein, waarop hij een aantal principiële gedachten doet horen, er moeten daad-werkelijk bepaalde concrete problemen worden opgelost.

In de actuele situatie leeft er in de Kerk een aantal denkbeelden, die van diepgaande invloed zijn op de wijze, waarop men de verhouding van Kerk en Staat ziet. Wij noemen er hier enkele.

- a. De accentuering van God als de „geheel Andere” en het daarmee verbonden dubieus-stellen van de mogelijkheid, dat menselijk handelen enige relatie zou kunnen hebben tot Gods handelen. Zij, die door deze gedachte gegrepen zijn, achten het onverantwoord om het adjectivum „christelijk” te gebruiken voor enige menselijke instelling; men ziet hierin een misbruiken van de naam van de Heer der Kerk. Met volledige erkenning van het feit, dat dit misbruik mogelijk is, zouden wij ons willen aansluiten bij de door Prof. Dr. W. J. Aalders gegeven formulering, dat het predikaat „christelijk” aanduidt het beginsel, de geest, de richtlijnen dan ook, in verband hiermede, het gedrag en de daad, in zoverre deze genormeerd en geïnspireerd worden door de zedewet en de Geest van Christus ¹⁾. Ronduit moet worden toegegeven, dat de politiek facetten kent, waar het beginsel geen enkele rol of slechts een ondergeschikte rol speelt. Er zijn politieke groeperingen, die overal het beginsel bij willen betrekken, ook als het zgn. neutrale kwesties betreft. Dit verlaagt de betekenis van het beginsel en vooral in christelijke politieke organisaties moet men daarbij grote voorzichtigheid betrachten. Met ootmoed, doch in geloof zullen wij voortgaan te spreken van christelijke politiek en opkomen voor het christelijk karakter van onze Staat.
- b. In bepaalde hedendaagse stromingen, die zich bezighouden met de vragen van de verhouding van de Kerk en de samenleving, staat men de zgn. „incognito”-gedachte voor: de gedachte, dat de Kerk zonder opvallende gestalte en zonder in het openbaar haar stem te verheffen haar functie dient uit te oefenen. Men kan nog slechts hopen, dat de levenshouding, meer nog het zijn-in-de-wereld, als zuurdesem zal

¹⁾ Handboek der Ethiek, Amsterdam 1941, blz. 377.

werken. Van deze gedachte uit wordt het bestaan van christelijke politieke partijen uit den boze geacht. Met begrip voor deze reactie tegen al te voorbarig en ongevraagd spreken, zeker tegen een spreken van boven af en uit de hoogte, wijzen wij deze gedachte af. Wij verwachten wel degelijk zegen op het openbare getuigenis aangaande de bijbelse boodschap, ook op het gebied van het staatkundig leven.

- c. Getroffen door de onjuistheid van de antithese-gedachte en -houding, voor de aanduiding waarvan men thans gaarne met het nieuwe woord „verzuiling” werkt, wenst men te komen tot hetgeen men aanduidt met het begrip „solidariteit” en waarbij men de opdracht aan de discipelen om het zout der aarde te zijn gaarne citeert ¹⁾).

Het is verheugend, dat de Kerk een nieuwe verhouding tot de wereld is gaan zoeken en daarbij ook een zeer bepaalde openheid gevonden heeft. Doch het extreme doortrekken van deze gedachte leidt tot een „antithese tegen de antithese” ²⁾. Zo betekent partijvorming in christelijke zin op zichzelf bepaald nog geen antithese en wij constateren, dat de C.H.U. steeds getoond heeft bereid te zijn tot brede samenwerking in concrete politieke situaties.

De reformatorische Christenen, die in de C.H.U. op politiek gebied actief zijn, doen dit in het besef, dat voor alle Christenen de volgende punten gelden:

1. politiek kan slechts bedreven worden van de gehoorzaamheid aan Christus uit, waaruit volgt;
2. in het politieke leven dient rekening gehouden te worden met Gods geboden;
3. ook de overheid kan niet buiten de confrontatie met de geboden Gods.

¹⁾ Het vormen van werkgemeenschappen in de Partij van de Arbeid bergt intussen de kiem van een zekere verzuiling in zich. Het bloed kruipt waar het niet gaan kan.

²⁾ Zie Dr. H. Berkhof, Antithese en solidariteit, Wending XI, 7 (1956), blz. 389.

Dit brengt ons tot het volgende punt.

C. De verantwoordelijkheid van de kiezer.

Wij wezen reeds op het feit, dat ieder lid van de gemeente een verantwoordelijkheid draagt op het terrein van de staatkunde, welke hij niet kan verwaarlozen en waarin gemeenteleden elkander zullen dienen te helpen in onderlinge saamhorigheid. Bij de beschouwing over deze verantwoordelijkheid ware het een tekort aan begrip voor de werkelijke verhoudingen, wanneer men zou menen, dat alleen op grond van beginselen een keuze voor een bepaalde partij werd gedaan. Voor beginsel-programma's en voor principiële politieke vorming blijkt bijzonder geringe belangstelling te bestaan. De aanvaarding door vele Christenen van de doorbraak is dan ook stellig niet voor allen een gevolg van hun bereidheid in geloofsgehoorzaamheid deze weg te gaan — evenmin als allen, die Christelijk-Historisch stemmen, geacht kunnen worden dit uit werkelijke geloofsovertuiging te doen. Ten aanzien van de doorbraak zien wij vooral:

- a. een steunen van de sociale en economische plannen, die de P.v.d.A. wil verwezenlijken — waarbij dus aan ieder Christen, die aldus handelt, de vraag dient te worden voorgelegd, of het verantwoord is, dat men vooral op de materiële factoren let en met allerlei principiële vragen geen rekening houdt;
- b. een verzet tegen de C.H.U. of een teleurstelling over de tekorten, die men daar ondervonden had of meende te onderkennen. Vele arbeiders hebben, met een herinnering aan de moeilijke jaren dertig (werkloosheid, crisis, enz.), zich van de Prot. Chr. partijen afgewend, omdat zij de politiek van deze partijen in die jaren onvoldoende vonden.

Afgezien nog van het feit, dat men moeilijk kan overzien wat ministers van andere politieke signatuur onder de gegeven omstandigheden zouden hebben weten te bereiken, dient men zich af te vragen:

- 1e. of het juist is de gedragingen van sommige leiders, die ons

niet bevallen, als reden te nemen om de christelijke politiek als zodanig de rug toe te keren;

2e. of er niet veeleer alle reden is om met verdubbelde kracht mede te werken aan de opbouw van de C.H.U., zodat zij beter en meer aan haar doel beantwoordt.

Wanneer men wel uit innerlijke overtuiging tot de doorbraak is toegetreden, kan dit in feite alleen daar gebeuren, waar men geen bezwaar kan hebben tegen haar doelstellingen. Men wordt geen lid van een partij om te trachten haar anders te maken dan haar programma uitspreekt. Het is nog voorstelbaar, dat een Christen zich aansluit bij een confessionele partij ondanks bezwaren tegen bepaalde praktische programma-punten, maar het is toch op zijn minst gezegd bijzonder vreemd, wanneer Christenen zich bij een algemene partij aansluiten, waarvan men de principiële fundering niet onderschrijft.

Wij willen ruimte laten voor de overtuiging van sommigen, die menen, dat zij de zaak van het Evangelie het best dienen kunnen door binnen te treden in de kring der socialisten of liberalen en daar hun stem te laten horen. Wij delen dit inzicht allerminst, doch hebben respect voor de persoonlijke beslissing, wanneer deze ernstig en bewust is geschied. Wij zouden evenwel willen onderstrepen, dat zij, die deze beslissing als geloofsbeslissing genomen hebben, geen aanleiding hierin kunnen vinden om dezelfde beslissing van hun mede-Christenen te verwachten. De vlotheid, waarmede hier en daar in de afgelopen jaren de visie op het apostolaat en de inzichten aangaande het functioneren van de Kerk in de wereld gehanteerd zijn als oproep tot een praktische beslissing ten gunste van de „doorbraak”, wekt herinneringen aan de zinsnede in het Herderlijk Schrijven van de Nederlandse Hervormde Kerk over het Christen-zijn in de Nederlandse samenleving, waarin sprake is van het euvel der identificatie, de fout, waarin zij vervallen, die menen, dat hun praktische politieke keuze samenvalt met het gebod van God voor alle mede-Christenen.

Wat de algemene partijen in ons land betreft — tegen haar programma's hebben wij ernstige principiële en daardoor ook

praktische bezwaren. Dit geldt zowel de socialistische als de liberale partijen. Enerzijds staat het liberalisme een vrijheids-gedachte voor, die de onze niet kan zijn. De publieke gerechtigheid kan de eis stellen, dat men ervoor pleit, dat zekere vrijheden worden beperkt. Een voorbeeld vindt men in de beperkingen, welke voor het bedrijfsleven uit de sociale wetgeving voortvloeien ter wille van „de vrijmaking van de arbeid”. Deze beperkingen vinden in beginsel nergens meer bestrijding. Waar echter de V.V.D. op grond van haar vrijheidsgedachte een opheffing van het processieverbod bepleit, vindt zij de C.H.U. tegenover zich, die in naam van de ware christelijke vrijheid op handhaving van de te dien opzichte bestaande beperkingen staat. Anderzijds vinden wij in het socialisme te veel de gedachte, dat het kapitalisme de oorzaak is van de nood van de samenleving — hoewel noch ervaring noch onderzoek heeft aangetoond, dat er in een socialistische maatschappij geen of minder noden zouden zijn. Daarmede wordt de werkelijke oorzaak van de nood, n.l. de zonde, miskend. Deze principiële overweging leidt ook tot diepgaande praktische verschillen. Het socialisme berust te zeer op de overtuiging, dat, wanneer niet meer individuen, doch collectiviteiten het maatschappelijk leven bepalen, de problemen in de kern kunnen worden opgelost. Vandaar de drang tot socialisatie en overheidsinterventie. De C.H.U. zal hier waakzaam moeten zijn, niet om op te komen voor de individualiteit, maar wel om te strijden tegen een collectivisme, dat als geneesmiddel erger is dan de kwaal.

Een positieve verandering van de maatschappij is niet los te denken van de opbouw van een gemeenschap, die gefundeerd is op de verlossing in Jezus Christus. En de definitieve oplossing van alle problemen mogen wij eerst verwachten in het komende Rijk Gods.

Prof. Dr W. Banning ¹⁾ zegt, dat het liberalisme uitgaat van

¹⁾ Hedendaagse sociale bewegingen, blz. 20.

een „geloof”, dat de wereld zodanig is ingericht, dat het algemeen welzijn het beste wordt gediend door aan de individuen de vrijheid te waarborgen voor hun eigen belangen op te komen. Doch zo kan evenzeer gesteld worden, dat ook in het socialisme een „geloof” wordt aangetroffen in een heilsstaat, welke komen kan dank zij het optreden van de overheid en de doorwerking van de socialistische beginselen. Beide „geloven” wijzen wij af. Zij kunnen o.i. niet als sleutel dienen voor de oplossing van de ingewikkelde maatschappelijke vraagstukken. Het is o.i. voor een Christen onmogelijk zijn politieke positie te funderen op een van deze inzichten in de structuur van onze maatschappij. Aan een bepaalde maatschappij-structuur zal de C.H.U. het hart niet kunnen verpanden, noch aan de liberale noch aan de socialistische. Aan een bepaald, afgerond en vaststaand systeem mag zij zich niet binden. Het C.H.-zijn beantwoordt niet aan een uitgedacht stelsel, maar is veeleer een „wijze van zijn”. Een kritische houding naar alle kanten blijft noodzakelijk; telkens dient te worden getracht „das Gebot der Stunde” te verstaan. De Christen weet van de overheid, die ons ten goede geschonken is (Rom. 13), maar ook van de demonie, waartoe de Staat kan leiden (Openb. 13).

Naar ons inzicht zal men ten aanzien van de wijze, waarop de problemen van onze tijd staatkundig dienen te worden aangevat, moeten bedenken:

- a. dat men zich hierbij behoort te confronteren met de Heilige Schrift en met het spreken der Kerk,
- b. dat het christelijk denken onvruchtbaar zal blijken, wanneer het niet gepaard gaat met een wetenschappelijke analyse van tijd en maatschappij.

Wanneer in geding gebracht wordt, dat een algemene partij ernaar streeft mensen van verschillende levensovertuiging, dus ook belijdende Christenen, af te vaardigen naar de Kamers, de Staten en de Gemeenteraden, zal men in het oog moeten houden, dat het ondenkbaar is dat men zijn stem op een persoon uitbrengt, zelfs wanneer men een voorkeurstem geeft. Men geeft

bij het huidige stelsel zijn stem aan een lijst van personen. Samen met de kandidaat van zijn keuze stemt men op vele anderen, die ten aanzien van de fundamentele vragen van gezag en vrijheid van het licht van de Goddelijke openbaring niet willen weten. Daarbij komt, dat menige politieke *partij* voor haar vertegenwoordigers in deze colleges een discipline kent, welke impliceert, dat de partij de hoogste instantie is, tegenover welke zij zich als leden van deze colleges te verantwoorden hebben. Het bij tijd en wijle bekritiseerde verschillend stemmen van de vertegenwoordigers van de C.H.U. daarentegen brengt een typisch Christelijk-Historische gedachte tot uitdrukking, n.l. dat de volksvertegenwoordigers van haar signatuur vrijheid van oordeel dienen te behouden en de mogelijkheid dienen te hebben daarvan te doen blijken. Onder de belijders van Christus' Naam behoeft geen eenvormigheid van oordeel over allerlei zaken te worden verwacht; verschil van inzicht zal kenmerkend blijven voor de tijd, waarin wij „ten dele kennen”. Overigens blijkt de laatste jaren hoe langer hoe meer, dat het verdeelde stemmen ook bij andere fracties plaats vindt.

D. *De opdracht van de Christelijk-Historische Unie.*

In het bovenstaande is reeds telkens naar voren gekomen, welke positieve opdrachten wij voor de C.H.U. in de huidige politieke constellatie zien. Wij laten nog een korte samenvatting volgen.

- a. De erkenning, dat het gezag in de Staat door God verleend is en slechts kan worden uitgeoefend met de Heilige Schrift als richtsnoer en toetssteen (art. 1 van het Program van Beginselen).
- b. Het voorstaan, dat Nederland volgens christelijke beginselen in protestantse zin geregeerd wordt en daarmede het verwerpen van de neutrale staat.

Terecht is opgemerkt,¹⁾ dat de Kerkorde der Hervormde

¹⁾ Prof. Dr. Th. L. Haitjema, *Waarom wij Chr.-Historisch zijn en blijven*, C.-H. Tijdschrift II, 4 (1957), blz. 99 v.v.

Kerk in art. VIII (over het apostolaat) de vragen van de kerstening van ons volksleven in de zin van de reformatie boven het moderne personalisme uitheft en vonken laat overspringen naar de grondbeginselen der Christelijk-Historische politiek.

- c. De C.H.U. heeft in de huidige politieke constellatie de taak ervoor te waarschuwen, dat misbruik van macht in het politieke vlak tot elke prijs vermeden worde. Het gaat niet om de macht van de partij, maar om het gezag van het beginsel.
- d. De C.H.U. wil niet leven uit een ideologie aangaande de structuur der maatschappij, doch wil in gehoorzaamheid aan Gods Woord de actuele vragen onder ogen zien. Het christelijk beginsel moet gestalte nemen in concrete beslissingen met betrekking tot de actuele vragen.
- e. De C.H.U. verzet zich tegen de splitsing van het volk in gelovigen en niet-gelovigen („antithese”) — het gaat om heel de Kerk en heel het volk — en roept de reformatische Christenen op tot een gezamenlijkheid in de bezinning op de vragen, die aan de orde zijn — de solidariteit als Christenen, welke zwaarder dient te wegen dan de op sociale en economische inzichten gebaseerde geestverwantschap met anderen. Zolang de loochening van Gods gezag over overheid en volk voortduurt, zal deze gezamenlijkheid ook in eigen partijvorming uitdrukking moeten krijgen. Hierover willen wij in de volgende paragraaf nader spreken.

E. Positieve factoren in de discussie rond de „doorbraak”.

Er is ongetwijfeld naast de teleurstelling over de uit de gelederen der C.H.U. verdwenen geestverwanten ook dankbaarheid voor hetgeen de discussie met hen aan positieve elementen naar voren bracht. Deze discussie heeft de C.H.U. stellig in meer dan één opzicht innerlijk versterkt, haar dieper bewust gemaakt van het eigene en haar aangemoedigd tot groter activiteit.

1. Er ligt dus de vraag, of een vernieuwing van van het partijwezen met zijn dubieuze onderscheid tussen „rechts” en

„links” niet denkbaar zou zijn en in hoeverre de C.H.U. hieraan een positieve bijdrage zou kunnen leveren. Wij zullen ons daarbij dienen te realiseren en aan anderen duidelijk moeten maken, dat op het moment, dat een partij van algemene aard het Goddelijk gezag op staatkundig gebied erkent — „Goddelijk gezag” in de bijbelse zin van het woord wel te verstaan — het bestaansrecht van de C.H.U. eerst ernstig in discussie kan komen (zie artikel 8 van het Program van Beginselen). De C.H.U. heeft in het principiële gesprek met liberalen en socialisten het hun duidelijk te maken, dat hun partijen eerst dan het vertrouwen van de belijdende Christenen kunnen hebben. Het grote verschil tussen V.V.D. en P.v.d.A. aan de ene kant en de C.H.U. aan de andere kant ligt hierin, dat eerstgenoemde groeperingen hun leden vrij laten om te denken zoals er in de C.H.U. gedacht wordt, maar als politieke partij en als organisatie tegenover de hoofdbeginselen indifferent staan. Bij de C.H.U. denken de Unie en haar leden dienaangaande gelijk. Het christelijk geloof is hier van allesbeheersende betekenis. Wij mogen dankbaar zijn voor de verschuiving, die op geestelijk terrein opgetreden is in het Nederlandse socialisme en, zij het ook in mindere mate, in het liberalisme, en het is onze opdracht om deze ontwikkeling niet door negatieve kritiek te belemmeren. Maar ook is het onze opdracht om niet door individuele overgang naar deze partijen in deze kringen te suggereren, dat zij nu wel zo ver gevorderd zijn, dat hun doelstellingen aanvaardbaar zijn voor hen, die Gods gezag over overheid en volk onvoorwaardelijk willen erkennen.

2. Voor zover het in de discussie rondom de doorbraak is gegaan over de plaats van de Christen in de organisatievormen der samenleving, is scherp naar voren getreden het fundamentele verschil tussen organisaties, wier specifieke doeleinden ten nauwste samenhangen met het christelijk geloof, en die, wier specifieke doelstellingen daar niet mee samenhangen. Waar men oordeelt, dat de christelijke politieke organisatie meer bij de eerste groep is in te delen dan bij de tweede, omdat de politiek een heilige zaak is, zal men dit ook waar dienen te maken in de

wijze, waarop men zich met de staatkundige vragen bezig houdt. De christelijke politiek zal zich in de eerste plaats moeten bezig houden met het zoeken van de heilzame waarheid en ten tweede met het inrichten van het leven op grond van die waarheid. Zij participeert op die manier in de taak van de profetie en de taak van de heiliging. Dit roept dus op tot voortdurende innerlijke vernieuwing van de C.H.U. Christelijk-Historisch zijn wordt een aanfluiting, wanneer het alleen is een zich dekken met een schone naam. Het is niet zo, dat men er is, wanneer men maar eenmaal klaar is met zijn organisatie; wanneer men het dan wel gelooft, wordt men gezapig en bezint men zich niet meer. Dynamiek blijft noodzakelijk.

3. In deze discussie is opnieuw ten duidelijkste gebleken wat de C.H.U. van de andere confessionele partijen onderscheidt, hetgeen wij vooral zouden willen zien in het besef, dat gehoorzaamheid aan Christus niet mag worden vereenzelvigd met het lidmaatschap van de C.H.U. Dit „euvel der identificatie”, waarvan het Herderlijk Schrijven der Hervormde Kerk over het Christen-zijn in de Nederlandse samenleving spreekt, zal niet gelden, wanneer de beginselen der C.H.U. worden toegepast en doorleefd.

4. Het feit, dat Christenen op politiek terrein verschillend denken, dwingt des te sterker tot een elkaar volstrekt serieus nemen in de keuze, welke voor een belangrijk deel op grond van het geloof is genomen.

HERVORMD BELIJDEN EN HERVORMD BELEID.

DS. F. H. LANDSMAN.

Eenheid des levens?

Een van de boeken van de voortreffelijke Nederlandse romanschrijfster, Hella S. Haase, draagt de vreemde titel: „Zelfportret als legkaart”. ¹⁾

In dat boek tracht de schrijfster, in een beslissend stadium van haar leven, zichzelf rekenschap te geven van haar levensgang. Dit immers is voor een mens vaak de enige remedie om te komen tot zelfherkenning en tot een leven, dat niet uiteen valt in een aantal op zichzelf staande en vaak ook met elkander in strijd zijnde strevingen, tot een leven dat doelbewust en doelgericht is.

Maar hoe moeilijk is het tot zulk een zelfherkenning te komen. Wij lijken in menig opzicht, meer dan wij willen toegeven, op de bizarre figuren, die ons aanstaren uit de schilderijen van een Picasso: zij bestaan uit fragmenten, die ieder op zichzelf wel herkenbaar zijn wat betreft hun oorspronkelijke vorm en functie; maar zij vormen tezamen geen eenheid van gestalte. En als het wezen dat zij tezamen willen uitbeelden werkelijk bestaanbaar is, dan is dit op z'n minst schizofreen. En toch moet het mogelijk zijn, dat deze fragmenten, uit elkaar gelegd en opnieuw samengevoegd, één geheel vormen, waarin alle delen een zinvolle plaats en functie hebben.

Het is merkwaardig dat de bekende duitse theoloog en filosoof Heinz Horst Schrey in een studie „Weltbild und Glaube im 20. Jahrhundert” ²⁾, deze schizofrenie, het verschijnsel dus van de gespletenheid en het met zichzelf in tegenspraak zijn, niet alleen ziet als een ziektebeeld van de abnormale mens, maar als het geestesmerk van velen, die zich heel goed in de gewone

¹⁾ Hella S. Haase - Zelfportret als legkaart - De Bezige Bij - Amsterdam 1954.

²⁾ Heinz Horst Schrey - Weltbild und Glaube im 20. Jahrhundert - Van der Hoeck en Ruprecht - Göttingen 1956, blz. 3 v.v.

samenleving weten te handhaven, ja zelfs van onze gehele westerse cultuur.

Het psychische is daarbij niet van het geestelijke los te maken. Het kenmerkende van de verschijnselen in onze cultuur, die Heinz Horst Schrey op het oog heeft, is het ontbreken van continuïteit en van het op elkaar betrokken zijn der dingen. De meest onverenigbare zaken komen na of naast elkaar voor in het leven van de enkeling en in de samenleving.

Het symbool van deze vorm van bestaan is het moderne geïllustreerde weekblad, het radioprogramma of de cineac, waarin de verrukkelijkste en schrikkelijkste dingen van het bestaan aan het gezicht en het gehoor voorbijflitsen en na elkan- der wegzinken in de afgrond van de vergetelheid.

Waar geen geheugen is, is ook geen geweten mogelijk. Met andere woorden: de eenheid van het leven is zoek. Dit verschijn- sel zou met tal van voorbeelden zijn te illustreren uit de per- soonlijke en collectieve levenssfeer.

De discrepantie b.v. tussen de normen die wij in ons gezins- leven hoog willen houden en die waaraan wij ten prooi vallen in de sfeer van het zaken en beroepsleven; de discrepantie tussen technische en geestelijke vooruitgang; die tussen de handhaving van de persoonlijke vrijheid als meest wezenlijke levenswaarde en de noodzaak van allerlei vormen van collectivisme om deze vrijheid te verdedigen; de discrepantie tussen de noodzaak van de toerusting tot de laatste oorlog en de stugge arbeid aan de opbouw van de orde van de vrede.

Wij willen niet verder gaan met deze opsomming, omdat ze ons te ver van ons thema af zou voeren. Toch is dit meer schijn- baar dan werkelijk het geval. Want als wij naar het wezen van de gespletenheid en het gebrek aan continuïteit in onze huidige cultuur gaan vragen, dan stuiten wij ongetwijfeld op een aantal factoren van historische, sociologische, en psychologische aard. Maar het is ook mogelijk, al deze factoren erkennende, ze niet- temin meer als symptomen dan als laatste oorzaak te zien van het fundamentele feit, dat wij als het verlies van de eenheid van het leven hebben aangeduid.

Misschien is het mogelijk iets verder tot „de kern van de

zaak" door te dringen, als we de Kerk niet langer buiten beschouwing laten, alsof zij geen deel zou hebben aan de verschijnselen, die we, zij het dan slechts vluchtig en onvolledig, hebben aangeduid en die, op zichzelf beschouwd, zeker een bredere uiteenzetting en diepingaande analyse waard zijn.

Maar als wij er nu toe over gaan de Kerk in onze overwegingen te betrekken, brengt de aard van het thema van onze uiteenzettingen mee, dat wij, althans voorlopig, dicht bij huis moeten en willen blijven, omdat wij onze aandacht willen concentreren op de vragen, die samenhangen met het hervormde belijden en het hervormde beleid.

Dit is geen nadeel maar een voordeel, óók als het ons er uiteindelijk om te doen is, onze blik in een ruimere omtrek te laten rondgaan en dieper te schouwen in de samenhang en het wezen van de verschijnselen, waar wij als kinderen van deze tijd in zijn betrokken.

Als wij namelijk dicht bij huis blijven wordt de problematiek, die ons bezig houdt ook het meest concreet en is het wellicht ook mogelijk het snelst tot de „kern van de zaak" te geraken.

Hervormd Nederland.

In het concrete bestaan van de Nederlandse Hervormde Kerk en in het leven van „hervormd Nederland" zoals het reilt en zeilt, is het beeld dat wij schetsten van de wereld, waarin wij leven, gemakkelijk herkenbaar.

Als wij in een „zelfportret" het hervormde leven trachten weer te geven, lijkt dit meer op een legkaart à la Picasso dan op een klassiek schilderij van de oud-hollandse school.

De delen van de legkaart hebben vrijwel elk, op zichzelf beschouwd, een bepaalde vorm en een bepaalde zin, maar ze liggen zó door elkander dat ze, op het eerste gezicht althans, tezamen geen zinvol geheel, geen gestalte opbouwen.

Om te beginnen: de Nederlandse Hervormde Kerk schijnt in confessioneel opzicht te bestaan uit een aantal min of meer een eigen leven leidende „richtingen", waarvan sommigen zelfs in woord en daad herhaaldelijk te kennen geven dat ze delen willen zijn en blijven.

Links, midden en rechts vrijzinnigen, rechts en „gewoon” confessionelen, gereformeerde bonders en katholiek-hervormden enz.; en dan de rest, die men de laatste jaren met het ietwat hachelijke begrip „midden-orthodoxie” met de andere „richtingen” probeert gelijk te schakelen.

Wat betreft hun politieke overtuigingen is het een gemakkelijk constateerbaar feit, dat in vrijwel alle partij-groeperingen hervormden zijn te vinden.

Op maatschappelijk terrein liggen de zaken al precies zo; er zijn hervormden, die zich in het geloof geroepen voelen zich bij protestants-christelijke organisaties te voegen, terwijl anderen zich meer thuis gevoelen in algemene of socialistische verbanden. De zaak schijnt nog gecompliceerder te worden als wij daarbij nog in aanmerking nemen dat bepaalde confessionele groeperingen niet met bepaalde politieke of maatschappelijke groeperingen samenvallen in dien zin b.v. dat alle „orthodoxen” een plaats zouden vinden in christelijke politieke partijen en alle vrijzinnigen b.v. in V.V.D.-organisaties. En, om de legpuzzel nog iets ingewikkelder te maken, willen wij nog constateren dat er hervormden zijn, zowel orthodoxen als vrijzinnigen, om deze al te gebruikelijke onderscheiding nog maar eens argeloos te bezigen, die zich op politiek terrein min of meer thuis voelen bij P.v.d.A. of V.V.D., doch op maatschappelijk terrein aangesloten zijn bij een of meer christelijke organisaties met een sociale, paedagogische of culturele doelstelling.

En dan is er tenslotte de, misschien nog wel het meest symptomatische, categorie van hen die zich nergens echt thuis gevoelen, die niet „echt” orthodox of „echt” vrijzinnig zijn, die met de P.v.d.A. of de V.V.D. niet tevreden zijn en ook ernstige bezwaren hebben tegen het protestants-christelijke partijwezen. Zo ziet de legkaart van het hervormd zijn er in Nederland, in grove trekken geschilderd, uit.

Maar een legkaart is nog iets anders dan een zelfportret.

Dan moet er toch enig verband tussen de delen zijn. Is het m.a.w. mogelijk de fragmenten zo te leggen dat er toch lijnen te voorschijn komen, dat de omtrekken van een gestalte zichtbaar worden?

Deze vraag wordt te dringender als wij ons realiseren, dat de verbrokkeling van het beeld, die in het organisatorische vlak zichtbaar wordt, mede symptoom is van de geestelijke desintegratie, die Heinz Horst Schrey bedoelde, toen hij de signatuur van onze cultuur probeerde te beschrijven. Of is symptoom hier niet het goede woord?

Wij zouden de stelling willen wagen en deze dan ook nader willen trachten te adstrueren, dat de wortel van de desintegratie van de westerse mens en de westerse samenleving eerst dan zichtbaar kan worden als wij als christenen volkomen ernst maken met de desintegratie van het christendom, van de Kerk en misschien ook wel van ons eigen Christen-zijn.

Dit betekent dat het antwoord op de vraag naar de discontinuïteit en de incoherentie van onze cultuur alleen dan interessant gaat worden als het niet om de vraag naar het geloof heen loopt.

Zal de Kerk in dit kritieke stadium van haar bestaan, zichzelf rekenschap gevende van haar levensgang, durven en kunnen komen tot zelfherkenning en dan ook tot een leven dat niet uiteen valt in een aantal op zichzelf staande en vaak ook met elkander in strijd zijnde strevingen, tot een leven dat doelbewust en doelgericht is?

„Gemeente-opbouw”.

Waar de Nederlandse Hervormde Kerk de laatste tien, vijftien jaar, zich daarin verbonden wetende met de oecumene en zich tegelijk van eigen verleden en heden bewust, mee bezig geweest is, in de jaren van onderdrukking en verzet, in de strevingen, die in die tijd ontstaan zijn en daarna uitgegroeid en vaak samengevat in het begrip „gemeente-opbouw”, in haar meerdere vergaderingen, in haar kerkorde, proeven van belijden, herderlijke brieven enz., is eigenlijk niets anders dan een telkens weer herhaalde poging langs de weg van deze zelfherkenning tot deze doelbewustheid en doelgerichtheid te geraken.

In dit pogen zijn een streven naar herstel van de verbindingen met haar *oorsprong* en haar *geschiedenis*, naar herstel van continuïteit en coherentie dus, en een principieel nonconformisme

heel wezenlijk en daarom onlosmakelijk met elkander verbonden. We willen eerst op dit herstel van de verbindingen en dan op dat nonconformisme nader ingaan.

Artikel I van de kerkorde, die in 1951 ingevoerd werd, begint met de woorden: „De Nederlandse Hervormde Kerk, overeenkomstig haar belijdenis, openbaring van de ene heilige, katholieke of algemene Christelijke Kerk”.

En Art. 1 van de ordinantie voor het opzicht, dat handelt over de kerkvisitatie, stelt dat deze „dienstbaar dient te zijn aan de opbouw der gemeente als het lichaam des Heren”. Dit zijn forse lijnen.

Hierin wordt door de Nederlandse Hervormde Kerk iets beleden met betrekking tot haar eigen bestaan. Iets dat door de Kerk in haar belijden, leven en werken zelf, waar gemaakt moet worden.

Herstel van de verbindingen.

De gestalte, die in deze lijnen zichtbaar wordt, herkend wordt, is die van de Heer zelf, van Jezus Christus. Van Hem is het dat art. X van de orde der Kerk belijdt, dat Hij het Hoofd van de Kerk en de Heer van de wereld is.

Daarmede zijn, in het geloof, de verbindingen met de oorsprong in beginsel hersteld. Met de Heer wordt ook de oorspronkelijke gestalte van de gemeente, van de Kerk, weer zichtbaar. Hij is haar eenheid.

Maar, zo wordt tegelijk gesteld: in Hem is ook de eenheid van het *leven* gegeven. Hij is de Heer van de wereld.

Als de oergestalte van de Kerk zichtbaar wordt, betekent dit in de eerste plaats dat zij zich in haar institutionele gestalte er opnieuw van bewust wordt, dat zij boven zichzelf heeft uit te wijzen.

In Jezus Christus komt *God* tot de wereld.

De Kerk heeft daarvan te getuigen. Dit is de zin en tevens de grens van haar bestaan. Met de Kerk is het Koninkrijk Gods bedoeld en met het Koninkrijk Gods de wereld.

Het herscheppende handelen, de opheffing van de discontinuïteit, het herstel van de coherentie der dingen, de heling van de

oerbreuk, waarvan de eerste bladzijden van de bijbel gewagen en die ook de vooronderstelling is van heel het nieuw-testamentische openbaringsgetuigenis, is van origine, is primair, geen menselijk initiatief en kan dit ook niet zijn. Het gaat van Hem uit, die Zelf de oorsprong van alle dingen is. In deze ontmoeting en dit gesprek van God met de mensen heeft de komst van Jezus Christus definitieve betekenis.

Het evangelie getuigt van de „vleeswording” van het Woord. Maar deze is niet in die zin iets definitiefs, dat het initiatief tot de voortgaande verwerkelijking van het heil nu over zou zijn gedragen aan de Kerk, als het „lichaam des Heren”.

In het gezangboek van de Ned. Herv. Kerk komt een pinksterlied voor dat op dezelfde melodie wordt gezongen als het bekende kerstlied: „O Kindeke, klein, o kindeke teer”;

„O Heilige Geest, o heilige God”.

De Kerk leeft uit de voortgang van het herscheppende handelen van God en heeft daarvan te getuigen.

Deze continuïteit is ook zelf teken van de verzoening in Jezus Christus, van het herstelde verband tussen God en mensen.

Daarom is het dan ook dat artikel X van de kerkorde enerzijds spreekt over de gemeenschap met het belijden der vadersen, anderzijds spreekt over het gaan op de weg van het belijden van de kerk en daarom ook over haar verantwoordelijkheid voor het heden en over een belijden dat „telkens opnieuw” moet plaatsvinden.

Dit „telkens opnieuw” kan dus nooit het karakter van een repetitie dragen, maar hangt samen met het antwoordkarakter van het belijden zelf als responsie op het handelen van God.

De Kerk kan zich daarom, evenals de christen als enkeling, alleen in haar geloof in het voorafgaande en voortgaande werk van God in haar bestaan gerechtvaardigd weten.

Het eigenlijke is gedaan, wordt gedaan en zal gedaan worden.

Maar wij worden daarin aangesproken en zijn antwoord schuldig. Dit antwoorden vindt echter altijd in een „heden” plaats en dit heden is een heden van God (kairos) dat in het heden van de mens komt, in de discontinuïteit en incoherentie van zijn bestaan.

Elk fragment van ons leven dat de eenheid van het leven verstoort, is het teken van een verzuimd of verkeerd antwoord. Overgebracht op het leven van de Kerk betekent dit dat zij, zichzelf herkende in de Kerk, die het Lichaam van Christus is, de verscheurdheid van haar bestaan bewust wordt in de gemiste of onjuiste antwoorden in elk „heden” dat zij niet als een uitdaging van Godswege in de wezenlijke continuïteit van haar bestaan herkend en aanvaard heeft.

Daarom heeft de Ned. Herv. Kerk het, in en na de zelfherkenning, die haar werd geschonken, als haar primaire taak gezien, zich opnieuw stellende in de haar wezenlijke continuïteit — gegeven in het bijbelse openbaringsgetuigenis en de gemeenschap met de belijdenis der vaderen als tekenen van het oorspronkelijke en voortgaande handelen Gods — het z.g. „kerkelijk gesprek” te beginnen en tegelijk, in het geloof openbaring van Christus’ lichaam te zijn, op het herstel van de eenheid van haar belijden, leven en werken te anticiperen.

In verband met het voorgaande mogen wij b.v. het modernisme en de daaruit voortgekomen vrijzinnige stromingen in en buiten de Ned. Herv. Kerk, zien als een poging om in een tijd, waarin het wetenschappelijk onderzoek, zowel het historisch critische, het litteraire als het natuurwetenschappelijke onderzoek, het toen geldende wereldbeeld grondig aantastten en een uitdaging waren voor het belijden der Kerk daarop een antwoord te geven, waarin, wat toen als resultaat van het wetenschappelijk onderzoek moest worden aanvaard, in het belijden der Kerk geïntegreerd werd. De Kerk als zodanig heeft toen echter de legitimiteit van de vragen, die tot haar kwamen niet aanvaard. Het gevolg is het ontstaan van een fragment, dat een bestaan op zichzelf ging voeren en als deel een deel-waarheid representeerde, tot schade voor het belijden der Kerk en zo ook voor haar leven en werken.

En al is het dan waar dat in de uitlopers van het modernisme allerlei correcties op het aanvankelijke antwoord plaatsvonden waarin oerevangelische noties hoe langer hoe meer gingen doorklinken, niettemin mag de confessionele beweging, die in de vorige eeuw ontstond, worden gezien als een antwoord op de

uitdaging, die tot de Kerk kwam toen de deformatie van haar belijden moest worden verstaan als een heden, waarin alleen een herstel van verbroken verbindingen voor de totale saecularisatie zou kunnen behoeden. Maar ook deze beweging, die de reorganisatie als primaire taak van de kerk propageerde, functioneerde in de kerk, die als zodanig niet tot verantwoordelijkheid was te bewegen als fragment, als deel-waarheid.

Hetzelfde kan, helaas, tot op deze dag toe, gezegd worden van de hervormd gereformeerde beweging, die de verbinding herstellende met de „nadere reformatie”, in de verinnerlijking van het leven, het herstel van de subjectiviteit van het leven in de gemeenschap met Christus, antwoord trachtte te geven op het dodelijk objectivisme dat het leven der kerk toen en telkens weer bedreigt. Ook deze beweging kreeg het karakter van een fragment, waarin een deel-waarheid wordt gekoesterd, maar waarin de vraag, die van Godswege in zijn voortgaande werk met *mens* en *wereld*, in de weg van oordeel en genade tot de Kerk komt, niet wordt verstaan.

Non-conformisme.

Wij willen deze analyse, die ons te ver zou voeren en toch onvolledig zou moeten blijven, niet verder voortzetten. Na 1945 heeft gaandeweg de reorganisatie van de Ned. Herv. Kerk plaatsgevonden, die wij dus als een aanvankelijke zelfherkenning hebben gekenschetst, waarin de grondlijnen van haar bestaan weer zichtbaar werden gemaakt. Maar deze reorganisatie mag daarom dan ook niet als doel-in-zichzelf maar alleen als opgericht teken worden verstaan van een bereidheid tot voortgaande reformatie, als antwoord, hier en nu, op de uitdaging die van Godswege in dit tijdsgewricht tot de kerk is gekomen.

Maar omdat het herstel van de continuïteit en coherentie waarvan wij spraken, als antwoord op het oorspronkelijke en voortgaande handelen Gods moet worden verstaan, is de vooronderstelling van de reïntegratie waar wij heen willen, de bereidheid tezamen, met en ondanks onze deel-waarheden, in *ons heden*, antwoord te geven, gehoorzaam te zijn.

Als wij vanuit dit belijden het hervormde beleid trachten te doorzien, is het te begrijpen, dat daarin enerzijds geprobeerd wordt verbroken verbindingen en verbanden te herstellen, anderzijds dat het tegelijk non-conformistisch moet zijn.

Wij mogen de deelantwoorden en deelwaarheden, die in de verschillende kerkelijke bewegingen en de organisatorische vormen daarvan a.h.w. verstold zijn, niet zó ernstig nemen, dat ze ons zouden verhinderen, in gehoorzaamheid aan het woord Gods, de opbouw van de Kerk in de eenheid van het Lichaam van Christus, het allerhoogste te achten.

Met de erkenning van de betrekkelijke legitimiteit van de deelantwoorden, moest daarom in het hervormde beleid van de jaren na '40 gepaard gaan een poging in het geloof deze betrekkelijkheid en voorlopigheid te accentueren en die organisatorische vormen te scheppen, die daarmede in overeenstemming zijn. Men heeft vaak gevraagd en men vraagt tot op deze dag toe, hoe het mogelijk is, dat er in de Ned. Herv. Kerk velerlei kerkelijke organen, raden, commissies en stichtingen b.v. voor pastorale, diaconale, apostolaire arbeid gevormd zijn, weekbladen uitgegeven worden, in een lichaam als het I.K.O.R. wordt medegewerkt, alsof het richtingsvraagstuk, het vraagstuk van het belijden der kerk, al opgelost was.

Voorop sta, dat al deze vormen van kerkelijke arbeid zinledig zouden zijn en het ook worden, zodra zou blijken dat de oorspronkelijke impuls waaruit zij zijn ontstaan zou zijn verdwenen, zodra zou blijken dat zij in hun eigen bestaan te ruste zouden zijn gegaan en alleen maar zouden dienen voor de consolidatie van een status quo, bestaande in een soort federatief verband tussen, tot modaliteiten omgedoopte, richtingsblokken. Wij willen niet verhelen, dat er in dit opzicht reden tot ongerustheid bestaat. De overgangsbepalingen bij de kerkorde moesten worden uitgebreid om meer mogelijkheden te scheppen voor de instelling van een nevenpastoraat t.b.v. minderheidsgroepen. Dit gebeurde om te verhinderen dat zij, omdat zij in bepaalde gemeenten, ondanks het feit dat men niet ontkende dat zij zich bewegen op de weg van het belijden der kerk, niet in het leven

der gemeente geïntegreerd konden worden, voor de Hervormde Kerk verloren zouden gaan.

Dit wil echter niet zeggen, dat de Hervormde Kerk in beginsel van het tot nu toe gevolgde beleid zou willen afwijken. Zij mag en moet met Anselmus uit het „credo quia absurdum” (ik geloof omdat het ongerijmd is) leven.

Hoe onpractisch het ook schijnt te zijn zich niet te conformeren aan het „historisch-gewordene”, juist omdat zij zich weet opgenomen in het handelen Gods en als Kerk uit het geloof daarin mag leven, is een principieel nonconformisme voor haar een zaak van zijn of niet-zijn.

Eenheid van belijden en leven en werken sluit verscheidenheid niet uit. Maar dan een verscheidenheid in een eenheid, waarin de eenheid altijd de verscheidenheid bepaalt. Het omgekeerde is met het wezen van de kerk in strijd. Maar omdat het nonconformisme waarvan sprake was, altijd de bedoeling moet hebben het herstel van de wezenlijke continuïteit en coherentie, die ook in het historisch-geworden verborgen ligt, is het met dit nonconformisme niet in strijd dat met het nog altijd bestaan van de „richtingsorganisaties” en met organisaties op maatschappelijk en cultureel gebied, die mede door deze confessionele gespletenheid zijn bepaald, rekening wordt gehouden.

Dit kan echter alleen in zoverre als zij het proces van reïntegratie-door-reformatie niet afremmen of onmogelijk maken. Reformatie is echter een zaak die in het binnenste van het heiligdom begint, waar het woord Gods wordt gepredikt. Daarom is het niet toevallig dat één van de punten waarop na '45 een herstel zonder meer van de situatie van vóór '40 niet werd aanvaard, juist het radiobestel was, voorzover dit had te maken met een stuk direct kerkelijke verantwoordelijkheid, n.l. de uitzending van kerkdiensten.

Zonder te willen beweren dat dat wat met de oprichting van het I.K.O.R. beoogd werd ook reeds zou zijn bereikt, moet o.i. de vorming van dit „overleg” toch uit de impuls worden verklaard een principieel vraagteken achter de kerkelijke legitimiteit van

de richtingsorganisaties en de daarmee samenhangende onderscheiding tussen een „rechte” en „linkse” zender, te zetten.

Mede-verantwoordelijkheid.

Anderzijds is het daarom juist ook weer een wezenlijke trek van het hervormd beleid, die misschien de laatste jaren duidelijker dan dadelijk na '45 aan de dag is getreden, dat, juist omdat een reïntegratie die reformatie onderstelt niet opgelegd kan en mag worden, telkens weer geprobeerd wordt de organisaties, die wij op het oog hadden, in het kerkelijk gesprek te betrekken, op hun kerkelijke verantwoordelijkheid aan te spreken, zichzelf als kerk te doen herkennen, ze in het kerkelijke reïntegratieproces te betrekken. Een belangrijk deel van het werk van sommige organen van bijstand bestaat uit het leggen van contacten met dit doel.

Een voorbeeld hiervan is b.v. de voortdurende worsteling van de Hervormde Jeugdraad om de realisering van de na '45 gecontinueerde en herhaalde kerkelijke opdracht aan organisaties als de C.J.M.V. en V.C.J.B. enz. Deze realisering is echter op den duur alleen mogelijk als organisaties als deze met de kerkelijke vergaderingen, zonder monopolisering van hun eigen mogelijkheden, de mede-verantwoordelijkheid voor andere vormen van jeugdwerk om de jeugd van kerk en volk te bereiken, aanvaarden.

Een factor, die het reïntegratieproces in de Ned. Herv. Kerk echter bijzonder gecompliceerd maakt en waar we in het tweede deel van ons betoog nog op terug zullen moeten komen, is het feit dat de confessionele problematiek waar de Hervormde Kerk mee heeft te maken als ze het christelijk organisatiewezen op maatschappelijk en cultureel terrein ontmoet, een interconfessionele zaak is.

De kerkelijke problematiek zoals deze zich in de Ned. Herv. Kerk voordoet is n.l. een verbijzondering van het kerkelijk vraagstuk in Nederland en in de ruimte der wereldkerk.

Dat wij ons nu niettemin tot de specifiek hervormde proble-

matiek moeten bepalen, sluit niet uit dat deze complicatie toch als zeer wezenlijk moet worden gezien.

Enerzijds mag de Hervormde Kerk, omdat ze als géén kerk in Nederland een spiegelbeeld van de Nederlands: „oecumene” is, juist in haar worsteling om het herstel van haar eenheid van belijden, leven en werken, voorbereidend en plaatsvervangend werk doen, anderzijds heeft ze daarin juist ook weer ontzaglijk veel aan haar verbondenheid met de wereldkerk te danken.

Maar het zou ons te ver voeren hierop in dit verband nader in te gaan.

Wat is kerstening?

Wij zijn nu toegekomen aan een tweede aspect van het verband tussen hervormd belijden en hervormd beleid, dat we kortheidshalve het apostolaire noemen. Om misverstand te voorkomen worde vooropgesteld, dat we dit begrip bezigen in de betekenis, die het in de kerkorde heeft gekregen, waar het gebruikt wordt zowel om de directe evangelisatorische activiteiten van de kerk, gesprek met Israël, zending en evangelisatie, aan te duiden, als de *kerstening van de samenleving*. En het is op deze tweede betekenis van het begrip apostolaat, dat we nu onze aandacht willen richten.

We willen ons niet te zeer verdiepen in de vraag of het begrip „kerstening” nu wel het meest juiste is, of dit niet door de geschiedenis, die het heeft, allerlei misverstanden opwekt. De zaak waar het om gaat is immers niet onduidelijk.

Het is goed dat we elkander er aan herinneren wat er precies in art. VIII van de kerkorde staat.

„... (de kerk) blijft in al haar geledingen strijden voor het reformatorisch karakter van staat en volk en wendt zich, in de verwachting van het Koninkrijk Gods, in de arbeid der kerstening tot overheid en volk, om het leven naar Gods beloften en geboden te richten” . . .

Toen wij in het begin van ons betoog, met Heinz Horst Schrey, wezen op de „schizophrenische” trek in onze hedendaagse cultuur, hebben wij menen te mogen zeggen dat we, wat het

vraagstuk van de cultuur betreft, eerst tot de kern van de zaak kunnen komen als we de kerk daarbij betrekken. Waarom? Omdat de kerk enerzijds „wereld” is en aan de noden van die wereld deel heeft, anderzijds niet „van de wereld” is, omdat en in zoverre ze leeft uit het geheimenis, dat haar geopenbaard is en weet dat de gedaante, het „schema” van deze wereld wel „aan het voorbijgaan is”, maar dat het Woord Gods — dat is Jezus Christus! — in eeuwigheid stand houdt.

Ze belijdt Jezus Christus als Hoofd der Kerk en als *Heer van de wereld*. Daarom gaan we dan ook niet tot een andere orde van zaken over als we over het apostolaat gaan spreken. We zijn daar trouwens wat de záák betreft, zonder het begrip te gebruiken, al mee begonnen, zoals de kerkorde ook eerst over het apostolaat spreekt, dat is dus eigenlijk over het oorspronkelijke en voortgaande werk van God, en dan eerst over het belijden van de Kerk. Jezus Christus is Heer der wereld en de Kerk is er om dit te verkondigen en op haar manier waar te maken.

En als we belijden „Jezus Christus is de Heer der wereld” dan zeggen we daarmee hoe God met de wereld, d.i. met ons, met ons d.i. met de wereld, bezig is, lang welke weg Hij Zijn Koninkrijk doet komen.

Geen verkerkelijking.

Maar als wij dit belijden, betekent dit dat, waar met Jezus Christus de wereld bedoeld is en met de wereld het Koninkrijk, de Kerk er niet is om zelf a.h.w. het organisatorisch centrum van de aanvankelijk herstellende goddelijke orde te worden, in die zin, dat het gehele leven a.h.w. in concentrische cirkels om het heiligdom heen zou moeten worden opgebouwd. De weg tot de doorbreking van de ontkerstening van de samenleving is niet de verkerkelijking van de wereld. De kerk belijdt dat Gods weg in de continuïteit van zijn herscheppend handelen de doorbreking, de discontinuering, van de in zichzelf besloten menselijkheid is. Het tarwegraan valt in de aarde en moet sterven om vrucht te kunnen dragen. Het nonconformisme, dat het handelen van de Kerk moet kenmerken, verbiedt haar zelf al te zeer in de continuïteit van deze wereld in te gaan. Daarom is het een

beginsel van hervormd beleid dat het kerkelijk handelen altijd een vorm moet zijn van de dienst, die zij in navolging van haar Heer, in deze wereld heeft te volbrengen.

Ze heeft een pastorale, diaconale en apostolaire opdracht, al zullen we niet al te zeer aan deze begrippen moeten blijven hangen, omdat de vulling, die zij in de geschiedenis van de kerk van de reformatie hebben gekregen, meebrengt dat een te star vasthouden aan deze indeling de kerk zou kunnen verhinderen haar opdracht in het heden naar behoren te volbrengen.

En omdat één van de tekenen van verkerkelijking van het leven altijd de clericalisering van de samenleving is geweest, is dit een van de dingen waar het hervormd beleid tegen zal hebben te waken, ook als deze clericalisering de gedaante zou aannemen van een bevoogding van de maatschappelijke instituten door de ambten en de ambtelijke vergaderingen.

Zin en grenzen van de verchristelijking.

Een andere vraag, die zich voordoet is of, als verkerkelijking van het leven dan niet de weg is om de demonie van de discontinuïteit en incoherentie in deze wereld te bestrijden, dit wellicht moet gebeuren door de *verchristelijking* van onze samenleving en of dit wellicht met kerstening bedoeld kan zijn. In elk geval heeft „verchristelijking” of „verkerkelijking” vòòr, dat ze meer in kan gaan in de eigen gestalten van het maatschappelijk leven, dat ze appelleert op de geloofsverantwoordelijkheid van elk christenmens, dat er die distantie blijft tussen de kerk in haar institutionele gestalte en de samenleving, die op de een of andere manier nodig blijft voor de volvoering van haar „ambtelijke” opdracht.

De „verchristelijking” kan trouwens verschillende vormen aannemen, die méér of minder het karakter dragen van het inbouwen van „christelijke” bezinnings- en/of actiecentra in een overigens niet-christelijke wereld. De vorm van een orde, vereniging, stichting, partij, werkgemeenschap, bond, unie enz. Allemaal gemeenschapsvormen, waarin christenmensen voor een bepaald doel, principieel en functioneel bepaald, samenwerken, zonder daarbij het welzijn van de grotere samenlevings-

verbanden, waarvan zij deel uitmaken uit het oog te verliezen, in vele gevallen zelfs om deze des te beter te kunnen dienen. Toch moeten wij open oog hebben voor twee gevaren, die deze christelijke gemeenschapsvormen aankleven. In de eerste plaats het gevaar van de miskenning van de profetische, priesterlijke koninklijke opdracht, die de kerk in haar dienst aan de wereld heeft te verrichten. Dit gevaar is het minst acuut t.a.v. die lichamen, die min of meer als een specialisatie en verlengstuk van de pastorale en diakonale dienst van de kerk zijn te zien, mits een organische band met de kerkelijke bezinnings- en verantwoordelijkheidscentra wordt gelegd. Wij denken b.v. aan de arbeid op het gebied van het preventieve en curatieve maatschappelijk werk, de geestelijke volksgezondheid enz. Moeilijker liggen de verhoudingen reeds als wij te maken krijgen met de lichamen, werkzaam op cultureel terrein als radio, televisie, ontspanningsleven enz. Deze problematiek heeft trouwens nog een andere kant, waarop wij nog terug komen. Het moeilijkst liggen deze dingen overigens op het terrein van de sociale en politieke verbanden.

De continuïteit van deze lichamen staat immer nog meer dan de kerk in haar institutaire gestalte, bloot aan de verleiding ten prooi te vallen aan de continuïteit van deze wereld, vooral voor zover zij, deelnemende aan het politieke en maatschappelijke leven, behalve bezinnings- en actiecentra, ook onvermijdelijk machtsconcentraties in de samenleving zijn geworden, die zich tegenover andere machtsconcentraties gesteld zien.

Dit is het tweede gevaar.

Het derde is misschien wel het ernstigste en brengt ons weer bij de kern van de zaak. We bedoelen dat van de pseudo-kerstening van de samenleving, bestaande in het streven naar de inbouw van een, zo veel mogelijk doorgeorganiseerde en min of meer afgeronde, christelijke sector in een niet-christelijke samenleving. Daarmede is het gevaar van de verchristelijking in een acuut stadium gekomen.

Gods beloften en geboden.

Maar we mogen „kerstening van het volksleven in de zin van

de reformatie" niet alleen in negatieve zin definiëren als: geen verkerkelijking en eigenlijk ook geen verchristelijking. Het is iets positiefs; n.l. *het stellen van overheid, volk en volkeren onder de beloften en geboden Gods.*

Maar hoe gemakkelijk kunnen deze woorden, die wij ook in de kerkorde kunnen lezen, verworpen tot een holle leuze. Steeds weer zullen wij ons moeten realiseren, wat met deze woorden wezenlijk bedoeld is!

In de eerste plaats betekent dit, dat de verhouding tot de wereld en de verhouding tot God niet van elkaar mogen worden losgemaakt. Vervreemding van God is vervreemding van de wereld. De wereld wordt ons inderdaad „vreemd" en drijft ons in een angst, die ons òf doet vluchten voor elke verantwoordelijkheid òf aanzet tot gewelddadigheden, als wij niet in het geloof weten, dat God deze wereld, die hij gemaakt heeft en die van hem vervreemd is, liefheeft en dat wij „in Jezus Christus" zijn *onvervreemdbaar* eigendom mogen zijn en zullen blijven. Het geheim van de herschepping is grootser nog dan dat van de schepping, al is het in wezen hetzelfde mysterie. Maar wat de wetenschap omtrent de bouw van het atoom ons nooit zal kunnen bieden — de onthulling van de laatste zin van ons menselijk bestaan, die ook de zin van al het zijnde is — wordt ons geschonken.

Het antwoord van God, dat in ons hart niet zou zijn opgekomen, op ons zoeken en tasten, is ons tot een uitdaging geworden om, ziende op het kruis van Jezus Christus, onze hoogmoed te laten breken en, met God verzoend, ons gebonden te weten om in Zijn wereld Zijn wil te volbrengen.

De Overheid.

Maar als wij deze wereld als Gods wereld mogen zien en in Zijn Woord de éénheid des levens in het geloof hebben hervonden, dan zullen wij er ook weer iets van gaan begrijpen waarom de vaders, op wie wij ons zo graag beroepen, een zodanige verbinding hebben gezien tussen het rijk van Christus, het rijk van God, ons leven, deze wereld, dat zij b.v. ook aan de overheid een plaats en functie in het Rijk van Christus konden toedenken.

Wij zullen dit begrijpen ondanks het feit, dat de manier waarop zij dit belijden hebben geformuleerd bij ons misschien wel enige bedenkingen oproept.

Daarom lezen wij dan ook in de „Verklaring over het synodaal beleid” die in 1946 van de generale synode uitging ¹⁾:

„Wij leven thans in een tijd, waarin enerzijds de vermeende zekerheden, waarop onze cultuur rustte, wankelen, anderzijds nieuwe mogelijkheden voor de prediking van het Woord Gods worden geboren.

Dit betekent ten aanzien van het vraagstuk van het staatkundig leven, dat de overheid niet als een neutrale figuur mag worden gezien, doch als van Gods wege met het ambt begiftigd om onder eigen verantwoordelijkheid haar taak t.o.v. de geestelijke, morele, culturele en sociale vragen te vervullen.”

Nog pregnanter vinden wij hetzelfde in par. 16 van „Fundamenten en perspectieven van belijden” waar wij lezen: ²⁾

„Daarom mogen de regeringen terwille van haar roeping niet neutraal zijn, noch eigen gekozen wereldbeschouwingen volgen, maar moeten zij in haar heerschappij Gods zoeken te vertegenwoordigen en Jezus Christus als de Overste van de koningen der aarde zoeken te prijzen”.

en verder:

„De overheid en de Kerk dienen beide in het Koninklijke plan van God, maar zij dienen daarom niet op dezelfde wijze.

„Eenzelfde openbaring Gods is het licht op het pad der Kerk en op het pad der overheid, met dien verstande, dat de terreinen onderscheiden blijven en noch de kerk heerse over de overheid, noch de overheid in de kerk”.

Wanneer wij echter meer concreet op de vragen, die met het hier gestelde samenhangen, ingaan en het hervormde beleid

¹⁾ Zie Documenten, uitg. Boekencentrum N.V. blz. 26.

²⁾ idem, blz. 94.

nader trachten te bepalen, hebben wij twee dingen te bedenken.

In de eerste plaats dat deze visie op de taak van de overheid tolerantie tegenover „andersdenkenden” niet uitsluit doch insluit, al zal deze tolerantie niet zo onbegrensd mogen zijn dat ze practisch weer in neutralisme omslaat.

We lezen in de „nadere verklaring” bij de kanselboodschap over het communisme, die in '48 van de generale synode uitging:

„Onze menselijke idealen van waarheid, gerechtigheid, barmhartigheid, naastenliefde worden gehouden in de gemeenschap met God, krijgen waarde in de openbaring van Zijn Rijk, blijven geoordeeld en gericht door Zijn Geest en Woord”. en

„De Kerk, als draagster van het Evangelie, behoort de ware gerechtigheid te proclameren en voor de ware menselijkheid op te komen”, en

„Leven en vrijheid worden zo geëerbiedigd, huwelijk en gezin worden op deze wijze beschermd, de vrijheid en waarachtigheid van het publieke woord in pers en radio enz. worden zo gehandhaafd.”

Bij dit alles vindt de overheid een machtige steun in de stand, die haar van Godswegen is toevertrouwd en waarin zij door de christelijke gemeente wordt erkend. Aan de overheid worden de geboden voorgehouden, maar zij mag er van uitgaan, dat de volksgenoten deze te accepteren hebben.” ¹⁾

In de tweede plaats hebben wij te bedenken, dat er in onze tijd, in onderscheid met de situatie tegen het eind van vorige en het begin van deze eeuw, om van de 16e eeuw nog maar te zwijgen, een, ons inziens heilzame, wederzijdse doordringing van staat en maatschappij heeft plaatsgevonden, waarvan de toegenomen activiteit van de overheid b.v. op economisch en sociaal gebied een teken is. ²⁾

Anderzijds zien wij een stuk toegenomen invloed en macht van georganiseerde groepen van werkgevers, werknemers, middenstanders, boeren en beoefenaren van vrije beroepen.

¹⁾ Zie Documenten, uitg. Boekencentrum N.V. blz. 56.

²⁾ idem blz. 458.

Het overleg en de samenwerking tussen de overheid en deze verschillende groeperingen, de vorming van een aantal organen, die ten doel hebben de bevordering van de welvaart en het welzijn van zoveel mogelijk burgers van ons land te bevorderen heeft niet alleen een diepingrijpende verandering teweeg gebracht in ons maatschappelijk bestel, maar ook in het karakter en de functie van de overheid.

Het is, afgezien nog van de vraag of dit in overeenstemming zou zijn te brengen met het hervormde belijden, dat in de gemeenschap met het belijden der vaderen ons deel is, niet meer mogelijk, gezien de functionele differentiëring, die de overheidstaak heeft ondergaan, deze alleen te zien in de rechtverwerkelijking en in verband daarmee het dwangkarakter van de overheid alles-bepalend te doen zijn. ¹⁾

Haar taak is mede de bevordering van het algemene welzijn. En waar het nu om gaat is dus, dat juist dit feit de roeping van de kerk, die t.a.v. de vraag wat geacht mag worden tot dit algemeen welzijn te strekken, zich wil laten leiden door het Evangelie, duidelijk markeert.

Rome en de oecumene.

Een factor die wij ook in dit verband onder de ogen moeten zien, omdat ze enkele complicaties in het hervormde beleid brengt, die met het hervormde belijden samenhangen, is die van de gescheidenheid der kerken, en daarmee in verband, de verhouding tot Rome en de oecumenische gedachte.

De hervormde kerk heeft niet de pretentie de openbaring van de heilige en algemene kerk te zijn.

In art. I van de kerkorde staat: „De Nederlandse Hervormde Kerk als openbaring van de heilige en algemene Kerk.”

Als zij in de vervulling van haar apostolaire opdracht streeft naar samenwerking met andere kerkgemeenschappen, volgt zij

¹⁾ vgl. Prof. Dr. A. M. Donner. „Bijdrage tot de discussie over de staatstaak” in „Rechtsgeleerde opstellen van Prof. Dr. H. Dooyeweerd, Aangeboden 1951 blz. 181, Dr. H. van Riessen. Buurtwerk, dorps- en wijkcentra blz. 150 v.v., Prof. Dr. J. J. Loeff. De persoon in de staat in „De mens en de samenleving” blz. 97 v.v.

daarmede dan ook geen ander beleid dan dat, wat haar t.a.v. de verscheidenheid van „richtingen” c.q. „modaliteiten” in eigen kerkverband voor ogen staat.

En wat de verhouding tot Rome betreft zullen wij ons in onze betrekkingen tot de overheid moeten realiseren, dat de wijziging in de situatie, die sinds de 16e eeuw heeft plaatsgevonden, nu de „hervormde” kerk staatsrechtelijk geen geprivilegeerde plaats meer inneemt, in beginsel wel geen verandering kan brengen in haar belijden t.a.v. de roeping der overheid, maar wel verandering *moet* brengen in de wijze waarop de kerk *in feite* telkens weer haar verhouding tot deze overheid bepaalt.

Het conflict met Rome is enerzijds een conflict dat de laatste vragen van het christen-zijn, het belijden der kerk raakt. Maar anderzijds heeft het ook telkens weer bepaalde implicaties juist t.a.v. de gestalte van het openbare leven.

Toch mag dit niet de consequentie hebben dat de overheid zo in dit conflict zou worden betrokken, dat dit een verhindering zou worden haar aan te spreken op haar roeping t.a.v. de behartiging van het algemeen welzijn van het volk.

Dit gezichtspunt heeft consequenties b.v. wat betreft het hervormde beleid t.a.v. de aanvaarding van overheidssubsidies b.v. voor maatschappelijk en cultureel werk, onderwijs enz. Maar ook t.a.v. de aanvaarding van deze subsidies voor de geestelijke verzorging van de krijgsmacht, de inrichtingen van het departement van justitie enz.

Tenslotte is het ook medebepalend als het gaat om de aanvaarding van subsidie voor het onderhoud van de eredienst inclusief de kerkbouw. De grens ligt daar waar de overheid over de kerk zou gaan heersen.

Overigens gelde, in al die situaties, waarin de structuur en het gelaat van het openbare leven als zodanig niet in het geding zijn, dat de hervormde kerk de burgerlijke vrijheid, die zij zelf vraagt, ook aan andere confessies en wereldbeschouwingen laat, als de ruimte waarin zij haar apostolaire opdracht uit de kracht van het geloof heeft te volbrengen.

De grens van deze tolerantie is het protest en het zich niet conformeren om des gewetens wil.

Als illustratie van dit beleid zouden kunnen dienen, enerzijds de voorbeelden die wij al noemden rondom het subsidiebeleid, anderzijds de houding der kerk t.a.v. de opheffing van het processieverbod.

Subsidiariteit?

Een andere illustratie die ook overigens wellicht verhelderend kan zijn, ligt op een heel ander terrein. Bij de pogingen om te komen tot een heroriëntering wat betreft de diaconale taak van de kerk en in verband hiermede in het bijzonder in de discussie rondom het ontwerp-vervanging armenwet, komt telkens weer de vraag naar voren of en in hoeverre het beginsel van de subsidiariteit voor het hervormde beleid aanvaardbaar is.

Deze vraag is van grote draagwijdte, omdat het antwoord dat daarop wordt gegeven in grote mate bepalend is voor de gestalte van de samenleving zowel op nationaal als op internationaal niveau.

Wat het laatste betreft worde b.v. herinnerd aan de poging van neo-integralistische zijde, hier te lande gerepresenteerd door Prof. Zeegers c.s., dit beginsel ook van toepassing te verklaren voor de hulpverlening in de onderontwikkelde gebieden. Het merkwaardige is, dat dit beginsel van de subsidiariteit zowel van protestantse als van rooms-katholieke en humanistische zijde bijval vindt. Men vergeet daarbij echter, dat de manier waarop het in r.k.-kring geïnterpreteerd en toegepast wordt, in strijd is met het hervormde belijden t.a.v. de plaats en de functie van de overheid en dat het daarom ook nooit *zonder meer* het hervormde beleid kan bepalen.

In zijn volledige draagwijdte toegepast zou het betekenen dat de overheid, omdat zij als neutrale overheid geacht moet worden geen geestelijke factoren in haar arbeid tot geldigheid te kunnen en te mogen brengen, eigenlijk geen maatschappelijk werk buiten de strikt sociaal-economische sector („armenzorg”) zou kunnen en mogen verrichten en daarin ook niet zou kunnen medewerken.

Op deze grond zou dit dan primair als een taak van het kerkelijk en particulier initiatief moeten worden beschouwd. Het

komt ons voor dat deze laatste stelling ook van hervormde zijde met bepaalde restricties kan worden verdedigd, maar dat deze restricties anderzijds weer zó ingrijpend zijn, dat het de vraag is of zij het aanvaarden van de subsidiariteit als beginsel nog wel mogelijk maken.

De eerste restrictie is immers dat de principiële neutraliteit en daarmee de principiële onbevoegdheid van de overheid maatschappelijk werk te doen, niet aanvaardbaar is.

De tweede restrictie is, dat de kerk als zodanig maatschappelijk werk alleen kan aanvaarden als een eigen taak, in zoverre dit plaats kan vinden als uitvloeisel van haar diaconale, pastorale en apostolaire opdracht.

Het derde voorbehoud is dat de kerk omdat zij de mens en de samenleving als zodanig bedoelt — omdat zij als zodanig bedoeld zijn in het heil dat van Godswegen in deze wereld is gekomen en bestemd zijn voor Zijn Rijk — altijd naar die vormen van samenwerking zal streven, die haar het best in staat stellen de beloften en geboden Gods in de samenleving tot geldigheid te brengen.

Dit betekent dat de taakverdeling, die zij van geval tot geval voorstaat, niet bepaald dient te worden door een vooropgesteld beginsel, maar door de maatschappelijke situatie en de werksort, waarmee ze heeft te maken. Alleen langs deze weg is het ook mogelijk met behoud van eigen verantwoordelijkheid, grenzen te stellen aan het verschijnsel dat heden ten dage met het begrip „verzuiling” aangeduid wordt. Een begrip overigens, dat ook vaak ten onrechte gebruikt wordt om een neutralistische zienswijze te verdedigen.

Als tweede illustratie zou het hervormd beleid t.a.v. vakvereniging en school kunnen dienen. Hierover is echter al zoveel gezegd en geschreven, dat wij er nu gevoeglijk (voorlopig) het zwijgen toe kunnen doen.

De verklaring van '46 blijft wat het schoolvraagstuk betreft fundamenteel als daarin gezegd wordt:

„Dit (inzicht) betekent t.a.v. het vraagstuk van het onderwijs, dat, hoezeer ook de bewarende en wervende waarde van het christelijk bedoeld is het *bijzonder* christelijk!) onderwijs door

de kerk wordt erkend, tevens in de zaak van de kerstening van ons volk het openbare onderwijs ten volle behoort te worden betrokken en wegen dienen te worden gezocht, waarlangs in dit onderwijs de verhinderingen worden weggenomen en de bodem toebereid, opdat de boodschap van de Bijbel niet slechts als bijkomstigheid aan de orde kome, maar het gehele onderwijs beïnvloede." ¹⁾

Maar zijn wij, nu, na alles wat gezegd is over het oorspronkelijke en voortgaande handelen Gods, over reformatie en reïntegratie, over de kerstening van de samenleving in de zin van de reformatie, niet met wel héél kleine dingen bezig?

Slotbeschouwing.

In zekere zin is dit inderdaad het geval. Ook kleine dingen kunnen belangrijk zijn omdat ze symptomatisch kunnen zijn en in verband kunnen staan met bewegingen en stromingen, die beslissend zijn voor de zin van het leven.

Maar de concrete vragen waarvoor de kerk in het volksleven telkens weer gesteld wordt en die haar er toe dringen te trachten voorlichting en leiding te geven — en zulke vragen zullen zich telkens weer voordoen — mogen haar niet doen vergeten de meest wezenlijke noden, waarin de gespletenheid van ons leven in deze wereld tot uitdrukking komt, onder de ogen te zien.

Als wij daaraan denken moet het ons van het hart dat het leven en werken van de kerk, in het bijzonder ook van de Hervormde Kerk, tot nu toe nog bijna in het niet valt, als wij het confronteren met dat wat zij geloven en belijden mag.

Zij is met veel dingen bezig, die de wereld beroeren. Maar juist t.a.v. de meest ingrijpende zaken is het nog niet tot veel meer dan een „bezig zijn” gekomen.

Wij denken aan de veranderende maatschappij, waarin de technische revolutie van onze tijd met verschijnselen als glijdende werkweek en automation in de industriële sfeer, herver-

¹⁾ Zie Documenten, blz. 26.

kavelingen en mechanisatie in de agrarische sfeer, problemen oproepen die het zedelijke en geestelijke leven ten diepste raken.

Wij denken aan de opbouw van een „verantwoordelijke samenleving”. Wij denken aan de vragen, waarvoor wij worden gesteld door de opbouw van de Europese volkerengemeenschap.

Wij denken aan het vraagstuk van de kernwapenen en van de internationale verhoudingen in het algemeen, die juist in deze dagen beklemmend acuut zijn geworden.

Zo zouden wij kunnen voortgaan.

De verantwoordelijkheid voor het beleid, dat moet worden gevoerd om een weg te vinden in de veelheid van problemen, die op al deze gebieden zich voordoen, berust in laatste instantie bij de mannen en vrouwen, die op maatschappelijk, economisch, cultureel en politiek terrein elk op hun plaats de hun toegevallen taak hebben te volbrengen. Voor de christenen onder hen is het niet alleen een taak, die hun toegevallen is, maar ook een opdracht, die zij in een hogere verantwoordelijkheid hebben te volbrengen.

Maar de kerk „die de functie heeft, om zowel het instrument te zijn van Gods wil in de geschiedenis, als van de aanvankelijke verwerkelijking van het leven in Zijn Koninkrijk op aarde” ¹⁾ kan en mag hen daarbij niet eenzaam laten.

Zij zal met hen en vóór hen al de, tegelijk fascinerende en beklemmende, vragen, waarvoor zij zich in de wereld gesteld zien, hebben te doordenken en naar de uitwijzing van Gods beloften en geboden, hen met haar aanwijzingen en raadgevingen, maar als het moet ook met haar waarschuwende vermanende woord, hebben te begeleiden.

De hervormde kerk weet daarbij dat vele van de meest dringende vragen, die zij, als zij zich van de taak tracht te kwijten, ontmoet, zo wereldomvattend zijn, dat een internationaal, oecumenisch beraad, met behoud van eigen verantwoordelijkheid, niet kan worden gemist.

Zij weet ook, dat daarbij aan de hervormde kerken in de

¹⁾ Rapporten Evanston. uitg. Boekencentrum N.V. blz. 36.

oecumene een bijzondere en juist in onze tijd steeds duidelijker wordende bijzondere verantwoordelijkheid toevalt, omdat zij wordende verantwoordelijkheid toevalt, omdat zij krachtens hun confessie er altijd krachtig aan hebben vastgehouden, dat de kerk het soevereine Woord Gods heeft te bedienen als een Woord waaronder kerk, overheid en volk zich hebben te stellen.

Nogmaals: wat hebben wij daar nog beschamend weinig van terecht gebracht. Hoezeer zijn wij nog in de netten van een wereldgelijkvormig conformisme gevangen. Hoe zwak is onder ons nog het besef van de roeping van de kerk, van de christelijke gemeenschap, in deze snel veranderende wereld. Geloven wij wel echt in de winnende en overwinnende kracht van het Evangelie en in de komst van het Rijk van God, waarin zijn voortgaand werk, dat nu nog in de verborgenheid geschiedt, in de openbaarheid zal treden en de zin van de schepping zal worden volbracht?

Het zijn allemaal vragen, die ons teruggedrijven in het binnenste van het heiligdom. Daar is Christus zelf in Zijn Woord en in de tekenen van Zijn gebroken lichaam en Zijn vergoten bloed om temidden van de dood waarmee wij in het leven zijn ontvangen, ons Zijn leven te schenken.

Zo worden wij losgemaakt uit de beklemming van onze verantwoordelijkheden en weer gesteld in het geloof, dat ons vrij maakt, om Gods werk in deze wereld te dienen.

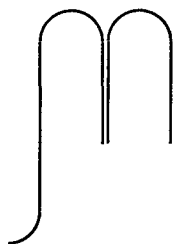
„BESTAANSRECHT VAN CHRISTELIJKE POLITIEKE PARTIJEN”.

De aandacht van de lezers zij er op gevestigd dat het vervolg op het artikel „Bestaansrecht van Christelijke politieke partijen”, van de hand van Prof. Dr A. A. van Ruler, voorkomende in het nummer: 3e jaargang - januari 1958 - nummer 2, tot onze spijt niet in dit bijzondere nummer kon worden opgenomen, doch in het eerstvolgende nummer zal worden geplaatst.

De redactie.

Alleen een groter aantal leden geeft
mogelijkheden ons blad uit te breiden.

Spreek met anderen over deze uitgave, daar-
door werkt U mee aan de verbreiding van
de C.H. - beginselen en de uitbouw van
ons blad.



**aak Uw vrienden attent
op ons blad**

Nog beter,
geef hen dit nummer ter inzage.

**Ook kunt U ons adressen opgeven
waar wij propaganda-nummers
heen kunnen sturen.**

Zojuist verscheen: „EEN GETUIGENIS"

Waarom wij C.H. zijn en blijven, met de volgende medewerkers:

Prof. dr. Th. L. HAITJEMA, Mr R. POLLEMA, Prof. dr. G. C. van NIFTRIK, Mr. G. VIXSEBOXSE,

Ds. S. KOOISTRA, Dr. ir. G. A. KLUITENBERG, Ir. M. A. GEUZE,

Jkvr. mr. C. W. I. WITTEWAALL van STOETWEGEN, H. KIKKERT.

Ondergetekende wenst te ontvangen rechtstreeks van de uitgever

of door bemiddeling van boekhandel

..... ex „Een Getuigenis". Waarom wij C.H. zijn en blijven.
à f 1.85 per ex.

Naam:

Straat:

Woonplaats:

Handtekening:

Ondergetekende *)

wonende

te

a) wenst toe te treden als donateur van de Jhr Mr A. F. de Savornin
Lohmanstichting tegen betaling van f contributie per jaar.

b) abonneert zich hierbij op het „Christelijk-Historisch Tijdschrift" te-
gen de abonnementsprijs van f 3,75 per jaar.

Betaling zal plaats hebben door storting of overmaking op gironummer
60.45.00 t.n.v. Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman Stichting, Den Haag,
onder vermelding van *donateur* Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman Stich-
ting of *abonné* Christ. Historisch Tijdschrift.

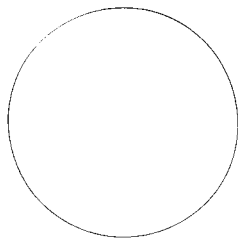
..... 1958.

(Handtekening)

Invullen liefst met blokletters.

Doorhalen wat niet wordt verlangd.

Kan ongefrankeerd
zonder nadere adresaanduiding
worden verzonden



Antwoordkaart
Machtiging no. 560
Den Haag



Uitgeverij Van Keulen N.V. Houtzagerssingel 76 Den Haag

Kan ongefrankeerd
zonder nadere
adresaanduiding
worden verzonden

Machtiging 560

Uitgeverij
VAN KEULEN N.V.
Houtzagerssingel 76 - Den Haag
Tel. 334073

'S-GRAVENHAGE

Homiletica

Het bekende blad **Homiletica** zal thans door onze uitgeverij worden verzorgd.

Tal van predikanten gebruiken deze uitgave bij het maken van hun preken.

Zij doen hun winst met de aanwijzingen en de kritiek, die hierin worden gegeven.

Het ligt in de bedoeling de inhoud van dit tijdschrift nog meer aan te passen aan de bijzondere eisen, die de prediking in onze tijd stelt.

Abonnementsprijs f 4.50 per jaar.
Verschijnt 5 maal per jaar.

Uitgeverij van Keulen N.V.
Houtzagerssingel 76
Den Haag

Vraag ook eens inlichtingen over onze reeks „EXEGETICA”

CHRISTENDOM EN NATIONALISME

Welke houding hebben de christelijke kerken en
volken tegenover het nationalisme ingenomen?

De volgende historici hebben hierover
in deze bundel hun antwoord
gegeven:

PROF. DR J. BARENTS

PROF. DR W. H. GISPEN

DR G. P. VAN ITTERZON

PROF. DR GEZINA H. J. v. d. MOLEN

PROF. DR M. C. SMIT

PROF. DR H. SMITSKAMP

PROF. DR W. C. VAN UNNIK

Gebonden in linnen band, 168 pagina's, formaat 16 x 24 cm

Prijs f 8.90



UITGEVERIJ VAN KEULEN N.V. — DEN HAAG

3e JAARGANG - JULI 1958 - NUMMER 4

CHRISTELIJK HISTORISCH TIJDSCHRIFT



DRIEMAANDELIJKSE UITGAVE VAN DE
JHR MR A. F. DE SAVORNIN LOHMANN STICHTING

CHRISTELIJK HISTORISCH TIJDSCHRIFT

3e JAARGANG • JULI 1958 • NUMMER 4

Het Bestuur van de Jhr Mr A. F. de Savornin Lohman Stichting is als volgt samengesteld:

Dr. I. N. Th. Diepenhorst, *voorzitter*, Epe — Mr. Dr. J. van Bruggen, *penningmeester*, Heemstede — Dr. P. A. Elderenbosch, Amersfoort — Mevr. Mr. T. Grootij-van Boven, Amsterdam — Dr. Ir. G. A. Kluitenberg, Oegstgeest — Dr. C. H. Schouten, Oudewater — Mr. W. de Bruijn, *secretaris*, Voorburg.

Vaste medewerkers van het „Christelijk Historisch Tijdschrift”: Lt.-Generaal b.d. M. R. H. Calmeyer, 's-Gravenhage — Mr. J. W. U. Doornbos, 's-Gravenhage — Ir. M. A. Geuze, Poortvliet — Mej. Mr. E. A. Haars, Breukelen — Prof. Dr. Th. L. Haitjema, Groningen — Drs. J. W. van Hulst, Amsterdam — C. J. van Mastrigt, Zeist — Prof. Dr. G. C. van Niftrik, Amsterdam — Drs. J. W. de Pous, 's-Gravenhage — Drs. A. D. W. Tilanus, Arnhem.

REDACTIE-ADRES:

Mr. W. de Bruijn, den Burghsiraat 4, Voorburg.

ADMINISTRATIE-ADRES:

Wassenaarseweg 7, Den Haag, Telefoon 77.67.98.



UITGEVER:

Uitgeverij Van Keulen N.V., Houtzagerssingel 76, Den Haag, tel. 334073*
Alle opgaven van abonneementen en adreswijzigingen uitsluitend te zenden aan het administratie-adres: Wassenaarseweg 7, Den Haag. Advertentie-opdrachten aan de uitgever.

Abonnementsprijs f 3,75 per jaar, bij vooruitbetaling. Donateurs van de Jhr Mr de Savornin Lohman Stichting (minimum contributie f 5,— per jaar) ontvangen het blad gratis. Giro-nummer t.n.v. Jhr Mr A. F. de Savornin Lohman Stichting, Den Haag: 60.45.00.

Inhoud van dit nummer:	pag.
Herinnering en Verwachting, Dr. P. A. van Elderenbosch . . .	1
Bestaansrecht van Christelijke politieke partijen (slot), A. A. van Ruler	6
De landbouw en de ruimtelijke ordening, Ir. M. A. Geuze en Dr. W. H. Ubbink	16
Artsenproblemen; Moeilijkheden door mogelijkheden, W. J. Royaards	27

De Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohmanstichting gedenkt met dankbaarheid het 50-jarig bestaan van de Christelijk-Historische Unie en publiceert naar aanleiding hiervan in haar tijdschrift een deel van de rede welke op de 9e juli in de wijdingsdienst in de Domkerk te Utrecht werd uitgesproken door

DR. P. A. ELDERENBOSCH

HERINNERING EN VERWACHTING.

Toen Winston Churchill na afloop van de Battle of Britain, de reeks zware luchtgevechten boven Engeland in de zomer van 1940, een rede hield, sprak hij daarin de gevleugelde woorden uit dat „zelden in de geschiedenis zo velen zo veel aan zo weinigen te danken hadden gehad”. Toch is het juist het eigenaardige in de historie dat de weinigen steeds weer zo ontzaglijk veel voor de velen betekend hebben. Het belang van historische gebeurtenissen is zelden evenredig aan het aantal mensen dat er een aktieve rol in gespeeld heeft. De loop van de geschiedenis wordt niet bepaald door de massa's, de millioenen, de horden — maar door God. Door die God die het steeds weer de moeite waard gevonden heeft Zijn daden door de weinigen te laten volbrengen. Het boek dat het geheim van de geschiedenis, zijn wezenlijke achtergrond en perspektief onthult, de Heilige Schrift, spreekt daarvan op vele bladzijden. Wanneer wij daarin teruggevoerd worden naar de beginperiode van de vele eeuwen waarin van het midden-Oosten uit vorm en inhoud werd gegeven aan een brede kring van landen en volkeren waarbij ook ons land en ons volk behoren, dan horen we dat niet de Babylonische of Egyptische beschavingen de hoofdrol daarin hebben gespeeld. Maar wel het feit dat één enkel mens, Abraham, geroepen werd door de levende God en gehoorzaamde. Het is van een ongehoord verstrekkende betekenis geweest dat hier een man verstaan ging dat het leven niet gebaseerd is op mythen en de staat niet gegrondvest is op de machtsverhoudingen van het natuurlijke leven. Velen van zijn tijdgenoten hebben er waarschijnlijk de schouders over opgehaald, er zullen lachers en spotters geweest zijn en mensen die getwijfeld zullen hebben

aan zijn gezond verstand. Maar wie de grote lijn van de bijna veertig eeuwen die sedertdien verlopen zijn overziet, zal moeten erkennen dat een man als Abraham en de weinigen die zijn nakomelingen zijn en als zijn geestelijke nazaten gerekend mogen worden, meer hebben bijgedragen aan een konstruktieve oplossing voor de problemen van mensheid en wereld dan alle anderen bij elkaar.

Op de dag waarop wij het vijftigjarig bestaan van de Unie gedenken, zien wij niet terug op door ons ontketende massabewegingen, evenmin op een door ons geperfectioneerd politiek systeem. De vijftig jaren C.H.U. hebben iets laten zien van het feit dat het getuigenis van het Evangelie op het staatkundig terrein een zaak van weinigen is geweest, die sterk beseft hebben juist in deze arbeid wat het betekent om „vreemdelingen en bijwoners” te zijn op deze aarde.

En na deze vijftig jaren wijzen wij niet op een reeks spektakulaire successen, maar het vergaat ons als Abraham die in zijn leven de vervulling der beloften niet aanschouwde dan in spaarzame tekenen, die van zijn nakomelingschap dat zijn zou als de sterren des hemels niet meer aanschouwde dan zijn ene zoon en van het beloofde land niet meer in bezit kreeg dan een akker voor het graf van zijn vrouw. En wanneer wij van deze mijlpaal uit verder gaan dan doen we dat niet met de gedachte dat wanneer we enkele organisatorische moeilijkheden eens even overwinnen we onze tienduizenden wel kunnen verslaan en ons breed zullen maken in de vormgeving van onze staat. Wij gaan voort in vertrouwen op de beloften, in gehoorzaamheid aan onze opdracht, in ootmoedige erkenning van onze eigen zwakheid, maar ook — en weer denken wij aan Abraham — in de verwachting van de stad die fundamenten heeft waarvan God de bouwmeester is.

De brief aan de Hebreëen, die ons stelt voor de reeks van geloofsgetuigen in wier zwakheid Gods kracht werd volbracht, brengt als het meest karakteristieke van Abraham naar voren zijn geloof, d.w.z. zijn vertrouwen op de levende God, zijn gemeenschap, zijn gesprek met Hem die zo geheel anders is dan de goden die deze wereld kent. En als het meest karakteristieke

van dat geloof wordt gewezen op de verwachting die er bij Abraham leefde. Hij zag uit naar de stad Gods, naar het Rijk waarin Gods schepping zou zijn verheerlijkt en Zijn beloften vervuld en voleindigd zouden zijn. Abraham leefde in de tijd dat de stad Babel, de metropolis van die wereld, als centraal punt het „E-temen-an-ki” had, het „huis van de verbinding van hemel en aarde”. Dat was het symbool van een in zichzelf gesloten, statische godsdienstige zowel als politieke orde. De bouw van tempel en stad was een poging de laatste werkelijkheid, een heilsstaat, te bereiken, het kwaad te overwinnen door menselijke techniek en wetenschap, door gezond verstand en machtspolitiek.

Het zijn niet alleen de Babyloniërs geweest die het zo geprobeerd hebben. Dit streven is de geschiedenis door in vele variaties naar voren gekomen. En tot vandaag aan de dag de grote verzoeking van alle politieke arbeid. Wanneer Kaj Munk, de bekende Deense auteur wiens leven in het laatste oorlogsjaar door een Duitse kogel werd afgesneden, in zijn studententijd in de buurt van Kopenhagen een landdag meemaakt van de politieke partij die reeds jaar en dag in Denemarken de meerderheid bezat, beschrijft hij met pijnlijke verschriktheid wat hij er heeft gezien. De mensen hebben hun doel bereikt, de sociale wetten zijn volledig in werking. Goedgeklede arbeiders zitten met een stevig belegde boterham en met ranjaflesjes op het gras te picnicken. Ergens in de verte spreekt de voorzitter zijn jaarrede uit. Maar niemand luistert, geen mens interesseert zich er meer voor. Es war erreicht. . . . En zo kan het onder ons ook zijn en nog hoe langer hoe meer worden. We hebben het evenwicht wel zo wat gevonden tussen werkgever en werknemer, alle partijen denken sociaal, de 1e mei vieren we met kerkdiensten, men heeft zich neergelegd bij de ontkerstening van de school en bij het feit dat de kerken als genootschappen keurig in de ijskast zijn gezet. We hebben internationaal ook een zeker evenwicht bereikt en we moeten wel coëxisteren omdat oorlogen niet meer rendabel zijn. En dus bouwt men met idealisme voort aan de opbouw van een verenigd Europa en een gestroomlijnde Atlantische wereld of aan een Nederland dat een keurig evenwicht

gevonden heeft tussen hemel en aarde. Daar willen we geen hatelijkheden over zeggen want er moet gewerkt worden en de nationale en internationale vrede is een te hoog goed dan dat we er een sneer op zouden geven. Maar mensen als Abraham hebben er toch moeite mee, want die verwachten een nieuwe hemel en een nieuwe aarde. De grote Russische filosoof Wladimir Solowjow heeft aan het begin van deze eeuw zijn „Vertelling van de Antichrist” geschreven en daarin verteld van de „sterke man” die hij in deze eeuw voorzag na de bezetting van Europa door de Chinezen. Een politicus zonder weerga die in korte tijd het oorlogsvraagstuk en het sociale probleem weet op te lossen plus alle andere politieke kwesties die tot dusverre moeilijkheden veroorzaakt hadden. En in deze nieuwe orde kreeg de Kerk ook een fatsoenlijke plaats en een aardige subsidie, zodat ook de Christenen met veel plezier hun steun aan deze wereldheerser gaven. Alles gaat prachtig totdat de Moskouse patriarch en de Roomse paus en een Lutherse professor inzien dat dit allemaal erg mooi is maar volkomen aards en werelds en menselijk, en dat men hier de levende God buiten houdt. En in de strijd die er dan losbrandt komt Christus weder en dan blijkt het dat de verlossing van de mens nooit langs politieke weg geschiedt maar alleen door Gods herscheppende daad.

Zij die met Abraham de stad verwachten waarvan God de architect is, zullen niet weerhouden worden om nuchter en zakelijk mee te werken aan hetgeen er in dit land en in deze wereld politiek gedaan kan worden. En als het goed is zullen ze door de liefde hierin vindingrijker en zakelijker zijn dan wie ook. Maar zij bouwen geen luchtkastelen, zij hopen tekenen te mogen oprichten van het Rijk dat God beloofd heeft — een belofte die in Christus is vervuld en eenmaal zal worden voleindigd.

En omdat we deze voleindiging niet verwachten van menselijke handelingen en systemen, maar van het wonder dat zich voltrekt waar in Gods heilige Kerk de dingen van gedaante gaan veranderen, waar de menselijke stem mag worden tot het Woord Gods dat scheppend werkt, waar brood en wijn mogen worden tot een kracht die de macht van den boze verdrijft, zul-

len wij in ons staatkundige leven vreemdelingen en bijwoners blijven. Zonder het ideaal van een christelijke cultuur zoals die in deze Domkerk en in zovele andere middeleeuwse kathedralen belichaamd zijn, zonder wensdromen van een *betere* maatschappij waar de politieke stelsels van onze dagen van doordrenkt zijn, gaan wij ook na ons vijftigjarig jubileum voort, als Abraham bereid de tentpinnen weer uit te rukken waar dat nodig is om mobiel te blijven op de weg naar de *volmaakte* stad waarin de koningen der aarde hun heerlijkheid zullen brengen, waarvan de poorten nimmer gesloten zullen zijn, waarin niets onreins zal binnenkomen, waar de volkeren zullen wandelen bij haar licht. (Openb. 22).

BETALING CONTRIBUTIE EN ABONNEMENTSGELD

Gaarne vestigen wij er de aandacht op dat de donateurs, die de contributie voor het boekjaar 1957—1958 nog niet hebben voldaan en de abonné's, die voor dit boekjaar nog geen abonnementsgeld betaalden, daartoe alsnog in de gelegenheid worden gesteld tot 1 september.

Het verschuldigde bedrag wordt gaarne tegemoet gezien op de postrekening van de Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohmanstichting te 's-Gravenhage, no. 604500.

Na 1 september zullen wij ons genoodzaakt zien over het verschuldigde bedrag verhoogd met inningskosten per postkwitantie te beschikken.

De abonnementsprijs bedraagt *f* 3.75 per jaar; het minimum contributie-bedrag *f* 5.—.

BESTAANSRECHT VAN CHRISTELIJKE POLITIEKE PARTIJEN (Slot)

Maar nu moet het gaan over de derde en de vierde mogelijkheid. Zal men kiezen voor de doorbraak (mèt christelijke werkverbanden) of voor de aparte organisatie van de christenen?

Om op dit punt tot meer helderheid te komen, zal men op z'n minst de volgende vier vragen moeten overwegen.

Daar is in de eerste plaats de fundamentele vraag: welke is de taak en de functie van een politieke partij? Naar mijn inzicht heeft zij — als organisatie van de mondige (christen) mens! — mede te werken in: ten eerste het zoeken van de (heilzame!) waarheid en ten tweede het inrichten van het leven vanuit deze waarheid. Zij participeert dus op haar manier in de taak van de prophetie (het uitspreken van de waarheid) en in de taak van de heiliging (het inrichten van het leven vanuit de waarheid). Dat zijn taken van de kerk. Men doet er beter aan, te zeggen: dat zijn werkzaamheden van de Heilige Geest. Maar in dit werken van de Geest is de kerk als instrument opgenomen. En dan ook de mondige mens. Daarom zal de kerk niet het monopolie van de prophetie en de heiliging moeten willen hebben. Zij zal moeten bedenken, dat er ook mondige (christen) mensen zijn en dan ook partijen. Daarvoor zal zij plaats moeten laten. En zij kan zich van het daardoor opgeworpen probleem niet afmaken, door te beweren, dat politieke partijen alleen bezig zijn met puur praktisch-technische regelingen, waarbij het alleen aankomt op deskundigheid en zakelijkheid. Achter elke politieke regeling steekt een visioen. Elk politiek woord heeft een gehalte van prophetie. Elke politieke daad heeft een gehalte van heiliging. Het staatsleven is te ingewikkeld, het raakt ook te intiem de edele delen van het leven, het is ook in zichzelf té heilig dan dat men hier alleen met een geestelijk-grauwe deskundigheid en zakelijkheid zou kunnen volstaan. Een politieke partij, een kamerfractie staat — als het

er op aankomt — dichter bij een stel propheten dan bij een stel ingenieurs!

Daar is in de tweede plaats de vraag: moet men in het staatkundige leven een zo groot mogelijke eenheid wensen om zo de eenheid van de natie te bewaren? En betekent dat ook, dat men één politieke partij moet wensen en willen? Onuitgesproken en onbewust werkt dit denkbeeld mijns inziens sterk in de doorbraak-beweging sinds de bevrijding. Is zo'n eenpansmaaltijd gezond voor een democratische samenleving? Veronderstelt deze niet wederzijdse critiek? En moet de eenheid der natie werkelijk in deze numerieke, organisatorische zin worden verstaan? Het wil mij voorkomen, dat wij in de doordenking van deze vragen rondom de verhouding van de politieke partij en de natie nog sterk aan kinderziekten lijden. Dat is merkwaardig na zo lange tijd van democratische praktijk. Maar het kan ook zijn, dat in deze eeuw voor het eerst de volle problematiek van de idee der democratie aan het licht komt: nu zij niet meer zo kan steunen op de christelijke tradities van ons volk. Met name bij de hervormde deelnemers aan de doorbraak gaan deze kinderziekten met ernstige koortsverschijnselen gepaard. Zij leven — al bestrijden zij dit in hun koorts ook nog zo heftig — uit de visioenen van de volkskerk en de theocratie. Deden zij dat niet, dan konden zij beter de Hervormde Kerk als aparte kerk opheffen. Zij zijn dan ook hartstochtelijk tegen de verzuiling van het volksleven. Zij houden vast aan de eenheid der natie. Zo motiveren zij hun doorbraak graag kerkelijk en theologisch. Maar als men dit denkbeeld van de eenheid der natie zo ondoordacht projecteert op het vlak van de parlementaire democratie, krijgt men — merkwaardigerwijze — de dictatuur van de ene partij. Naar het pathos en de innerlijke habitus van de mensen van de doorbraak zuchten wij nu reeds tien jaar onder deze dictatuur. De moeilijkheden, welke iemand als Hoedemaker vanuit zijn theocratische visie op de eenheid der natie met het denkbeeld van de politieke partij had, zouden ons hier voorzichtiger kunnen maken. Er liggen dan ook in veel hervormde pleidooien voor de doorbraak verschrikkelijke drogredenen verscholen.

Daar is in de derde plaats de vraag: als men er van uitgaat

dat in een democratisch staatsleven de wederzijdse critiek van fundamentele betekenis is en dat er dus méér dan één partij behoort te zijn, is het dan juist, dat differentiatie alleen aanvaardbaar is op grond van verschillen in sociaal-economisch opzicht? Men zou dan in hoofdzaak een twee-partijen-stelsel krijgen, ingedeeld volgens het geliefkoosde schema: conservatief of vooruitstrevend. Als men dit puur neemt, zou men dus de deelneming van de staatsburger aan de publieke zaak teruggedrukken op het niveau van het particuliere materiële belang. Is een mens werkelijk zuiver en alleen uit eigen belang conservatief? En ook zuiver en alleen uit eigenbelang progressief? Men zal inzien, dat dit te dwaas is, om los te lopen. Reeds terzake van de sociale en de economische vragen spelen morele, ethische, religieuze, wijsgerige inzichten in wezen en bestemming van de mens, de samenleving en de geschiedenis een rol. Bij verschillende opvatting aangaande de taak en de grenzen van de staat is het al heel duidelijk, dat men niet slechts met een belangenstrijd heeft te doen. Het is trouwens over de hele linie van groot gewicht voor de gezondheid van de democratie, er over en weer aan vast te houden, dat het in de politieke strijd niet alleen gaat om belangen van personen en groepen, maar om de wáárheid in het leven van enkele en gemeenschap. Daarom heeft het naar mijn inzicht ook iets goeds, als in één partij vooruitstrevenden en conservatieven samengaan. Dat is niet puur onnatuurlijk. Het heeft in ieder geval dit voor, dat zo de factoren „belang” en „materieel belang” tot hun ware proporties worden teruggebracht. En met zekerheid zal men kunnen zeggen, dat elke politieke partij die haar naam waard is, rust in een heilig visioen. Zij is geen belangen-, maar een beginselenpartij.

Daar is in de vierde plaats de grote vraag: ligt in het christendom een eigen staatsleer en een eigen maatschappijleer opgesloten? Welke betekenis heeft het, als wij zeggen, dat Jezus Christus Heer en Heiland, ook van en voor de wereld èn van en voor het gehele aardse leven, is?

Kan dat alleen maar betekenen, dat hij ons een impetus en inspiratie, een aandrift geeft, om concreet bezig te zijn in de wereld — zonder dat hij ons op enige wijze aangeeft, wát wij

daar hebben te doen? Of betekent het, dat de enkele christenmens in horigheid aan hem in elk ogenblik het Gebot der Stunde heeft af te wachten — zonder enige historische gegevenheid en zonder enige concrete uitgebreidheid van dit gebod, dus hyperbevindelijk, op het mystieke af? Of ligt er ook een taak, om vanuit het geheel van de Heilige Schrift met de verlichte christelijke rede en te rade gaande met de traditie der christenheid het heil en het recht des Heren uiteen te leggen (met grote flexibiliteit in het historische proces, dus in elke nieuwe situatie weer anders) in een aantal lijnen voor de samenleving? Krijgt Christus gestalte in het denken, het ethos, het hart, de maatschappij, de cultuur, de staat of niet? En hebben de staat, de cultuur enz. dit nodig of niet? Is Christus eigenlijk wel de hoop der wereld? Men zal bij de beantwoording van deze vragen niet over het hoofd mogen zien, dat de geschapen werkelijkheid en de redelijke mens er ook zijn en ook iets, zelfs veel, betekenen. Christus is niet alles! Maar kan de redelijke mens de geschapen werkelijkheid zonder Christus, zonder de bijzondere openbaring aan? Ik zou zeggen: in technisch, wetenschappelijk en aesthetisch opzicht ja. Daar kunnen wij het tot op aanzienlijke hoogte zonder Christus stellen. Maar ook in ethisch en mystiek, in zedelijk en wijsgerig, in politiek en sociaal opzicht? Vertrouwen de doorbraak-christenen op deze terreinen niet té veel op de krachten van de natuurlijke theologie of van de christelijke restanten van het gekerstende Europa of van de objectieve betekenis van het werk van Christus?

Deze vier vragen zal men in ieder geval moeten overwegen, als men een keuze maakt voor of tegen de aparte christelijke politieke partij.

Wij kunnen nu, met deze vragen in het hart, de voor- en nadelen van de beide mogelijkheden in ogenschouw nemen.

XIII.

Als voordelen van de christelijke politieke partij moet in ieder geval het volgende genoemd worden.

In de eerste plaats heeft men, wanneer men een christelijke

politieke partij heeft, een organisatie, waarin men zich regelmatig gemeenschappelijk kan bezinnen op de principiële en praktische vragen van staat en maatschappij vanuit de openbaring en waarin men dus kan medewerken aan de opbouw en permanente ombouw van een eventuele christelijke staats- en maatschappijleer. Men wordt daarin niet gestoord door allerlei interne, tactische overwegingen binnen de eigen partij, zoals met een christelijk werkverband in een grotere partij wel het geval moet zijn. Bovendien kan men een apparaat opbouwen en deskundigen vrijstellen, welke geheel gericht kunnen worden op deze doordenking van de vragen. Daarvoor heeft men dan het geld.

In de tweede plaats moet overwogen worden, dat de moderne democratie bij alle goedwillendheid en openheid van alle deelnemers jegens elkaar ook een politieke machtsstrijd is. Aan de fatale heerschappij van het getal ontkomt men niet — tenzij men valt in de nog veel fatalere heerschappij van de idee of het zwaard (in de dictatuur). Nu is het moderne bewustzijn in zijn algemene teneur bezig, het christelijke kopje onder water te houden en te verdrinken. Het kan met „God” en met de „openbaring” niets aanvangen. Men vraagt zich af, of de christelijke partij niet in de reeds geschoten bressen moet gaan staan of althans als teken aanwezig moet blijven. Of moet men dat algemene, moderne bewustzijn zijn gang maar laten gaan in zijn fundering en uitbouw van de staat en de cultuur vanuit de vanzelfsprekende veronderstelling, dat men daarin natuurlijk van God en van zijn Woord kan afzien? Kan een algemene partij anders? En kunnen christenen in een algemene partij zich aan deze enorme veronderstellingen onttrekken? Is het soms ook een *goede zaak*, als „Christus” helemaal onderduikt en verdwijnt in het incognito van het moderne „religionslose” leven?

In de derde plaats kan men als christelijke politieke partij opkomen voor de belangen van de christenen, hun organisaties en de kerk in de staat en de samenleving. Men moet naar mijn inzicht niet doen, alsof deze instanties geen specifieke belangen, ook van zuiver wereldse aard, hebben. Men moet ook niet doen, alsof men daarvoor niet zou mogen opkomen. Dat ware toch

doperse dweperij! Met name is hier van belang de relatie tussen de christelijke politieke partij en de christelijke organisaties op paedagogisch, maatschappelijk, sociaal en cultureel gebied. Vóórdat men overgaat tot opheffing van het denkbeeld „christelijke politieke partij” moet men zich in ieder geval afvragen, of men het denkbeeld „christelijke organisatie” ook kan opheffen. Kunnen de christelijke school, de christelijke radio enz. enz. zonder de bescherming van de christelijke partij? Of hebben ze deze bescherming niet nodig? Is de moderne democratie werkelijk zo menselijk, dat ze daaraan nooit zal raken? Vertoont bijvoorbeeld het moderne humanisme niet een dusdanig dédain tegenover die christelijke duisterlingen, dat uit de verlichte idee der humaniteit vroeg of laat zo maar verdrukking van de christenheid in haar culturele activiteit kan volgen?

In de vierde plaats valt nog te bedenken, dat Rome in Nederland voorlopig stellig zeer straf georganiseerd blijft, ook politiek. Zijn niet-christelijke politieke partijen ook maar bij benadering in staat, te bevroeden, welke problemen daarmee op de tafel worden gelegd? En moet men niet uitdrukkelijk opkomen voor de betekenis van de Reformatie in de Nederlandse staat en het Nederlandse volksleven? Is het gewenst, dat de rooms-katholieke partij de enige confessionele partij is? De clericalisering van het leven zou er zonder enige twijfel zijde bij spinnen.

XIV.

Als nadelen van de christelijke politieke partij kan het volgende genoemd worden.

Men vereenzelvigt God en Christus gemakkelijk met de politiek-culturele gestalte, die zij krijgen en vooral die zij gekregen hebben. Dit gestalte krijgen gaat op de wijze van een aparte christelijke politieke partij misschien te opzettelijk en te uitdrukkelijk. Moet het ook wat ongemerkter gaan, vanuit de diepe bronnen van het feitelijk geleefde leven? Dat is de moeilijkheid! Het denkbeeld „politieke partij” heeft nu eenmaal dat opzettelijke en uitdrukkelijke als zodanig aan zich.

Bovendien worden het christendom en daarmee het heil en het

evangelie heel gemakkelijk verstaan als een belang en als een zaak van de christenen. De universaliteit van de boodschap van het evangelie, waarvan de kerk de draagster is, verbleekt door het optreden van aparte christelijke politieke partijen. Toch overdrijve men dit ook weer niet. Want hier ligt de grote drawback van het moderne bewustzijn in het algemeen: God is reeds lang geworden tot een concept van sommige mensen. Daaraan ontkomt men niet, ook al schaft men de christelijke partijen af.

Er zit ook iets hachelijks in, dat men door de aparte partijenformatie als christenen in de onwezenlijke hoek van het christendom wordt gedrongen. Alsof men alleen maar christen was! Bijvoorbeeld nauwelijks meer Nederlander of Europeaan. En in het geheel niet meer mens, die met zijn rede in de geschapen werkelijkheid staat. Dat geeft dan aanleiding bij de christenen tot die schromelijke, om niet te zeggen waanzinnige overschatting van de betekenis van de bijzondere openbaring, welke tegenwoordig onder protestantse christenen gebruikelijk is en waarvan de theologie van Barth een exponent is. Wat meer gematigdheid en wat meer natuurlijkheid zullen ons deugd doen.

Dan is er ook nog dit ernstige bezwaar: eenmaal in de aparte organisatie gelooft men het wel, men wordt gezapig en bezint zich niet eens meer. Of is het geen gezapigheid, wat we om ons heen menen te bespeuren? Ligt de onvruchtbaarheid van de christelijke politieke partijen soms daaraan, dat die hele idee van een eigen christelijke staats- en maatschappijleer één grote fictie is?

Ook blijft de vraag: wat wil men als christelijke politieke partij met de staat — gesteld, dat men het regeringskasteel heeft veroverd? Kuyper kon bij deze vraag terugvallen op het denkbeeld: alleen maar gemene gratie, versterkt door de invloeden van de particuliere genade en daarom alleen maar de tradities van het historisch-gekerstende Europa voortzetten. Daarom kon hij beweren, dat de overwinning van de christelijke partij de tolerantie niet in het minst zou aantasten. Het wil mij voorkomen, dat door het opkomen van het moderne humanisme, dat zo ruig met Europa breekt, deze vragen enige graden moeilijker zijn geworden.

Tenslotte: welke is de les van de geschiedenis van de laatste honderd jaar? Is er in de christelijke politiek niet verbazend veel gekrakeel geweest? Was er een gunstig klimaat voor de bezinning op de waarheid? Heeft men niet op barbaarse manier met de bijbel gesold? Is men niet dikwijls eenvoudig achter de ontwikkeling aangelopen? Heeft men de buitenstaanders niet afgeschrikt, eerlijk menende mensen de christennaam ontnomen, het verval van het kerkelijk leven bevorderd? Is er thans, na de doorbraak, niet veel meer openheid voor het christelijke geloof bij de neutrale organisaties en pers en in het gehele volksleven? Dit zijn enkele vragen van praktische aard. Als men ze echter op zich laat inwerken, is men er niet zo gauw mee in het reine.

XV.

Als voordelen van het binnentreden als christenen — al of niet in werkverbanden georganiseerd — in een algemene partij kan op het volgende gewezen worden.

Men wordt permanent gedwongen tot de bezinning, omdat men in de discussie staat. De vraag is daarbij natuurlijk wel, waarop men zich bezint. In welke zin brengt men de erkenning van Christus mee in de algemene partij? Maar dat het een enorme taak is, welke men op zich neemt, is in ieder geval duidelijk. In het tegenwoordige klimaat van denken nog iets van Christus ter sprake te brengen, is niet zo eenvoudig.

Een ander voordeel ligt daarin, dat men duidelijk demonstreert, dat men, ook als christen, ten volle in de wereld staat en dat het evangelie voor alle mensen is. Te zeggen, dat men in een algemene organisatie zo uitstekend kan evangeliseren, is stellig geen toereikende argumentatie voor de doorbraak. In een politieke partij of een vakorganisatie hebben we belangrijker dingen te doen dan te evangeliseren. Daar zijn we bezig met de (goddelijke!) waarheid aangaande de dingen van het menselijk samenleven. Maar dat neemt niet weg, dat het daadwerkelijk tonen van de universaliteit van het evangelie een waardevol element in het vraagstuk is.

Daarmee hangt dan ook samen, dat men de betekenis van de

openbaring niet overdrijft, maar aan de eigenstandigheid van de wereld en de rede (niet tegenover God, maar tegenover God-in-zijn-bijzondere-openbaring!) grote speelruimte laat. Het zou alleen te wensen zijn, dat de doorbraak-christenen ook duidelijk inzagen, wat ze deden en openlijk erkenden, dat men — theologisch geformuleerd — in deze vraagstukken niet zonder een flinke dosis natuurlijke theologie uitkomt.

XVI.

Als nadelen van de doorbraak moet tenslotte op het volgende gewezen worden.

Men wekt zo heel gemakkelijk de fatale illusie, dat politiek een quaestie van verstandelijke zakelijkheid alleen is. Alsof de geestelijke beslissingen (centraal tegenwoordig: de al of niet erkenning van God), als zij zich nestelen in de staat, niet van doorslaggevende betekenis zijn! Men bevordert met andere woorden het denkbeeld van de neutraliteit. Of is er nog voldoende gemeenschappelijks, om als geestelijke basis te dienen? Is met andere woorden Europa of de Nederlandse natie nog voldoende christelijk?

In een grote partij overheersen feitelijk de moderne ideologieën. Men komt niet alleen als enkele christen onder hun beïnvloeding en heerschappij, maar werkt er aan mee, dat zij ook — door de partij — in de staat blijven heersen. Met name de betekenis van het moderne humanisme is hier in het geding.

Tenslotte ligt er de voor mijn besef in de discussie nog steeds niet beantwoorde vraag: is het aanvaardbaar deel te nemen aan een organisatie, die zich niet als zodanig stelt onder de zeggenschap van Gods Woord? Dat moet een christen veelvuldig doen. Hij doet het bijvoorbeeld in de moderne staat. Hij doet het ook in het leger (niemand is nog ooit op het idee gekomen van een apart christelijk leger, parallel aan de christelijke radio en de christelijke school). Hij doet het ook veelvuldig in zijn werk. Maar dan ligt er altijd een factor van dwang en onontkoombaarheid in. Een politieke partij daarentegen is een vrije organisatie van vrije burgers. Kan en mag men zich in volle vrijheid

in een organisatie begeven (en dus zich daardoor ook laten binden), die zich als zodanig niet stelt onder de uitgedrukte wil van God? De voorstanders van de christelijke organisaties stellen deze vraag meer dan eens. De tegenstanders heb ik op deze vraag nog nooit horen antwoorden.

DE LANDBOUW EN DE RUIMTELIJKE ORDENING. ¹⁾

De verdichting van de bevolking, de steeds voortgaande ontwikkeling van de niet-agrarische maatschappelijke sectoren en de toenemende behoefte aan ruimte voor deze niet-agrarische activiteiten maken het voor de landbouw steeds noodzakelijker een eigen standpunt te bepalen ten aanzien van de verdeling van de ruimte over de verschillende maatschappelijke behoeften.

Zo werd in het dichtbevolkte Nederland — 334 inwoners per km² in 1955 — gedurende de jaren 1950 t/m 1955 bijna 26.000 ha land in beslag genomen voor niet-agrarische doeleinden of gemiddeld meer dan 4300 ha per jaar.

Bij de indeling van de ruimte is de gehele samenleving betrokken: de landbouw evenzeer als de industrie en alle andere bedrijfstakken. Ja, nog sterker, ieder mens heeft als bewoner, werker, consument en deelnemer aan verkeer en recreatie in een bepaald gebied groot belang bij de vormgeving van dit gebied.

Een goede ruimtelijke indeling heeft niet alleen zeer belangrijke economische consequenties — bijv. in de vorm van goede en snelle verbindingen, gunstig gelegen industrieterreinen, beschikbaarstelling van de beste gronden aan de landbouw, enz. — maar ook en daarboven sociale en culturele gevolgen. De vormgeving aan de woonwijken van de steden bijv. heeft een zeer grote invloed op de waarde van het menselijk bestaan. Een goede ruimtelijke indeling moet beschouwd worden als een van de belangrijkste opgaven, aan de gemeenschap gesteld. Deze ruimtelijke ordening is in laatste instantie *een politieke daad*, gebaseerd op een keuze uit verschillende mogelijkheden; het bestuur, gesteld over het betreffende gebied — hetzij een gemeente, provincie of land — zal alleen de verantwoordelijkheid voor plannen van ruimtelijke ordening kunnen dragen.

Bij de totstandkoming van ruimtelijke plannen is nu onderscheid te maken tussen:

¹⁾ Technische mededeling, uitgebracht op het IXe Congres van de Confédération Européenne d'Agriculture, Augustus 1957 te Helsinki.

- a. de wensen van de verschillende belangengroepen, opgesteld door wetenschappelijke specialisten.
- b. de coördinatie van de genoemde, doorgaans uiteenlopende, wensen, in de vorm van het totstandbrengen van een ontwerpplan waarbij wensen, beschouwingen en bezwaren van de verschillende belangengroepen en van belanghebbenden worden vermeld.
- c. de politieke beslissing omtrent dit ontwerpplan met inachtneming van voorgelegde wensen, bezwaren enz.

Het is van nadrukkelijk belang te wijzen op de wenselijkheid dat de zelfstandigheid van de verantwoordelijke bestuurslichamen niet wordt aangetast door de wetenschappelijke specialisten een te grote bevoegdheid toe te kennen. Het is belangrijk voor het behoud en de versterking van de democratische instellingen dat de wetenschappelijke specialisten de politieke organen voorlichten en bekend maken met hun motieven, argumenten enz. welke aan de plannen ten grondslag liggen zodat de bestuurslichamen met kennis van zaken kunnen beslissen.

Op de hier weergegeven constructie van volledige autonomie der bevoegde bestuurslichamen moet echter een correctie worden aangebracht. Bepaalde belangen bijv. van volksgezondheid en volkshuisvesting, drinkwatervoorziening, afvalwaterzuivering, enz. zullen toevertrouwd moeten worden aan gespecialiseerde diensten met zekere bij de wet geregelde bevoegdheden. De plannen zullen dan ook alvorens rechtskracht te kunnen verkrijgen getoetst moeten worden of zij aan bepaalde eisen ten opzichte van de genoemde punten voldoen.

De landbouw heeft in Nederland — afgezien van enkele zeer ondergeschikte regelingen — geen wettelijke bevoegdheden doch kan slechts, — geheel overeenkomstig de eerder gegeven constructie, wensen en bezwaren uiten ten aanzien van de ruimtelijke plannen. De vraag kan gesteld worden of niet ten aanzien van bepaalde minimum eisen, — bijv. het behoud van de allerbeste land- en tuinbouwgronden — onder bepaalde omstandigheden een grotere bevoegdheid wenselijk zou zijn.

De belangen van de landbouw bij de ruimtelijke ordening liggen in hoofdzaak op de volgende terreinen:

- A. Verdeling van de ruimte tussen landbouw en de overige maatschappelijke activiteiten.
- B. De ruimtelijke ordening binnen het aan de landbouw toegewezen gebied, waarbij onderscheid mogelijk is tussen gebieden waar de landbouw reeds langer wordt uitgeoefend en die gebieden welke voor het eerst in cultuur gebracht worden bijv. nieuw aangewonnen polders of ontginningsgebieden.

De ruimtelijke indeling van een geheel nieuw gebied kan men echter beter „landinrichting” noemen, terwijl de ruil- of herverkaveling van oudere landbouwgebieden dan is te beschouwen als een „landherinrichting”.

Deze landinrichting van nieuwe gebieden en landherinrichting van oudere gebieden zijn door hun experimenteel karakter van het grootste belang als leerschool voor de ruimtelijke ordening. Zij betreden echter een veel ruimer terrein dan de eigenlijke ruimtelijke ordening zodat behandeling van de in Nederland toegepaste landinrichting en ruilverkaveling niet past in het kader van deze verhandeling.

A. *Bestemming van gronden voor niet-agrarische doeleinden.*

Overeenkomstig het vorenstaande heeft in Nederland de landbouw bij de totstandkoming van plannen welke bestemmingsregelingen voor niet-agrarische doeleinden inhouden, slechts adviserende bevoegdheden. Als voorbeeld van de hierbij gevolgde werkwijze volgt allereerst hoe de gemeentelijke uitbreidingsplannen — in Nederland het kernpunt van de ruimtelijke ordening — landbouwkundig worden beoordeeld.

- 1. Eerst wordt de gemeente op verschillende punten nader onderzocht. Zo vindt onderzoek plaats naar:
 - a. de grond, waarbij van bestaande bodemkaarten gebruik wordt gemaakt of een bodemkartering plaats vindt;
 - b. het gebruik van de grond; wie zijn de gebruikers, hoe groot zijn de bedrijven, waar liggen de gebouwen, in welke rechtsverhouding wordt de grond gebruikt (pacht en eigendom);

- c. de waarde van de te onttrekken gronden en gebouwen; de leeftijd en toestand van de bedrijfsgebouwen; de waarde van boomgaarden; de cultuurtoestand van de gronden; de betekenis van bepaald land voor bepaalde bedrijven (huisweide enz.);
 - d. terwijl eventueel een onderzoek plaats vindt naar de gezinssamenstelling en de leeftijd van grondgebruikers van te treffen landbouwbedrijven.
2. In de tweede plaats volgt een onderzoek van het plan. Hierbij wordt gelet op:
- a. de omvang van het plan. Behoeftte aan grond voor diverse doeleinden;
 - b. de inrichting van het plan;
 - c. de inhoud van de bestemmingsregelingen. Welke bezwaren zijn er aan verbonden voor de landbouw; het ontbreken van gewenste regelingen;
 - d. details van het plan. Beoordeling van grenzen; diepte van achtertuinen; vorm van overblijvende landbouwkavels en uitwegen daarvan enz.
3. In de derde plaats volgt dan de formulering van:
- a. bezwaren tegen het plan op grond van het onderzoek;
 - b. adviezen tot het aanbrengen van wijzigingen;
 - c. suggesties voor verlichting der bezwaren voor de landbouw of voor mogelijkheden van het bieden van compensaties.

Noodzakelijk is een objectief-landbouwkundige beoordeling, waarbij geen ander criterium geldt dan het algemeen landbouwbelang. Particuliere belangen-behartiging is in dit vlak onmogelijk en ongewenst. Dit stelt speciale eisen aan de wijze waarop de landbouw bij de ruimtelijke ordening wordt ingeschakeld. Nadere toelichting op het bovenstaande:

- ad. 1. De kwaliteit van de grond is een belangrijk gegeven. Daarnaast ook de verkavelingstoestand bijv. de vorm en de grootte der percelen. Zeer belangrijk is de ligging van de boerderijen. De bedrijfsgrootte is van belang omdat grondonttrekking voor bedrijven van verschillende grootte zeer uiteenlopende consequenties heeft. Weinig ren-

dabele bedrijven of bedrijven waarop de ondernemer een nevenberoep uitoefent of op hoge leeftijd is en geen opvolger heeft, verdienen speciale aandacht.

- ad. 2. Om het plan te kunnen beoordelen is al naar de omstandigheden in meerdere of mindere mate kennis nodig van het aantal inwoners van de betreffende woonkern en de te verwachten groei daarvan. Voorts van de omvang van de reeds voor niet-agrarische doeleinden in gebruik zijnde gronden zoals: aanwezige speel- en sportterreinen, volkstuinen, parken, industrieterreinen, begraafplaatsen, oppervlakte gronden voor niet-agrarische doeleinden in reeds goedgekeurde uitbreidingsplannen, enz.

Aan de hand van de reeds ter beschikking staande terreinen en de daarboven nog bestaande behoefte kan de omvang van de plannen beoordeeld worden. Bij de benadering van de reële behoeften kan in vele gevallen met nut gebruik worden gemaakt van de normen, vermeld in een publicatie van de Rijksdienst voor het Nationale Plan.¹⁾

Naast de genoemde gemeentelijke uitbreidingsplannen zijn in Nederland met name plannen voor wegen, kanalen en havens, bestemmingsplannen voor militaire doeleinden en plannen voor bovengrondse hoogspanningslijnen nog van bijzonder belang voor de landbouw. Bij deze plannen zijn het vooral de „begrenzingsproblemen” die de aandacht van de landbouw vragen. Doorsnijding van bedrijven en kavels, moeilijke bereikbaarheid van afgesneden bedrijfsgedeelten en omrijschade, beperking van de teeltheus enz. spelen hier de voornaamste rol.

Voor de belangrijkste der genoemde categorieën nl. de wegen zal worden uiteengezet hoe in Nederland het landbouwstandpunt tot gelding komt. We onderscheiden in het algemeen wegen in beheer bij het Rijk, de Provincie, een Gemeente of een waterschap of wegschap. Voor deze korte beschouwing belichten we de vraagstukken der primaire wegen, veelal Rijkswegen en

¹⁾ Overgang van grond naar niet-agrarische doeleinden.
Mei 1954. Staatsdrukkerij en uitgeverijbedrijf.

de landwegen, voorkomende in agrarische gebieden, in hoofdzaak in beheer bij waterschappen of andere doelcorporaties.

Voor zover primaire wegen verbreed dienen te worden of op andere wijze vergroting van capaciteit dienen te verkrijgen — een continu-proces bij onze verkeersontwikkeling — is er voor naastgelegen agrarische gebieden meestal weinig of niets aan dergelijke situaties te veranderen. De traditionele traceringen der hoofdverbindingen (hetzelfde geldt in Nederland voor kanalen) drukten een bevroren patroon op alle agrarische exploitatie. De tracering werd gekenmerkt door gebruik van vaste punten, zijnde steden, dorpen, veren, dijken, bosranden enz., terwijl de vastheid van de bodem eveneens een belangrijk gewicht in de schaal legde. Het principe dat de rechte lijn de kortste verbinding is tussen twee punten was nog onbekend. De capaciteitsvergroting van de bestaande hoofdwegen wordt thans vaak een natuurlijk halt geroepen door bestaande bebouwingen, bochtigheid enz. In Nederland heeft dit in de eerste plaats geleid tot het projecteren van nieuwe trajecten rond steden en dorpen, benevens bochtafsnijdingen. Dergelijke incidentele verleggingen en traceringen van nieuwe weggedeelten leveren voor het agrarisch gebied vrijwel steeds grote moeilijkheden op. Er ontstaan o.a. snijschaden aan de percelen en omrij-schaden voor de bedrijven omdat het aantal kruisingen over dergelijke wegen tot het uiterste wordt beperkt. In dergelijke gevallen is enkele malen de schade beperkt door een vrijwillige grondruil of beperkte ruilverkaveling. Een gunstige oplossing biedt ook het gelijktijdig uitvoeren van een ruilverkaveling en de genoemde wegenwerken.

De ervaring heeft de landbouw echter geleerd dat in het verleden nogal eens gestreefd is naar te beperkte oplossingen, welke, wanneer dit streven met succes was bekroond, tengevolge van de snelle verkeersontwikkeling, door ingrijpender wegenplannen moesten worden gevolgd. Dit heeft er toe geleid dat men minder heil is gaan zien in het dokteren aan de oude tracés en zich bewust is gaan worden van de waarde van de aanleg van geheel nieuwe hoofdwegen, die een meer blijvende verkeers-oplossing op langere termijn garanderen. In de door-

sneden agrarische gebieden kan, zover de budgettaire positie van het Ministerie van Landbouw zulks toelaat, zoveel mogelijk tegelijkertijd ruilverkaveling worden toegepast. Wanneer een bedrijf overwegend getroffen wordt, bestaat soms bovendien de mogelijkheid dat een nieuw bedrijf door de dienst der Domeinen in nieuw gewonnen land wordt toegewezen.

De plannen voor nieuwe rijkswegen in Nederland ressorteren onder het Ministerie van Verkeer en Waterstaat. De ontwerper van een dergelijke weg pleegt thans hoe langer hoe meer tevoren overleg op provinciaal en gemeentelijk niveau, waarbij ook de landbouw wordt ingeschakeld. De definitieve plannen worden door de Minister onderworpen aan het adviserend oordeel van de raad van de Waterstaat, een onafhankelijk College dat in zijn samenstelling de doorsneebelangen van het Nederlandse volk op bestuurlijk en bedrijfsniveau vertegenwoordigt. De landbouw is in dit College van 8 personen rechtstreeks met één vertegenwoordiger betrokken. Een subcommissie van deze Raad, waarvan de taak zich ook op breder terrein, o.a. van de waterhuishouding uitstrekt, — de Commissie van Overleg voor de Wegen —, bereidt deze adviezen voor. De samenstelling van dit adviesorgaan is zeer breed; o.a. zijn hierin vertegenwoordigd diverse departementen, t.w. Waterstaat, Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (met het oog op recreatie), Economische Zaken, Landbouw (de Cultuurtechnische Dienst), de Rijksdienst voor het Nationale Plan, het Staatsbosbeheer, de provincies, de gemeenten, de particuliere of vrije organisaties op het gebied van verkeer, transport, landbouw enz. Deze Commissie is gewend zich ter plaatse op de hoogte te stellen, terwijl meestal de betrokkenen uit het gebied zelf in de gelegenheid gesteld worden op speciale hoorvergaderingen hun belangen te bepleiten.

Ten aanzien van landwegen heeft men in de allereerste plaats te maken met het ontsluiten van gebieden met onverharde of onvoldoend verharde wegen. Er komen in Nederland nog 40.000 km. van dergelijke wegen voor. Per jaar kunnen ongeveer 800 km. verbeterd of nieuw aangelegd worden. Dit geschiedt voor een groot deel in ruilverkavelingsverband. De plannen daartoe verlopen geheel overkomstig de Ruil- of Herverkavelingswet-

geving, waarbij plaatselijke landbouwcommissies volledig zijn ingeschakeld. Voor zover niet gebonden aan oude grenzen of tracés, dit laatste in verband met aanwezige bebouwing, wordt het nieuwe wegenpatroon in dergelijke gebieden een blok- of rechthoekspatroon. In de lage poldergebieden in het Westen wordt in verband met de aanwezige bedrijfspvormen een lengte van het wegennet vereist van 20 à 25 m. per ha, in de zandgebieden op de zandgronden met kleinere bedrijven komt men tot 30 à 35 m. per ha, terwijl in de nieuwe Zuiderzeepolders deze dichtheid niet groter is dan 10 à 12 m. per ha.

In mindere mate worden ook landwegen verhard of verbeterd door polders en waterschappen, in welk geval deze werken doorgaans door de overheid worden gesubsidieerd.

B. Ruimtelijke ordening in een reeds gevestigd agrarisch gebied.

Het vraagstuk of, en zo ja in welke mate, de niet-agrarische bevolking gespreid dient te wonen temidden der agrariërs is een belangrijk sociologisch vraagstuk en is zeker van praktisch belang voor de opbouw van de menselijke samenleving. De meningen hierover zijn echter, ook in Nederland, nog verdeeld. Het zou te ver voeren diep in te gaan op de hiermee verband houdende problemen. Wel is te constateren dat in Nederland vrij algemeen als uitgangspunt de gedachte is aanvaard dat in het agrarisch gebied in engere zin — dus het gebied rondom de dorpen en woonkernen met bijbehorende niet-agrarische voorzieningen — de niet-agrarische bebouwing in het algemeen niet of slechts beperkt toelaatbaar is.

Uitsluitend agrarische bebouwing, bestaande uit bedrijfsgebouwen, bedrijfswoningen en landarbeiderswoningen, wordt toegelaten voorzover deze voldoen aan bepaalde eisen en voorwaarden. Deze voorwaarden zijn uiteraard niet in geheel Nederland gelijk. In een streek waar een zeer dicht wegennet voorkomt wordt bijv. niet langs alle bestaande wegen bebouwing toegelaten, teneinde niet langs alle wegen electriciteit en waterleiding te moeten aanbrengen.

In deze gevallen worden dan zgn. bebouwingsstroken aange-

wezen. Deze bebouwingsstroken kunnen, mits zeer zorgvuldig uitgekozen en vastgesteld, zeker een agrarisch belang behartigen. Men mag toch zeker stellen dat lang niet alle gronden gelegen langs bestaande wegen gunstig zijn voor agrarische bebouwing. Afgezien van de reeds genoemde voorzieningen van water, electriciteit en telefoon zal een goede bouwplaats ook zekere eisen stellen aan de aard van de verkeersvoorzieningen. De wegen waarlangs deze bebouwingsstroken zijn aangewezen zullen dan ook voorzien moeten zijn of behoren te worden van een verharding en van de genoemde openbare nutsvoorzieningen. Het bouwen buiten deze bebouwingsstroken zal in 't algemeen slechts bij hoge uitzondering moeten worden toegelaten. Waar alle verharde wegen voorzien zijn van openbare nutsvoorzieningen kan uiteraard langs alle verharde wegen agrarische bebouwing worden toegelaten.

Denkbaar zou zijn dat bedrijfsgebouwen of bedrijfswoningen gelegen langs wegen welke niet in aanmerking komen om verhard te worden en van waterleiding enz. voorzien te worden, niet uitgebreid of herbouwd zouden mogen worden, zoals dit voor een deel ook het geval is met bepaalde landbouwbedrijven gelegen binnen de woonkernen.

De bouw van landarbeiderswoningen in het agrarisch gebied is ook aan zekere beperkingen gebonden. In toenemende mate willen de landarbeiders, en vooral de jongere onder hen, liever in het dorp wonen dan op het bedrijf of vlak bij het bedrijf. De landbouwer ziet evenwel nog dikwijls voordelen in het laatste. De arbeider is dan in bijzondere gevallen sneller bij de hand en — in de bestaande toestand van woningschaarste een zeer belangrijke factor — de woning is een belangrijk middel tot binding aan het bedrijf van een arbeider. Deze woning wordt als dienstwoning beschouwd. Neemt de arbeider ontslag dan moet hij doorgaans deze woning ontruimen en kan de werkgever dus met behulp van deze vrijgekomen woning meestal wel weer een nieuwe arbeider verkrijgen.

Toch wint de gedachte veld van bouw van landarbeiderswoningen in het dorp in plaats van op of bij het bedrijf.

Uiteindelijk zal de landarbeidersstand beter voor de landbouw

zijn te behouden wanneer aan zijn wensen zoveel mogelijk wordt voldaan. Deze wensen blijken — althans tegenwoordig — bij de meerderheid der landarbeiders in Nederland te zijn: het wonen in het dorp in verband met grotere onafhankelijkheid van de werkgever, betere sociale voorzieningen, nabijheid van kerk, school enz. Onder deze omstandigheden wordt dan ook doorgaans slechts de bouw van één arbeiderswoning voor de vaste knecht toegelaten voor bedrijven van een zekere grootte of een bepaald type terwijl slechts een tweede of derde woning wordt toegelaten bij een bepaalde grotere omvang van het bedrijf waarbij dan nog dikwijls ontheffing van deze eisen mogelijk is.

Naast deze eigenlijke agrarische bebouwing — waaronder dus verstaan moet worden de bedrijfsruimte, al of niet verbonden of tezamen met woonruimte, welke moet dienen voor de uitoefening van een of meer takken van agrarische bodemcultuur — zal dikwijls in het agrarische gebied bijzondere agrarische bebouwing toegelaten moet worden. Hiertoe zijn te rekenen de wel zo genoemde „agrarisch-technische hulpbedrijven”: opslag- en verwerkingsbedrijven, sorteer- en verpakinrichtingen, veilingsgebouwen etc. In enkele gemeenten worden bepaalde gronden aangewezen voor deze bijzondere agrarische bebouwing; in de meeste gemeenten echter is de bedoelde bebouwing in het gehele agrarische gebied toegelaten met dien verstande dat omtrent de plaats overeenstemming moet bestaan met het gemeentebestuur en dat het provinciaal bestuur deze plaats moet goedkeuren.

Tenslotte dient vermeld te worden de niet-agrarische bebouwing. Ten aanzien van deze bebouwing bestaan zeer uiteenlopende regelingen. Van het ene uiterste: een vrijwel volledig verbod van alle niet-agrarische bebouwing tenzij op bepaalde daarvoor in het bestemmingsplan aangewezen gronden, tot het andere uiterste: het vrij toelaten in het gehele agrarische gebied van bepaalde niet-agrarische bebouwing bestaan nog vele overgangen.

Onder deze niet-agrarische bebouwing zijn samen te vatten:

- 1) de woning van de rustende landbouwer of landarbeider;
- 2) gebouwen voor medische, sociale, culturele of religieuze

- doeleinden (inrichtingen welke een functie verrichten voor een groter gebied; heeft het gebouw een plaatselijke verzorgingsfunctie dan behoort het thuis in of bij de woonkern);
- 3) buitenplaatsen en landhuizen, waarbij aan zekere eisen van welstand en oppervlakte moet worden voldaan;
 - 4) gebouwen en inrichtingen voor openbare nutsbedrijven (waterleiding, electriciteit, telefoon, spoorwegen, rioolwaterzuivering, vuilberging enz.).

Het landbouwbelang zal er in het algemeen het meest meegediend zijn wanneer deze niet-agrarische bebouwing zo weinig mogelijk in het agrarisch gebied wordt toegelaten, waarbij dan bij voorkeur slechts aan bepaalde daarvoor aangewezen gronden een „dubbele bestemming” wordt gegeven zodat op deze grond, naast landbouw, enkele van de hiervoor genoemde categorieën niet-agrarische bebouwing zijn toegelaten.

Categorie 1 dient zoveel mogelijk geheel te worden uitgesloten, terwijl categorie 4 in 't algemeen moeilijk aan bepaalde gronden is te binden. Bij deze categorie zou overleg met de landbouw moeten plaats vinden alvorens tot onttrekking van landbouwgrond wordt overgegaan.

ARTSENPROBLEMEN: MOEILIKHEDEN DOOR
MOGELIJKHEDEN.

Aan het verzoek van de Redactie om de lezerskring van het Chr. Hist. Tijdschrift iets te vertellen over de problematiek, waarmede de artsen heden ten dage geconfronteerd worden, wil ik gaarne voldoen. Het lijkt mij echter gewenst daarbij enige beperking aan het onderwerp te geven, welke beperking ik getracht heb in bovenstaande titel tot uiting te brengen. Naarmate men n.l. meer nadenkt over de problemen, waarmede de artsen te maken hebben, wordt het duidelijker dat een deel der vragen en problemen hun oorzaak vindt in de omstandigheid dat in allerlei opzichten heden ten dage zoveel méér mogelijkheden bestaan dan vroeger. Deze uitbreiding van mogelijkheden geldt zowel voor de beoefenaren der geneeskunst als voor hen die het object zijn van de zorg die daarbij wordt gegeven. Door achtereenvolgens de uitbreiding dezer mogelijkheden de revue te laten passeren komen vele moeilijkheden en vragen vanzelf ter sprake, zodat het mij voorkomt dat langs deze weg een nader inzicht in de problematiek der artsen verkregen kan worden en tegelijk enige beperking het gevolg is. Dat in dit artikel deze problematiek behalve beperking ook een zekere kleur zal krijgen doordat zij gezien wordt vanuit de gezichtshoek van een huisarts is de consequentie van de door de redactie van dit Tijdschrift genomen beslissing aan mij te vragen dit onderwerp aan de orde te willen stellen. Het bloed kruipt nu eenmaal waar het niet gaan kan en het huisartsenbloed doet dat in hoge mate!

Ik moge dan eerst iets zeggen over de nieuwe mogelijkheden voor hen, die de geneeskunde beoefenen. Ongetwijfeld zullen de meeste lezers hierbij in de eerste plaats denken aan de uitbreiding van de geneeskundige wetenschap en van de technische mogelijkheden. En terecht. Door deze uitbreiding is een sterk doorgevoerde *specialisering* noodzakelijk geworden. Zo werden aanvankelijk de inwendige geneeskunde en de chirurgie afgesplitst, later gevolgd door allerlei andere specialismen, gedifferentieerd naar het orgaan of het orgaancomplex dat zij

bestrijken en derhalve wel „orgaan-specialismen” genoemd (ogen, oor- neus- keel, huid, hart, etc. etc.). Er zijn thans meer dan twintig „erkende” specialismen en een aantal staat nog op de drempel met de vraag om voor erkenning in aanmerking te mogen komen. Deze ontwikkeling stelt de geneeskundigen voor een aantal problemen. Het overzien van het gehele vak is onmogelijk geworden en één van de taken van de huisarts is geworden zóveel van ieder onderdeel af te weten dat hij een verantwoorde beslissing kan nemen wat hij zelf kan en mag behandelen en wanneer hij tot verwijzen naar een meer deskundige moet overgaan. Het z.g. „bijhouden van de vakkennis” is voor huisarts en voor specialist een uitermate moeilijke zaak geworden, waarvoor eigenlijk veel meer tijd en mogelijkheden beschikbaar moeten zijn.

Met het noemen van de woorden zelfstudie en nascholing zij weergegeven wat in concreto een problematiek op zichzelf is! De oprichting van het Nederlands Huisartsen Genootschap, dat zich in het bijzonder ook op deze vragen wil concentreren is dan ook een uitermate gelukkige omstandigheid.

Het optreden van de gespecialiseerde kennis en behandelingsmethoden heeft bovendien nog een nieuw element in de geneeskundige zorg gebracht, n.l. het vervangen van het z.g. „éénmanswerk” door een behandeling van één en dezelfde patiënt door méér dan een medicus. Deze ontwikkeling heeft voor artsen en patiënten consequenties, die aanvaard moeten worden, maar die een zekere heroriëntering t.a.v. de gebruikelijke gewoonten en „spelregels” noodzakelijk maken.

De jongste ontwikkeling maakt, dat het ook in bepaalde gevallen nodig kan zijn dat een *groep* artsen leert als *team* samen te werken bij onderzoek en behandeling van een daarvoor in aanmerking komend ziektegeval. Als voorbeeld zou ik willen noemen het z.g. „longteam”, waarbij internist, röntgenoloog, oor-, neus- en keelarts, chirurg, anaesthesist en eventueel nog andere specialisten één en dezelfde patiënt onderzoeken en behandelen. Dat met name artsen, die tot dusver onderwezen en ervaren zijn in het geven van zorg aan patiënten in de sfeer van de strikt persoonlijke relatie arts-patiënt niet altijd vlot tot deze

heroriëntatie kunnen geraken is, dunkt mij, geen moeilijk te begrijpen zaak. Hetzelfde geldt trouwens voor de patiënt! Met dankbaarheid kan worden geconstateerd dat in het algemeen in ons land de ontwikkeling bezig is in de juiste richting rustig uit te groeien.

Behalve de gespecialiseerde geneeskundigen binnen de kring der artsen zelf is daarbuiten een andere groep medewerkers op het toneel verschenen, die men nogal eens samenvat onder de naam „beoefenaars van para-medische beroepen”. Hiermede wordt dan aangeduid de verpleegster, de masseur-heilgymnast, de medisch analyste enz. Terwijl de arts in vroeger dagen slechts de vroedvrouw kende als naast-hem-werkende in het medisch beroep hebben de bovengenoemde medewerkers in de laatste jaren in groten getale hun intrede gedaan. Door deze gang van zaken is het aantal mensen, wier invloed op de genezing van de patiënt nuttig en nodig is, in belangrijke mate uitgebreid. De arts zal niet kunnen volstaan met het constateren van dit feit, hij zal zijn best moeten doen de uiterst belangrijke nieuwe mogelijkheden, die zijn gerezen door de aanwezigheid van deze beoefenaren der z.g. para-medische beroepen, te betrekken in zijn onderzoek en behandeling. In deze enkele woorden ligt de samenvatting van een opdracht die niet zo eenvoudig is als zij lijkt, omdat ook hier weer kennis van nieuwe feiten en samenwerking met anderen wordt vereist. Dat op dit terrein in concreto overal het ideaal bereikt is zou ik niet graag willen beweren, maar gelukkig heeft men in alle betrokken kringen in ruime mate oog voor de aard en het belang der hierbij rijzende problemen.

Naast deze nieuwe mogelijkheden door de specialisering en door het optreden der para-medische beroepen zijn bovendien nieuwe mogelijkheden ontstaan door de sterke verschuiving naar de *preventie*. De preventieve geneeskunde heeft allerlei wegen gevonden de gezondheid van de mens te bevorderen, waaronder met name de verschillende vaccinaties (tegen pokken, diphtherie, kinkhoest, tetanus, polio-myelitis) een belangrijke rol spelen. Het is duidelijk dat verrichtingen als deze vooral effect sorteren als zij op grote schaal worden toegepast. Hier

treedt vooral het belang naar voren van de gemeenschap, die er naar streeft de groep bescherming tegen gevaar deelachtig te doen worden. Om deze te kunnen bereiken kan niet volstaan worden met het beroep, dat de individuele mens doet op zijn geneesheer om deze preventieve behandeling te ondergaan, maar moet veel meer gezocht worden naar een organisatorische opbouw om de individuele personen op te roepen, c.q. aan te moedigen zich „preventief” te laten behandelen. De preventieve geneeskunde kan weliswaar ook in actie komen als de betrokkene zich tot zijn of haar arts om hulp wendt, maar zij slaagt het best wanneer een organisatorische opbouw bestaat die de oproep niet van maar tot de betrokkene doet uitgaan. Een gang van zaken, waaraan de gemiddelde arts ten onzent nog wel even moet wennen, omdat dit een „omschakeling” voor hem is bij de uitoefening van zijn vak. Dat deze „omschakeling” tot de mogelijkheden behoort en goede resultaten kan opleveren bewijst het ontstaan van steeds meer z.g. „entgemeenschappen” in ons land, waarvan de opzet zodanig is dat de huisartsen in een bepaalde plaats vrijwillig de vaccinatie van zoveel mogelijk van de aan hun zorg toevertrouwde kinderen verrichten in nauwe samenwerking met de daarvoor in aanmerking komende instanties (Kruisverenigen, G.G.D. enz.).

Met dit voorbeeld is slechts een enkele greep gedaan uit de vele nieuwe mogelijkheden die de preventieve geneeskunde biedt. Mutatis mutandis geldt hetzelfde van andere preventieve maatregelen b.v. zuigelingencontrole, kleuterzorg, periodiek onderzoek van schoolkinderen en volwassenen. Voorzover op dit terrein reeds voorzieningen zijn getroffen in de loop der jaren kan herhaald worden wat reeds eerder gezegd werd, n.l. dat in de geneeskunde geleerd moet worden wat samenwerking en taakverdeling betekent.

Van de preventieve geneeskunde naar wat men noemt de „positieve gezondheidszorg” il n’y qu’un pas. Doet men deze stap dan is men gekomen bij een aantal voorzieningen in onze maatschappij die erop gericht zijn de kinderen zo gezond mogelijk te doen opgroeien, de volwassenen zo gezond mogelijk te doen leven. Het is de betere kennis van de hygiëne en de ge-

zondheidsleer in het algemeen die op het gebied van woningbouw, milieu-zuiverheid (bodem, water en lucht), leefwijze (voeding, ontspanning, etc.) mogelijkheden heeft doen leren waarvan de uitwerking een belangrijke taak is geworden voor autoriteiten en medici. Voor zover deze laatsten hun taak hierin vinden behoren zij tot de groep der z.g. *sociaal-geneeskundigen*. Hun werkterrein en hun verantwoordelijkheid is in de allereerste plaats het belang van de gemeenschap. Hun geneeskundig denken en handelen komt zeker ook het individu ten goede, maar uitgangspunt is het belang van de gemeenschap, waarop dan ook het accent blijft vallen. Samenwerking met artsen die in de z.g. „curatieve” geneeskunde hun zorgen in de eerste plaats aan het individu geven is een stringent noodzakelijke eis. Dat in de verhouding tussen deze categoriën artsen zowel grote mogelijkheden als moeilijkheden kunnen liggen zal duidelijk zijn. Dat voor een harmonische ontwikkeling van deze verschillende „zorgen” zowel toewijding, takt als tijd nodig is, is wel duidelijk voor ieder die zich verdiept in de problematiek van de „integratie der geneeskunde”.

Met deze korte uiteenzetting — waarbij in geen enkel opzicht naar volledigheid is gestreefd — moge ik volstaan wat betreft de uitbreiding der mogelijkheden voor hen die als arts geroepen zijn hun zorg aan de mensen te geven teneinde gezondheid te bevorderen en ziekte bestrijden.

Beschouwen wij thans de nieuwe mogelijkheden voor degenen die het object van deze zorgen zijn, dan is het duidelijk dat de mogelijkheden om deze zorgen deelachtig te worden ook sterk zijn uitgebreid. Was in vroegere jaren een situatie, waarin iemand niet in de gelegenheid was zich deze hulp te verschaffen, lang geen zeldzaamheid, thans kan gezegd worden dat praktisch iedereen in staat is hulp te verkrijgen. In die gevallen waar vroeger om financiële redenen van het inroepen van hulp werd afgezien hebben thans allerlei sociale maatregelen mogelijkheden verschaft. Voor een belangrijk deel is de uitbreiding van het ziekenfondswezen hiertoe het middel geweest. Immers hierdoor vielen vele van de belemmeringen voor het inroepen van

hulp weg. In ons land kan thans $\pm 75\%$ der bevolking overgaan tot het inroepen van geneeskundige hulp zonder dat directe remmingen van financiële aard hierbij een rol spelen. Ongetwijfeld zijn gunstige gevolgen van deze situatie niet uitgebleven en het is dan ook aannemelijk dat de gunstige ontwikkeling b.v. van de sterftestatistieken in ons land mede hierdoor is veroorzaakt. Men zou dit zo kunnen uitdrukken dat in ons land aan de „consumptie” van geneeskundige hulp weinig belemmeringen meer in de weg staan en dat „onder-consumptie” niet of nauwelijks voorkomt. Het is niet mijn bedoeling in dit verband de voordelen en de bezwaren op te noemen die ons huidige ziekenfondssysteem eigen zijn. Wel echter wil ik er op wijzen dat de ontwikkeling van het ziekenfondssysteem ongetwijfeld sterk „consumptie-verhogend” heeft gewerkt, tengevolge waarvan in ons land een situatie is ontstaan, waardoor men in artsenkringen — en ook daarbuiten — geneigd is te spreken van een „gemassaliseerde” uitoefening der geneeskunst. Hiermede wordt bedoeld dat vele artsen geconfronteerd worden met een zéér groot aantal hulpzoekende patiënten. Zonder hier te willen ingaan op de vraag in hoeverre tē vlug, tē vaak of nōg tē weinig geneeskundige hulp wordt ingeroepen, zou ik alleen het feit willen vaststellen dat mede door het wegvallen van de financiële belemmering door middel van de sterke uitbreiding van het ziekenfondssysteem, het inroepen van hulp van de arts zeer frequent is geworden. Dit wordt nog versterkt door de bepaling van ziekenfondswege, dat voor elke verstrekking het inschakelen van een arts nodig is, waardoor een aantal mensen zich tot de arts wendt uitsluitend voor het verkrijgen van een eenvoudig genees- of verbandmiddel. Het moet echter gezegd worden dat de tendens tot frequenter bezoek aan de arts ook door andere factoren dan die afkomstig uit het ziekenfondssysteem, in de hand wordt gewerkt. In dit verband zou genoemd moeten worden de wijze waarop de uitvoering plaats vindt van de bepalingen der Ziektewet, waarbij niet zelden min of meer „gedreigd” wordt met het niet uitkeren van ziekengeld als geen doktershulp wordt ingeroepen. Door deze gang van zaken vindt een zekere „opvoeding” plaats tot het inroepen van doktershulp

voor elk lichamelijk onwel-zijn, dat aanleiding geeft het werk te staken.

Deze „massalisering” van de uitoefening der geneeskunde (voor welk begrip wellicht nog een beter woord te vinden ware) is voor de hedendaagse arts een dermate groot probleem dat het de moeite waard is hierbij een ogenblik langer stil te staan. De oorzaken hiervan liggen ongetwijfeld ook nog in andere dan in de bovengenoemde, met de sociale verzekering samenhangende factoren. Enkele daarvan vloeien voort uit de typische veranderingen die in onze hedendaagse maatschappij optreden. Bijvoorbeeld de „vergrijzing” van de bevolking. Het zijn immers juist de ouden van dagen die naast de kinderen relatief van de arts de meeste hulp behoeven. Daarenboven heeft de toeneming der psychische spanningen door allerlei omstandigheden (intermenselijke verhoudingen, woningnood) bij vele mensen een lichamelijke weerslag, waardoor klachten ontstaan. Ook het wegvallen van oude groepsverbanden met hun beschermende invloed (b.v. door migratie) speelt hierbij een rol. Bovendien heeft de saecularisering de mogelijkheid tot vinden van geestelijke steun voor vele mensen belangrijk doen afnemen en de arts gaat langzamerhand behoren tot de weinigen, tot wie de mens in nood zich om hulp wendt. Ook de in de aanvang genoemde vorderingen van geneeskunde en medische wetenschap versterken de tendens om naar de arts te gaan, omdat deze vorderingen van de daken worden verkondigd en men steeds minder geneigd is aan te nemen dat „er niets aan te doen is”. In dezelfde richting werken ook de bekendheid met de mogelijkheden der preventie en de uitgebreide populair-wetenschappelijke-voorlichting die de mensen stimuleert zich van hun gezondheidstoestand rekenschap te geven, daarbij hun aandacht vestigende op mogelijkheden, die te onderhouden of te verbeteren, waarbij het raad vragen aan de arts een belangrijk onderdeel is.

In het bovenstaande is getracht in vogelvlucht een aantal nieuwe mogelijkheden op te sommen, zowel voor hen die de geneeskunde uitoefenen als voor hen die de hulp van de geneeskunde willen inroepen. Daarbij is getracht het licht te doen

vallen op verschillende moeilijkheden die zich tengevolge van deze ontwikkeling voordoen. Thans zou ik nog willen wijzen op een andere consequentie van de bovengenoemde ontwikkelingsgang n.l. op de enorme *kostenstijging* die het gevolg is van de sterke ontwikkeling der geneeskunde en van de verbetering der gezondheidszorg. De arts die zich individueel met zijn patiënt bemoeit en het beste voor deze wil trachten te bereiken, komt bij dit pogen voor de moeilijkheid te staan dat hij de economische consequenties van zijn spreken en handelen niet mag voorbij zien. Mede omdat geneeskunst „en masse” bedreven wordt gaan kleine bedragen per voorschrift of behandeling in sterke mate meetellen en ook deze kleine bedragen zullen in de belangstellingssfeer van de arts moeten worden opgenomen. Reglementen voor en in zekere vorm toezicht op de behandeling van ziekenfondspatiënten is inhaerent aan het systeem en menige arts en ook wel patiënten hebben met de aanvaarding daarvan moeite. Zij zijn dan geneigd te vergeten dat de corrigerende factor, die de zelf-betalende patiënt persoonlijk aanlegt, thans door groepsmaatregelen genomen moeten worden. In deze sfeer hebben zowel arts als patiënt nog wel eens moeite hun mogelijkheden en hun verantwoordelijkheid te beseffen en is begripsverwarring een nogal eens voorkomend verschijnsel. Ook hier dus weer moeilijkheden door nieuwe mogelijkheden.

Op dit punt in onze beschouwingen aangekomen rijst de vraag: Zijn de moeilijkheden en problemen waarmee de artsen (en patiënten) geconfronteerd worden, nu specifiek voor hun situatie? Of is deze problematiek een meer algemeen-geldende, omdat de achtergronden daarvan ook op andere terreinen dezelfde zijn? Het wil mij voorkomen dat op de laatste vraag met een categorisch *ja* geantwoord moet worden. Laat ons de besproken verschijnselen nogeens de revue laten passeren. De *specialisering* is een verschijnsel waarmede ieder die met wetenschap te maken heeft, kennis maakt en ieder die in de praktijk met specialisten te maken heeft, weet van de grote moeilijkheden op het gebied der onderlinge „verbindingen” die daarvan het gevolg zijn. Bedrijfsleven, militaire organisaties enz. kunnen over

diezelfde problemen het nodige vertellen. De verschuiving naar de *preventie* is ook al een algemeen verschijnsel, waarvan b.v. criminaliteitsbestrijding en brandweer evenveel weet hebben als de geneeskunde. De *massalisering* treedt overal daar op waar (hetzij door welvaartsvermeerdering, hetzij door uitbreiding van rechten) de consumptie toeneemt en de bestaande apparatuur niet in staat is de vermeerdering op te vangen. Voorbeelden hiervan zijn b.v. de massalisering van het wegverkeer; intensievere consumptie van de bestaande wegen, die de toename niet kunnen verwerken. Ook bij het onderwijs zou men van massalisering kunnen spreken (teveel leerlingen voor de ter beschikking staande mankracht en gebouwen). Het is in het algemeen opvallend hoezeer vele problemen van de artsen hun analogie hebben in de problematiek van het onderwijzerscorps.

Ook het *kostenprobleem*, „de spanning tussen wat moet en wat kan”, het probleem waar perfectionisme begint en de vraag in hoeverre de gemeenschap bepaalde uitgaven nog moet over hebben voor het individu, het zijn alle problemen die ook op allerlei andere terreinen in het hedendaagse leven grote vragen opwerpen.

Betekent het hierboven gegeven bevestigende antwoord nu ook dat op het terrein van de gezondheidszorg de problematiek op dezelfde wijze bezien en met dezelfde middelen tegemoet getreden kan en moet worden als op andere terreinen weer analoge problemen zich voordoen? Op deze vraag meen ik dat het antwoord veel minder categorisch gegeven kan worden en misschien wel ontkennend moet luiden en dat op het terrein van maatregelen van gezondheidszorg en geneeskunde met zeer grote voorzichtigheid moet worden opgetreden. Gezondheid en ziekte zijn geen meetbare grootheden, zij kunnen niet in maat en getal worden vastgelegd, zoals b.v. materiële welstand of armoede. Evenmin kan de behoefte aan hulp van de medicus en de waarde daarvan in maat en getal worden uitgedrukt. Psychische en psychologische factoren spelen hierbij een grote rol en hij, die de methodiek der sociale verzekering zonder meer wil overbrengen op de gezondheidszorg, zal merken dat hij stuit op zeer bijzondere moeilijkheden. Een enkel voorbeeld moge

hiervan gegeven worden. In ons land ontvangt de huisarts voor zijn hulp aan ziekenfondsleden een vast bedrag per jaar, het z.g. abonnementshonorarium. Hierdoor is in feite de huisarts „herverzekeraar” geworden. Dit systeem heeft zeker voordelen zowel voor de patiënt als voor de arts. Het heeft echter ook bezwaren. Men kan n.l. een bepaald risico — „vraag” — slechts dan reëel verzekeren als men aan het te verzekeren object limieten kan stellen en dit stellen van limieten is voor de huisarts onmogelijk. Deze laatste zou dan in conflict komen met de dienende taak, die hij als arts heeft t.a.v. zijn patiënt. Met name is dit van belang bij maatregelen van hogerhand of adviezen van buitenstaanders (belangstellenden of belanghebbenden), die de consumptie van huisartsenhulp doen toenemen en daardoor invloed hebben op de aard en de intensiteit van het werk van de huisartsen. Men zal dus goed doen deze „herverzekering bij de huisarts” steeds als een subtiële, even waardevolle als kwetsbare organisatievorm te beschouwen en zeker niet als een normale „verzekeringsvorm”.

Tenslotte zou ik nog voor één punt de aandacht willen vragen. Hij, die de problematiek, waarmede de moderne mens geconfronteerd wordt, dieper beschouwt, wordt getroffen door de mate waarin deze problematiek beïnvloed wordt door verschuivingen die plaats vinden in de verhouding van individu en gemeenschap. De rechten van het individu en de rechten van de groep (hetgeen meestal betekend de rechten van de meerderheid van die groep) worden anders gewaardeerd dan vroeger. In de gezondheidszorg is het niet anders. Ook hier verschuivingen in dit opzicht. Nu zullen bij het behartigen van groepsbelangen doelmatigheidsmotieven steeds een zwaar gewicht in de schaal moeten leggen en deze doelmatigheidsmotieven geven dan ook dikwijls de doorslag voor beslissingen in een bepaalde richting. Doelmatigheidsmotieven in de gezondheidszorg zijn echter uitermate moeilijk op hun juiste waarde te schatten omdat naast zakelijke, zoveel psychologische factoren een rol spelen. Wie zou b.v. willen ontkennen dat het theoretisch voor de gemeenschap goedkoper zou zijn wanneer in elke wijk één huisarts alle inwoners van die wijk zou bedienen? Tot welke onmogelijke con-

sequenties dit zou leiden is gelukkig in Nederland voor ieder duidelijk en daarmee is dit voorbeeld als extreem gekenmerkt. Er zijn echter talrijke problemen die in wezen dezelfde achtergrond hebben, maar waar het herkennen van deze achtergrond niet zo gemakkelijk is. Om deze reden is het dan ook niet zonder zin dat in de kring der artsen steeds de neiging bestaat tot het uitspreken van het „Caveant consules”, er op aandringende dat allen, die te maken hebben met vormgeving aan en wetgeving van de hedendaagse gezondheidszorg, zich op de hoogte stellen van de problematiek, waarmee de arts te maken heeft. Om dit te bevorderen is het dan ook dat ik gaarne voldaan heb aan het verzoek van Uw Redactie om enkele facetten van deze problematiek, zij het dan ook onvolledig en mogelijk vanuit eigen gezichtshoek gezien, uiteen te zetten.

Naar het buitenland?

Wat neem ik voor mijn vrienden mee?

Het meest gewaardeerde geschenk:

Holland IN PLATEN EN CITATEN

62 koperdiepdruk foto's met teksten in 5 talen

Gebonden in prachtband *f* 7.90

Verkrijgbaar in de boekhandel en bij

UITGEVERIJ VAN KEULEN N.V.



HOUTZAGERSRINGEL 76 — DEN HAAG

Homiletica

Het bekende blad **Homiletica** zal thans door onze uitgeverij worden verzorgd.

Tal van predikanten gebruiken deze uitgave bij het maken van hun preken.

Zij doen hun winst met de aanwijzingen en de kritiek, die hierin worden gegeven.

Het ligt in de bedoeling de inhoud van dit tijdschrift nog meer aan te passen aan de bijzondere eisen, die de prediking in onze tijd stelt.

Abonnementsprijs f 4.50 per jaar.
Verschijnt 5 maal per jaar.

Uitgeverij van Keulen N.V.
Houtzagerssingel 76
Den Haag
Tel. 01700-33.40.73*

Vraag ook eens inlichtingen over onze reeks „EXEGETICA”